

Anvendelse af finansielle produkter i den danske landbrugssektor

*En undersøgelse af hvorfor danske landmænd i stigende grad
anvender finansielle produkter i deres bedrift og
implikationerne af dette for landmandens subjektivitet*

Efteråret 2011

Cand.merc.(fil.)

Kandidatafhandling

Jonas Bak Linnebjerg

260684-XXXX

Afleveret den 20. januar 2012

183.637 anslag svarende til 80,7 normalsider

Vejledt af Ole Bjerg

Institut for Ledelse, Politik & Filosofi

Copenhagen Business School

Vi forventer en hamrende god høst i år, men egentlig ved vi jo ikke om der lige pludselig kommer en græshoppesværm. På en eller anden måde er det sku' os' charmen i vores erhverv. Vi ved aldrig hvad der kommer i morgen!

Svinebonde fra Bredebro¹

¹ Interview nr. 2: 13.

1 Abstract

English title: Financial Instruments in the Danish Agriculture Sector

The interest of this academic work is to examine the usage of *financial products*, i.e. products traded on financial markets, in the Danish agriculture sector. The usage of financial products is analysed by paying particular attention to how it affects the *subjectivity* of the individual farmer.

In recent years big losses on swap contracts has occurred among Danish farmers. This thesis examines the *historic condition* for farmers' engagement in financial markets and how this historic condition affects and forms their subjective *structure of desire*. Furthermore, it examines how farmers handle these new financial instruments by the help of *risk modelling*. The investigation pays particular attention to whether or not farmers confront new risks by using these instruments for handling risk on financial markets.

The examination is based on interviews with various persons within the Danish farming sector and a number of sources ranging from news articles to press releases. I will argue that the structure of desire is based on historical notions of *growth, optimization, and independence*, which has been circulating and formed among the participants in the Danish farming sector for decades. Rather than purely economic, I will demonstrate that the desire for engaging in financial transactions is above all an *existential* desire. The quest for existential relieve is supported by the fantasy of security *in the long run*, which underpins the farmer's confidence in that the market eventually will generate surplus.

Based on Slavoj Žižek's concepts of *the Real, the symbolic, and the imaginary*, I conclude that the *fantasies* supporting the farmers' engagement in the financial markets are basically based on a paradox. The farmer's fundamental desire is to become independent from economic interests. Yet, the only way he can achieve this, ironically, is by increasing his financial activities. This conclusion begs the question of whether or not the fantasies connecting the farmer's desire and the financial markets in general are *productive* for the individual and for society?

Indholdsfortegnelse

1	ABSTRACT	3
2	INDLEDNING: FRA PRODUKTIONSPERSPEKTIV TIL RISIKOPERSPEKTIV	7
2.1	PROBLEMFORMULERING	8
2.2	HVEM HENVENDER AFHANDLINGEN SIG TIL?	10
3	DISPOSITION	11
4	DEN DANSKE LANDBRUGSSEKTOR.....	12
4.1	UDVIKLING I DEN DANSKE LANDBRUGSSEKTOR.....	12
4.2	TRE FASER – OPBYGNING AF LANDBRUGETS RISIKOBILLEDE	14
4.2.1	FASE I	14
4.2.2	FASE II.....	15
4.2.3	FASE III	17
4.3	RISIKOEKSPONERING.....	20
4.4	HÅNDTERING AF LANDBRUGETS VILKÅR.....	22
5	METODE OG ANALYSEDESIGN	25
5.1	INTRODUKTION TIL TEORIEN.....	25
5.1.1	HVAD NU HVIS...? – ŽIŽEKS ANALYSETILGANG.....	28
5.1.2	AFGRÆNSNING AF TEORIFELT	31
5.2	UDVÆLGELSE AF OG OVERVEJELSER OM PROJEKTETS EMPIRI.....	32
5.2.1	DEN ANALYSEREDE EMPIRI	32
5.2.2	BAGGRUNDSEMPIRI	34
5.2.3	AFGRÆNSNING AF EMPIRISK EMNEFELT	34
6	ANALYSE	36
6.1	DEL 1 - LANDMANDENS BEGÆR.....	37
6.1.1	PSYKOANALYSENS SAMFUNDSMÆSSIGE KARAKTER OG DEN STORE ANDEN.....	37
6.1.2	BEGÆRSSTRUKTUR.....	39
6.1.2.1	Definition på en dygtig landmand	42
6.1.2.2	Uafhængighed	44
6.1.3	SPILLE EFTER SPILLET'S REGLER.....	45
6.1.4	FANTASIEN ER EN KONSTITUERENDE DEL AF VIRKELIGHEDEN.....	45

6.1.5	DELKONKLUSION.....	46
6.2	DEL 2 - FANTASIEN OM RISIKOANALYSEN.....	48
6.2.1	NYE REDSKABER.....	48
6.2.1.1	Swapkontrakter.....	50
6.2.1.2	Futureskontrakter.....	52
6.2.1.3	Investering i aktier, obligationer og ejendomme	54
6.2.1.4	Håndtering af landbrugets nye redskaber.....	56
6.2.2	SUBJEKTET I VERDEN.....	58
6.2.2.1	Det Reelle og det symbolske	58
6.2.3	RISIKOANALYSER	59
6.2.3.1	Volatilitet og Value-at-Risk.....	61
6.2.3.2	Tilfældighed og sandsynlighed.....	65
6.2.4	MELLEM DET REELLE OG DET SYMBOLSKE	69
6.2.5	SUBJEKTETS HÅNDTERING	70
6.2.5.1	Det imaginære.....	70
6.2.5.2	Fantasien om 'det lange løb'	72
6.2.6	DELKONKLUSION.....	77
6.3	DEL 3 - BRISTEDE DRØMME.....	78
6.3.1	MARKEDETS FANTASMATISKE KARAKTER	83
6.3.2	MARKEDSFANTASIENS PARADOKSALE KARAKTER	85
6.3.3	DELKONKLUSION.....	89
7	<u>DISKUSSION</u>	<u>90</u>
7.1	DET NORMATIVE SPØRGSMÅL.....	93
8	<u>KONKLUSION.....</u>	<u>94</u>
9	<u>LITTERATURFORTEGNELSE.....</u>	<u>96</u>
9.1	BØGER, RAPPORTER & JOURNALARTIKLER	96
9.2	ARTIKLER.....	100
9.3	INTERNETRESSOURCER	105
9.4	INTERVIEWS.....	106
10	<u>APPENDIKS NR. 1 - INTERVIEWS.....</u>	<u>107</u>
10.1	INTERVIEW NR. 1	108

10.2	INTERVIEW NR. 2	121
10.3	INTERVIEW NR. 3	134
10.4	INTERVIEW NR. 4	139
10.5	INTERVIEW NR. 5	146
<u>11</u>	<u>APPENDIKS NR. 2 - SWAPKONTRAKTER</u>	<u>149</u>
11.1	VALUTASWAP	149
11.2	RENTESWAP	150
<u>12</u>	<u>APPENDIKS NR. 3 - FORWARD- OG FUTURES KONTRAKTER</u>	<u>153</u>
<u>13</u>	<u>APPENDIKS NR. 4 - LACANS "SEMINAR ON 'THE PURLOINED LETTER'"</u>	<u>155</u>

2 Indledning: Fra produktionsperspektiv til risikoperspektiv

I 2008 begyndte de første nyheder at svirre i den bredere danske dagspresse, om at den danske landbrugssektors handel med eksotiske finansielle produkter havde givet sektoren store tab. Tab i større milliardbeløb blev nævnt i samme sætning som sektorens stigende gæld og faldende rentabilitet blev påpeget. Min umiddelbare nysgerrighed var vagt. Ikke så meget fordi landmændenes tab udgjorde en trussel mod den danske landbrugssektors konkurrencedygtighed, men mere fordi, at jeg umiddelbart ser landbrugssektorens produktion af værdi som den direkte modsætning til den værdiproduktion som forekommer på de finansielle markeder, hvor finansielle produkter handles.

Hvis man nøgternt betragter produktionen af værdi i form af produktion af varer i landbrugssektoren, er denne proces underlagt den naturlige reproduktions tidslighed. Med den naturlige reproduktions tidslighed mener jeg, at skabelse af værdi følger det tidslige skema som naturen udstikker. Forskellige produktions- og bearbejdningsmetoder kan gøre slagtegrisen større eller kornet mere modstandsdygtigt, men grundlæggende kan der ikke ændres radikalt ved produktionskredsløbet, da både kornet og grisen kun kan vokse med en, af naturen bestemt, begrænset hastighed. Produktionskredsløbet er således, at der købes en inputfaktor som bearbejdes af landmanden. I denne bearbejdning produceres en outputfaktor i form af en vare som sælges. I landbrugssektoren er bearbejdningsprocessen over tid blevet forenklet og optimeret gradvist, men fordi at værditilvæksten sker som følge af naturens produktion, kan den samlede produktionen ikke radikalt forandres eller forkortes af landmanden. Denne form for produktion står i modsætning til mange industriproduktioner, hvor varens produktionstid ofte kan forkortes ved enten at opdele produktionen i deletaper, som produceres simultant, eller ved at bruge hurtigere maskiner.

Værdiproduktionen indenfor handel med finansielle produkter som rente- og valutaswapkontrakter og futureskontrakter, fungerer markant anderledes end i den primære produktionssektor som landbruget. For det første, er der næsten altid to modparter i en handel, således at når den ene part opnår en værdiforøgelse, så oplever modparten en tilsvarende værdiforringelse. Den enkelte part i handlen opnår en fortjeneste eller et tab, men på samfundsniveau er der ikke tale om en egentlig værdiproduktion, blot omfordeling af værdi.

Anderledes forholder det sig i landbruget, hvor tiden, rummet, arbejdet og produktet er lineært organiseret. Således er landmandens produkt et direkte resultat af såsæden på hans mark, den tid afgrøden gror og hans eget arbejde med at passe marken. Alle faktorer skal være tilstede og falde i en nøjagtig rækkefølge for at værdi kan skabes. Ved handel med finansielle produkter skabes en fortjeneste abrupt uden nogen direkte produktionstid. Værditilvæksten for den enkelte part i handlen med finansielle produkter er derfor svær at forudse og planlægge.

Jeg var meget overrasket og forundret over at landmanden, som på hans gård gennem møjsommeligt arbejde skabte et produkt med en salgsværdi, havde nogle ønsker om at engagere sig i handel med finansielle produkter, da disses værdicirkulation og værdiproduktion stod i så stærk kontrast til den traditionelle produktionscyklus i landbrugssektoren.

I empirien fandt jeg prædikater som "gambler" (Interview nr. 1: 1) og "spekulant" (Bendtsen & Sørensen 2010a) påhæftet landmanden. Det postuleres ligeledes, at de besidder et "risikogen" (Interview nr. 3: 2; Kjærsgaard 2008) og at det at være landmand, er som at sidde med ved et "spillebord" (Rasmussen 2009; Bonefeld & Neergaard-Petersen 2006). En karakteristik som umiddelbart ikke stemmer overens med arbejdet i en landbrugsbedrift hvor landmanden, så at sige, nærmest kan se sine produkter gro under fødderne på sig.

2.1 Problemformulering

Undervejs i mit arbejde med projektet kom jeg til den erkendelse, at modsætningen mellem landbrugssektoren og finansielle markeder kun var en modsætning, når de to blev anskuet indenfor en ramme der handlede om produktion af værdi. Modsætningen forsvandt hvis jeg anskuede de to igennem et risikoperspektiv. Erkendelsen kom til mig under et interview med en tidligere landmand og nuværende rådgiver hos Jysk Landbrugsrådgivning (Interview nr. 5). Han fortalte, at "landmænd er spekulative af natur. Det har de været i århundreder. Det at drive landbrug er spekulativt – vejr og vind er en stor risiko. Jeg kan hverken være sikker på mit høstudbytte eller hvilken pris jeg kan sælge min høst for. Hvis du vil være landmand, skal du besidde en evne til at håndtere risiko" (Interview nr. 5: 1-2). Det at kunne håndtere risikoelementer har landbrugsproduktionen tilfælles med den produktion som sker på de

finansielle markeder. For landmanden er der ikke så langt mellem den usikkerhed han arbejder under i produktion af landbrugsvarer og den usikkerhed han oplever ved at investere i finansielle produkter. Det er derfor, at jeg har valgt at fokusere mit projekt på landbrugssektorens investeringsadfærd ud fra et risikoperspektiv.

Tidligere analyser af landbrugets risikohåndtering og risikoeksponering har ikke i tilstrækkelig grad behandlet den finansielle risiko landbruget eksponerede sig imod, ved at gøre brug af finansielle redskaber i deres håndtering af de nye produktionsvilkår (Olsen 2008; Fog 1986; Hansen 2009; Holden et al. 1991; Christensen 1990; Ferris 2005; Hardaker et al. 2010). De analyser, som er foretaget af landmænds investeringsadfærd har næsten entydigt haft fokus på den tekniske udførsel af investeringen eller risikoanalysen (Jacobsen, 1994; Rasmussen 2008; Larsen & Jacobsen 2009; Jellesen & Olesen 2007), og har ikke haft blik for de implikationer denne øgede brug af finansielle produkter, *finansialisering*², har på dannelsen af landmands *subjektivitet*.

Projektets hovedproblemstilling er derfor, at undersøge hvordan landmænd i praksis håndterer risikoelementer i nutidens landbrugsbedrift. Projektet forsøger at forstå hvorfor så mange i landbrugssektoren havde/har investeret i finansielle produkter og samtidigt analysere nogle af de problematikker, som kan opstå for landmanden som følge af et engagement på finansielle markeder.

Første del og tredje del af analysen vil derfor beskæftige sig med at besvare spørgsmålet:

Hvorfor danske landmænd i stigende grad anvender finansielle kontrakter som futures- og swapkontrakter?

Som følge af ovenstående spørgsmål, vil anden del (og tredje del) af analysen beskæftige sig med spørgsmålet:

Hvordan håndterer landmændene i den danske landbrugssektor, ved hjælp af risikoanalyser, disse nye finansielle produkter?

At fokusere på landbrugsbedriften gennem et risikoperspektiv åbner op for at analysere den enkelte landmands subjektive perception af risiko. Med projektets primære empiri har jeg

² Defineret bredt af Epstein som: "Financialization means the increasing role of financial motives, financial markets, financial actors and financial institutions in operation of domestic and international economies" (2005: 3).

undersøgt hvordan en række landmænd forholder sig til investeringsrisiko og hvilke implikationer en sådan perception af risiko har på landbrugsbedriften. Ud fra empirien har jeg med Slavoj Žižeks psykoanalytiskinspirerede socialteori formuleret en generel subjektstruktur i den danske landbrugssektor. Med Žižeks teori kan den individuelle subjektivitet kombineres med et overordnet strukturniveau, fordi subjektet ses som gennemskåret af socialt medierede kræfter (Laustsen 2005: 203). Ved at bruge Žižeks teori som teoretisk analyseapparat kan jeg analysere landmandens handlinger uden at reducere disse til hverken at være rent socialt diskursivt determineret (Bergström & Knights, 2006: 352) eller bestemt ved en radikal fri vilje.

2.2 Hvem henvender afhandlingen sig til?

Projektet er en analyse af, hvordan den danske landbrugssektor har håndteret nye *produktionsvilkår*, ved at gøre brug af nye *redskaber* som finansielle produkter og kontrakter - og hvordan der ved brugen af disse nye redskaber opstår en øget fokus på at håndtere risiko på bedriften. Analysen skaber ny viden i form af en forståelse af hvordan denne udvikling påvirker landmandens subjektivitet.

Den nye viden som projektet producerer, har relevans for praktikere i den danske landbrugssektor, heriblandt landmænd og rådgivere. Projektet kan hjælpe til at øge forståelsen af de sidste ti års udvikling i sektoren og gøre landbrugets aktører opmærksomme på hvilke implikationer denne udvikling har fremadrettet. I særlig grad er denne nye viden relevant for større landbrugsbedrifter, da undersøgelser viser, at disse relativt er mere eksponeret imod finansielle kontrakter end mindre landbrug (Landbrug & Fødevarer 2011a: 16).

Projektet har yderligere relevans i en debat om hvilke implikationer den øgede anvendelse af finansielle produkter kan medføre rent samfundsmæssigt (Martin 2002). Så vidt vides, er der endnu ingen som i den debat har haft landbrugssektoren som undersøgelsesgenstand (Erturk et al. 2008; Lewis 2011)

3 Disposition

Afhandlingen består af fem dele:

Indledende afsnit: I indledningen gives tentativt faglige argumenter for hvorfor projektet er interessant, samtidig med at projektets problemformulering angives. Indledningens funktion er at beskrive projektets problemformulering, relevans og målgruppe .

Den danske landbrugssektor: I afsnittet beskrives baggrunden for projektets problemformulering og der gives en introduktion til projektets empiriske felt. I afsnittet identificerer jeg, at der har været en historisk evne og trang til at skabe en kontinuerlig *produktionsoptimering* i landbrugssektoren. Denne indsigt er central for at forstå flere af argumenterne og konklusionerne i analysens tre dele.

Metodeafsnit: I afsnittet argumenterer jeg for hvorfor Slavoj Žižeks teori om subjektet er interessant i forhold til at belyse projektets problemfelt, og viser hvordan Žižeks teori skal bruges som analyseredskab. At bruge Žižeks teori som analyseredskab har den force, at jeg ikke kommer til at reducere subjektets handlinger til hverken at være udelukkende diskursivt determineret eller udelukkende bestemt af en radikal fri vilje, og at teorien metodisk set behandler partikulære problemstillinger som værende udtryk for symptomer på bredere samfundsmæssige udviklinger.

Analyseafsnit: Selve Žižeks teoretiske position udfoldes løbende igennem analysens tre dele, da jeg hermed kan udfolde de teoretiske greb ("hvad der spørges med?") i forhold til det empiriske materiale ("hvad der spørges til?") (Rienecker 1997). Analysens første del og tredje del vil besvare problemformuleringens "Hvorfor"-spørgsmål³, mens anden (og tredje del) vil besvare problemformuleringens "Hvordan"-spørgsmål.⁴

Diskussion og konklusion: Analysens konklusioner diskuteres i forhold til hvorvidt metoden tillader at de kan generaliseres. Delkonklusionerne fra analysens tre dele formuleres samlet i den endelige konklusion, som besvarer problemformuleringen.

³ "Hvorfor danske landmænd i stigende grad anvender finansielle kontrakter som futures- og swapkontrakter?"

⁴ "Hvordan håndterer landmændene i den danske landbrugssektor, ved hjælp af risikoanalyser, disse nye finansielle produkter?"

4 Den danske landbrugssektor

Afsnittet har to overordnede formål: 1) At belyse den aktuelle tilstand i den danske landbrugssektor og at beskrive de overordnede udviklingstendenser, der har ført til denne tilstand. Ligeledes er det afsnittets formål at relatere landbrugssektorens tilstand til en samfundsmæssig kontekst, hvormed projektets problemformulering og problemstilling viser at forhold sig til en bredere samfundsmæssig udvikling. 2) Ud fra beskrivelsen af den nuværende tilstand og udviklingen, som har ført frem til den, vil jeg specificere de udfordringer som landbrugssektoren står overfor i dag og illustrere hvor alvorlige de er for sektorens fortsatte eksistens og fremtidige profitabilitet. Ved at følge de historiske udviklingstendenser kan jeg vise, at de vilkår som landbrugssektoren arbejder under nu, er vilkår, som er opstået indenfor det sidste årti.

Afslutningsvis beskrives hvilke redskaber (heriblandt finansielle kontrakter) som landbrugssektoren har til rådighed i forhold til at håndtere de nye vilkår som sektoren må producere under. Det ses ligeledes, at flere af disse redskaber først er blevet tilgængelige for landbrugssektoren indenfor det sidste årti.

4.1 Udvikling i den danske landbrugssektor

“Man skal være tro mod ens kone og ens sædskifte”

Ordsprog blandt landmænd i 1950'erne (Kærgård 2002: 40)

De udviklingstendenser, som har præget det danske landbrug de sidste 60 år, og som de næste afsnit vil behandle, er fortsættelser af nogle mere overordnede tendenser i den globale landbrugsproduktion siden 1700-tallet.

Landbrugssektoren begyndte fra 1700-tallet i de mest udviklede europæiske lande at producere til en mere global økonomi. Afgrøder og dyrearter blev handlet og transporteret mellem de forskellige verdensdele hvormed en begyndende specialisering mellem landenes produktion tog form. Fra 1830'erne begyndte man i landbrugssektoren systematisk at arbejde med landbrugskemi og tilsætningsstoffer (Hansen 2001).

Den teknologiske udvikling og udviklingen af kemiske⁵ hjælpemidler i Nordamerika og Nordeuropa, samt den øgede internationale handel, skabte hårde konkurrenceforhold, der har medvirket til at presse danske landbrug til en kontinuerlig strukturudvikling.

Indenfor økonomisk teori har landbrugssektoren allerede fra starten spillet en betydelig rolle, da landbrugets evne til at skabe den nødvendige produktivitetsforøgelse til den voksende befolkning, har været debatteret. I Thomas Malthus' essay "Essay on Population" advokeres der for at landbruget ikke er egnet til at skabe den produktivitetsforøgelse, som er nødvendig for at brødføde en voksende befolkning. Præmisserne for konklusionen er, at væksten i landbrugets produktion er lineær, mens befolkningens fødeindtag vokser eksponentielt pga. opretholdelsesdriften og kønsdriften (Malthus 1798/1998: 6-10). Senere økonomiske teoretikere som Nassau Senior og Karl Marx argumenterer for at Malthus negligerede landbrugets evne til at gøre brug af nyudviklet teknologi til at skabe strukturændringer og herved øge produktiviteten (Landreth & Colander 2002: 161). Denne debat mellem grænserne for naturens vækst og landbrugets evne til at forøge produktiviteten gennem nyudviklet teknologi, blusser jævnligt op når talen falder på stigningen i verdens fødevareindtag og fødevarepriser (Zobbe 2010)⁶.

Netop brugen af ny teknologi og nye produktionsmetoder var basis for den accelererende strukturudvikling i den danske landbrugssektor efter 1950'erne. Antallet af bedrifter falder fra ca. 200.000 i 1960 til omkring 45.000 i 2007, hvoraf under halvdelen er heltidslandbrug⁷ (Dansk Landbrug 2008: 1). Den gennemsnitlige bedriftsstørrelse i antal hektar er i samme periode firedoblet fra 16 hektar til 60 hektar⁸ (Hansen 2001: 53-60). Den samlede beskæftigelse i den primære landbrugssektor er faldet fra 500.000 beskæftigede i 1950'erne til ca. 60.000 i 2004, samtidig med at den samlede produktion er tredoblet.

⁵ Fra 1830'erne begyndte man i landbrugssektoren systematisk at arbejde med landbrugskemi og tilsætningsstoffer. Tyskeren Justus von Liebig, franskmændene J.B.J.D. Boussingault og briterne Joseph Henry Gilbert (1817-1901) og John Bennet Lawes (1814-1900) var pionerer indenfor udviklingen af den faglige viden om landbrugets plantevækst og brug af næringsstoffer (Den store danske – Gyldendals åbne encyklopædi: "Udvikling mod det moderne landbrug" (Internetartikel)).

⁶ Internetartikel.

⁷ Forskellen mellem en deltids- og en heltidsland defineres oftest i forhold til om landmanden har et fuldtidsarbejde ved siden af sin landbrugsbedrift (Simonsen, 2011).

⁸ Den store danske – Gyldendals åbne encyklopædi: "Strukturændringer i det danske landbrug efter 1850".

Den samlede produktionsvækst og arbejdsproduktivitetsforøgelse⁹ kan tilskrives forbedrede dyrkningsmetoder, som har muliggjort øget specialisering og bedre udnyttelse af ressourcerne (Pedersen 1988: 229). Sædskiftets bestemte turnus af afgrøder, som tidligere var vital for den enkelte landmands produktionsudbytte, er afløst af gødningsstoffer og pesticider. Fordi sædskiftet har mistet sin betydning, er den enkelte landmand ikke tvunget til at føre et så alsidigt landbrug og kan derfor specialisere sin produktion.

Konkurrencevilkårene har presset landmanden til kontinuerligt at øge produktivitet, omkostningsminimere og generelt at øge størrelsen af landbrugsbedriften. Det stiller krav til ledelsesstyring af bedriften (Jellesen & Olesen 2007: 3), hvilket har presset mindre dygtige og mindre effektive landmænd ud af markedet, hvorved konsolideringen af sektoren er fortsat.

4.2 Tre faser – opbygning af landbrugets risikobillede

Landbrugets udvikling fra 1950'erne til i dag har jeg inddelt i tre faser. Faserne er inddelt efter ændringer i landbrugets eksponering over for forskellige risikofaktorer. Skiftene i risikoeksponeringen danner grundlag for at forstå det risikobillede, som nutidens landmand står over for i dag. En indsigt, der er nødvendig for den videre analyse af landmandens håndtering af risikofaktorer.

4.2.1 Fase I

Op til 1960'erne var den enkelte landbrugsbedrift meget alsidig i sin produktion. Ofte havde den både kvæg, grise og forskelligartet planteavl. Dele af produktionen blev konsumeret af landmanden og hans familie, mens det resterende produktionsudbytte blev solgt gennem lokale andelsforeninger. At opretholde en alsidig bedrift krævede at landmanden havde indsigt i mange forskellige afgrøder. Sædskiftet foreskrev en bestemt frugtfølge, hvorfor han hvert år måtte variere hans afgrøder på gårdens forskellige markarealer. Landmanden udnyttede ved sædskiftet, at hver afgrøde er resistent overfor visse sygdomme, men modtagelig overfor andre. Ved at så forskellige afgrøder på gårdens markarealer hvert år, minimerer landmanden risikoen for at hele hans høst slår fejl på en gang.

⁹ Produktionen pr. arbejdstime.

Den primære risiko som landmanden i denne første fase er eksponeret imod er vejr- og vindfænomener og sygdom i afgrøderne og besætningen. Derudover er landmanden ligeledes eksponeret mod sygdom hos enten ham selv eller nøglemedarbejdere. Ifølge Pedersen havde krige forskellige steder i verden en betydning for fluktuationen af afsætningsprisen, men generelt modtog landmanden en stabil betaling for sine varer indtil starten af 1950'erne (1988: 228). Den primære bedriftsrisiko kunne formindskes ved at have forskellige afgrødesorter og forskellige dyr i besætningen.

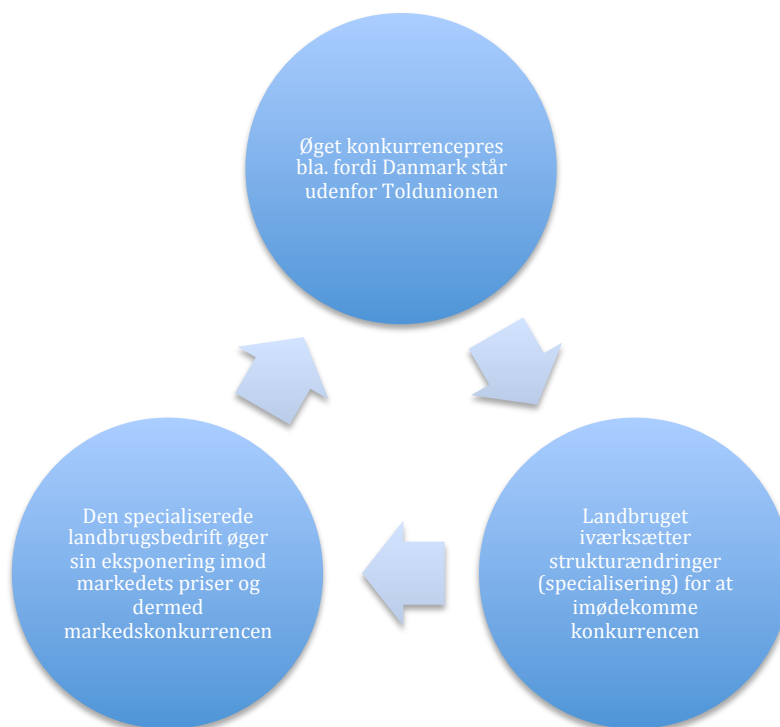
4.2.2 Fase II

Forudsætningerne for *produktivitetsforøgelsen* i landbruget er en industrispecialisering som fra 1960'erne sker i form af forbedrede konserveringsteknikker for kød og mejeriprodukter, og fremstilling af forbedrede fertilitetstilsætningsstoffer og pesticider indenfor planteavl (Parker 2011: 4). Pga. udvikling indenfor pesticider behøver landmanden ikke at dyrke en bredt udvalg af afgrøder for at dæmme op for sygdomsrisikoen.

Den enkelte bedrift specialiseres i stigende grad for at opnå en produktivitetsforøgelse og en forbedret *konkurrenceevne*. For den danske landbrugssektor var en forbedret konkurrenceevne nødvendig på grund af de nye samhandelskonstellationer, som opstod i årene efter Anden Verdenskrig. I flere af landbrugssektorens væsentligste eksportmarkeder blev der indført toldafgifter på import og nationalstater begyndte at subsidiere deres hjemlige landbrugssektorer. Eksempelvis indførte England en bacontold på 20 pct. på import fra Danmark, mens Danmarks ikke-medlemskab af Toldunionen i 1965 resulterede i at den danske del af den Vesttyske slagtekvægs- og kødimport blev reduceret fra 60 pct. til 20-25 pct.¹⁰ (Pedersen 1988: 238-243).

Da sygdomsrisikoen er mindsket med udvikling af kemiske fertilitetsstoffer og pesticider, kan landbrugssektoren øge den samlede produktivitet ved at mindske diversifikationen på den enkelte bedrift. Specialiseringen i den danske landbrugssektor betyder til gengæld at den markedsrisiko i form af volatilitet af input- og afsætningspriser, som den enkelte bedrift eksponeres imod, er højere end tidligere.

¹⁰ Fx blev en ko til 1.300 D.kr pålagt en afgift på 900 D.kr i importafgift når den blev bragt ind i en af Toldunionens lande.

Figur 4:1 – Det danske landbrugs 'onde' cirkel i 1960'erne.

Figur 4:1 illustrerer at den øgede konkurrence fra verdensmarkedet tvang sektoren til produktspecialisering, hvilket resulterede i at den enkelte bedrift blev mere sårbar over for prisudsving på de produkter, som bedriften producerede.

Denne cirkel bliver for det danske landbrug brudt i 1972 med Danmarks indtrædelse i det Europæiske Fælleskab (EF). Med indtrædelse i EF trådte den danske landbrugssektor også ind i det europæiske fællesmarked som var underlagt EF's markedsordninger. Markedsordningerne virkede for landbrugssektoren som en form for prisgaranti ved, at der var fastsat en interventionspris ca. 10 pct. under den retningsgivende pris, som EF's ministerråd hvert år fastsatte (Pedersen 1988: 299-304). Hvis markedsprisen faldt til under interventionsprisen greb EF-kommissionen ind med opkøb i markedet.¹¹ Dette reducerede den enkelte landmands risikoeksponering over for verdensmarkedet markant. At reduktionen af markedsrisikoen havde en positiv effekt på den danske landbrugssektor kan ses ved at det samlede bruttooverskud steg fra et gennemsnit på 5.9 mia. D.kr. i årene 1970-74 til 9.7 mia. D.kr. i 1977 (Pedersen 1988: 305).

¹¹ EF-Kommissionen holdt ligeledes priserne i EF-området på et kunstigt højt niveau ved, 1) at afkræve en importafgift på produkter produceret udenfor EF-området svarende til prisdifference og 2) betale EF landmændene som eksporterede til ikke EF-områder en del af den prisdifference som var mellem de interne priser og verdensmarkedspriserne.

4.2.3 Fase III

Op til den tredje og sidste fase som starter i slut 1980'erne, var det danske landbrugs konkurrenceevne forværret gradvist pga. høje danske lønomkostninger. EF havde fra slut 1970'erne ændret i landbrugets støtteordninger, da udgifterne til ordningen var uholdbare og fordi de resulterede i overproduktion i EF området (Pedersen 1988: 310 & 319). Tendensen med at reducere eller stabilisere de tidligere stigende afsætningspriser på det indre marked fortsatte i 1980'erne bl.a. for at dæmme op for yderligere overproduktion, hvilket kunne blive resultatet af optagelse af landbrugslande som Portugal og Spanien i 1986 (Pedersen 1988: 317). Idet afsætningspriserne blev holdt i ro eller ligefrem faldt, forårsagede væksten i danske løn- og afgiftsomkostninger en forringet konkurrenceevne for den danske landbrugssektor.

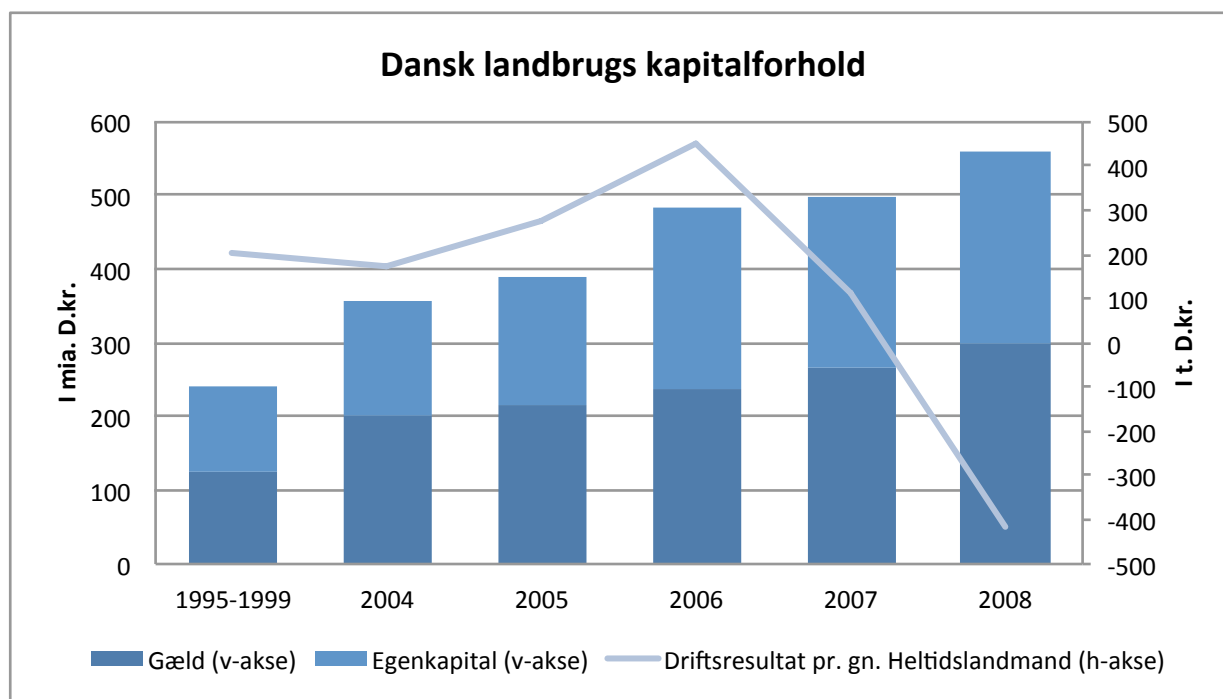
Derudover forårsagede forhandlinger med Verdenshandelsorganisationen (WTO) at Den Europæiske Unions'(EU)¹² kontrol med landbrugets eksport og import blev reduceret betydeligt og at priserne i stigende grad blev liberaliseret i forhold til verdensmarkedets priser (Hardaker et. al. 1997: 4 & Kristensen 2001: 26-27). For landmanden betød dette mere volatile afsætningspriser og inputomkostninger (foder, såsæd mm.).

Gæld, som stammede fra investeringer i nyt produktionsudstyr, som var krævet for at følge den nødvendige optimering af bedriften igennem 1970'erne og 1980'erne¹³, begyndte ligeledes at presse profitmarginerne i den danske landbrugssektor. Renten på den oparbejdede gæld har siden været et vilkår den danske landbrugssektor har skullet håndtere. I figur 4:2 kan aflæses hvordan væksten i gælden delvist korrelerer med fald i det samlede driftsresultat som i 2008 er faldet til i gennemsnit minus 400.000 D.kr. pr. heltidsbedrift. I figur 4:3 nedenfor, som er baseret på EUROSTAT data, vises rentebyrden i det danske landbrug. En rentebyrde som ikke bare er markant højere hos danske landmænd relativt til deres konkurrenter, men også øges hurtigere. Det skyldes delvist de store investeringer som det danske landbrug har foretaget i deres bedrift, hvor stigningen i produktionsværdien de

¹² EF blev med Maastricht traktaten i 1993 til EU.

¹³ Ny-investeringer blev bl.a. hjulpet på vej af politiske indgreb som gjorde det fordelagtigt for landmanden på daværende tidspunkt at investere i produktionsoptimerende udstyr og nye produktionsbygninger. Pedersen beskriver et af disse politiske tiltag således: "Efter møder med de enkelte erhverv gennemførte regeringen i en ekstraordinær folketingssamling i september 1975 en række støttelove om 25 pct. tilskud til erhvervsbygninger, om midlertidig investeringsfredrag på 20 pct. ved køb af fradragsberettigede driftsmidler, om en forøget ramme for tilskud til dræning og et 25 pct. investeringstilskud til energibesparende foranstaltninger." (1988: 302)

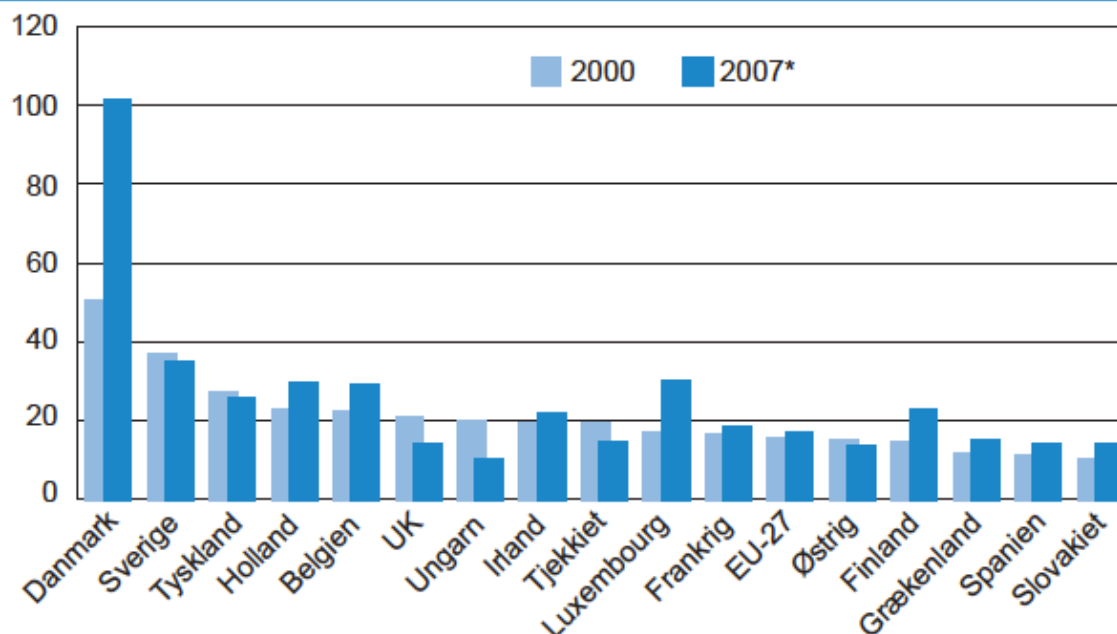
sidste par år ikke har fulgt med rentebelastningen, og de stigende danske handelspriser på jordarealer (Landbrug & Fødevarer 2009: 94-95).

Figur 4:2 - Landbrugets gæld, egenkapital og driftsresultat.¹⁴

¹⁴ Grafen er udarbejdet på baggrund af tal fra rapporten "Dansk Landbrug i tal 2009" (Landbrug & Fødevarer 2009: 86 & 93).

Landbrugets rente- og forpagtningsudgifter blandt udvalgte EU-27 lande, pct. af nettofaktorindkomsten

Figur 4:3 – En tyngende gæld er et af det danske landbrugs vilkår.¹⁵

Udover gældsbyrden, som har en betydning for den enkelte landbrugsbedrifts samlede resultat, så er den operationelle rentabilitet hos landmanden afhængig af tre faktorer:

- 1) Opnå lave købspriser på inputfaktorer som foder, såsæd o. lign.
- 2) Omsætte inputfaktorer til omsættelige produkter mest effektivt muligt.
- 3) Opnå højst mulige afsætningspriser på de færdige produkter.

Bytteforholdet mellem inputs- og afsætningspriserne har presset den danske landbrugssektor specielt i anden halvdel af 2000'erne. Det generelle bytteforhold¹⁶ lå på indeks 100 i 2002 men er i 2009 faldet til 70 (Landbrug & Fødevarer 2010a: 38) - altså at købspriserne er steget gennemsnitligt relativt mere i forhold til salgspriserne for den enkelte landmand. Konklusionen for perioden er, at på trods af stordriftseffektivisering i det danske landbrug, så har den enkelte landmand til tider haft svært ved at opretholde en tilfredsstillende rentabilitet og skabe den fornødne produktionstilvækst.

¹⁵ (Landbrug & Fødevarer 2009: 95) – baseret på EUROSTAT data.

¹⁶ Bytteforholdet opgøres af interesseorganisationen Landbrug & Fødevarer som et gennemsnitligt tal for landbrugssektoren. Internt i sektoren påvirkes de forskellige brancher forskelligt. For planteproducenter giver højere kornpriser et højt bytteforhold, mens højere kornpriser for en svineproducent giver et lavt bytteforhold. På sigt antages det dog, at afsætningsprisen på svin vil stige ved et vedvarende højt prisniveau på korn.

4.3 Risikoeksponering

I litteraturen som behandler landbrugssektorens risikoeksponering, er der ikke enighed om hvordan landbrugets risikoeksponering skal inddeles og grupperes (Hardaker et. al. 2004; Jellesen & Olsen 2007; Holden et al. 1991; Fog 1986; Rasmussen 2008; Hansen 2009). Den manglende konsistens på tværs af litteraturen kan delvist tilskrives at antallet af risikoelementer som landmanden må tage højde for er øget i takt med strukturudviklingen af landbruget, hvilket er beskrevet i afsnittet "Tre faser – opbygning af landbrugets risikobillede". Det kan konkluderes, at risikoen forbundet med vejr- og vindfænomener er reduceret grundet udvikling i kemiske hjælpemidler. Til gengæld er flere andre former for risikofaktorer kommet til. Bl.a. har flere landmænd i forbindelse med dette projekt, fortalt mig hvordan det at arbejde fokuseret med gældens renteomkostninger, er en metode til at justere omkostningerne og opretholde en nogenlunde profitabilitet i bedriften (Interview nr. 1; Interview nr. 2; Interview nr. 3; Interview nr. 5). Tidligere har de redskaber det danske landbrug har haft til rådighed primært været relateret til produktionssiden, men fra slutningen af 1980'erne er der udviklet redskaber som giver øgede muligheder for at arbejde med den finansielle del af bedriften. Denne tendens forstærkes desuden af konsolidering af sektoren, hvormed det enkelte landbrug er blevet mere kapitaltungt end tidligere.

Figur 4:4 inddeler mulige risikoelementer for den moderne landbrugsbedrift. Risikoelementerne er identificeret af de interviewede landmænd og den anvendte litteratur. Første gruppering kaldes "Landbrugsspecifik og operationel risiko". Heri er de risikoelementer som landbrugssektoren altid har været eksponeret overfor i form af sygdom blandt besætningen eller arbejdsstyrken på gården. Kontrolsystemerne er selvfølgelig udviklet og moderniseret kraftigt over de sidste 50 år, men der eksisterer stadig en grundlæggende risiko for at systemerne svigter.

Den anden gruppering er "Politisk risiko", som indbefatter nationale og internationale politiske beslutninger som handelsrestriktioner, miljølovgivning og erhvervsstøtteordninger. Den tredje gruppering er "Kreditrisiko". Landbrugets eksponering herimod stiger, når landmandens samlede låntagning relativt til bedriftens aktivmasse stiger. Som beskrevet ovenfor har sektorens konsolidering i de seneste årtier øget eksponeringen over for

renterisikoen for den enkelte landmand. Med krak i store landbrugsbanker som Fjordbank Mors i 2011 og Fionia Bank i 2009 er landmandens modpartsrisiko vokset. Et krak i landmandens bank kan føre til ændrede kreditbetingelser, når han overgår til enten en ny bank eller flyttes til statens bankselskab Finansiell Stabilitet. Kreditrisikoen indbefatter også muligheden for at råvareselskaber eller slagterier tilbageholder betalinger, hvorved landmanden risikerer at løbe tør for likvide midler til betaling af den løbende drift.

Den sidste og fjerde risikogruppering har jeg samlet under betegnelsen "Finansiell- og markedsrisiko". Projektet vil specifikt arbejde med landbrugets håndtering af denne gruppering. Det er indenfor "Finansiell- og markedsrisiko" at finansielle produkter som *rente-* eller *valutaswapkontrakter* og *forwards-* og *futureskontrakter* figurerer. Det som afgrænser denne gruppe fra de andre grupperinger er, at risikoen kan føres tilbage til udsving på forskellige finansielle markeder såsom kursudsving på valutamarkedet, renteudsving på obligationsmarkedet og råvareprisudsving på råvaremarkedet. Projektet peger på at finansiell- og markedsrisiko ofte opstår når landmanden forsøger at minimere andre risikofaktorer såsom kreditrisici eller operationel risiko. På den måde er finansiell- og markedsrisiko i flere tilfælde afledt af, at landmanden aktivt arbejder med andre risikotyper. Landmandens håndtering af denne fjerde risikogruppe er ikke i tilstrækkelig grad behandlet i videnskabelige undersøgelser af den danske landbrugssektor indtil nu.

Risikoeksponering for en større uspecificeret bedrift

Landbrugsspecifik og operationel risiko	Politisk risiko	Kreditrisiko	Finansiell- og markedsrisiko
• Sygdom i besætningen og/eller afgrøder • Vejrforhold • Familiære forhold • Afhængighed af få centrale personer • Kontrolsystemer i produktionen • Tyveri og svindel	• EU lovgivning og støtteordninger • Eksport/import restriktioner • Miljølovgivning • Fødevarelovgivning • Dyrevelfærdslovgivning	• Renterisiko (rente på gæld) • Modpartsrisiko (konkurs hos råvareselskabet) • Likviditetsrisiko (hvis aftageren af råvareren ikke betaler til tiden)	• Renterisiko (Renteswapkontrakter) • Valutarisiko (Opstår når der i en handel med en udenlandsk aftager er forskel i tid mellem betaling og levering af varen og ved handel med valutaswapkontrakter) • Afsætnings- og inputrisiko (svingninger i pris på fx foderstoffer og afsætningsprodukter)

Figur 4:4 - Grupperede risikofaktorer.

4.4 Håndtering af landbrugets vilkår

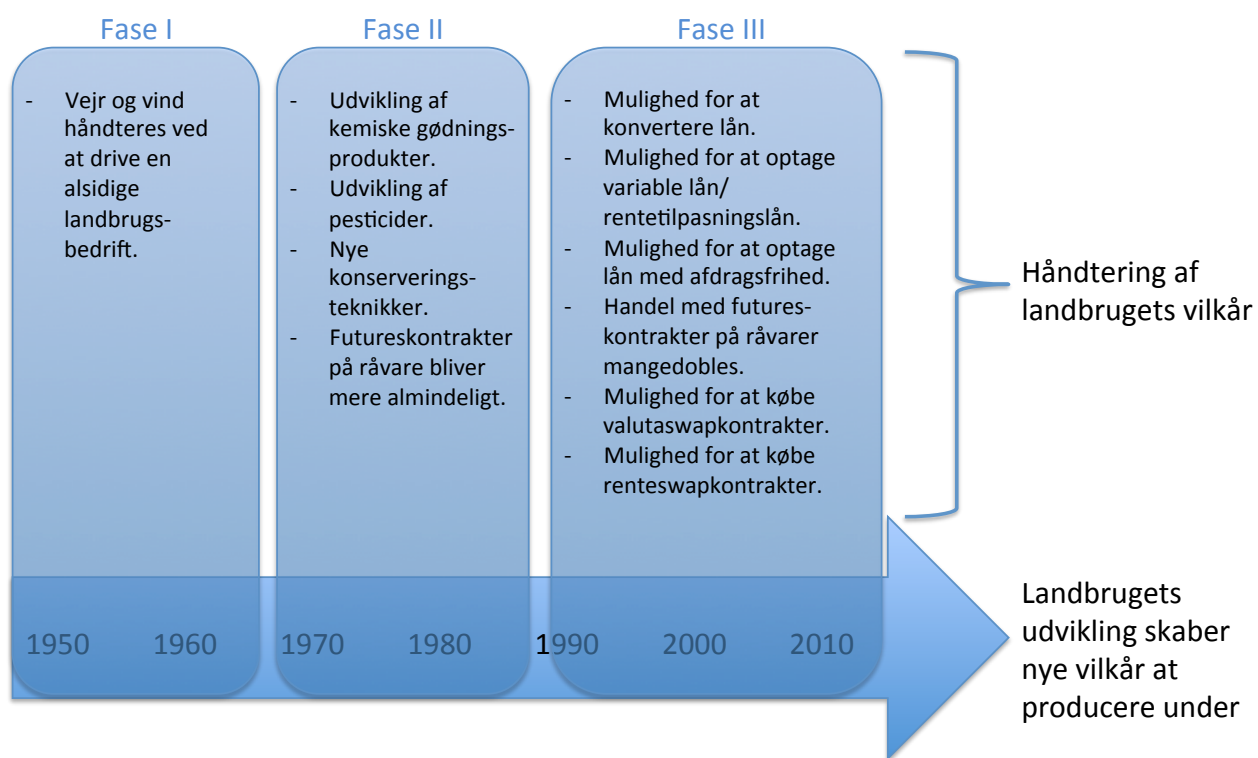
For at forstå de vilkår, som landbruget opererer under, er det vigtigt at forstå den historiske udvikling. De forrige afsnit udgør den ramme, hvorudfra landbrugets nuværende vilkår må forstås. Analysen skal derfor læses med baggrund i den viden, som de forrige afsnit har givet om den danske landbrugssektors historiske udvikling.

Den danske landbrugssektors vilkår er, at kerneproduktionens rentabilitet er presset og endda negativ for rigtig mange landmænd og landbrugets generelle soliditet¹⁷ er blevet gradvist forringet. Sektorens store gældsbyrde forringer mulighederne for en fortsat produktionsoptimering og vedligeholdelse af produktionsaktiver, som den danske landbrugssektor har opretholdt gennem de seneste årtier. Som jeg har vist, så er der med udviklingen i vilkårene for landbruget også opstået nye risikoelementer, som landmanden må håndtere.

¹⁷ Andel af den samlede aktivmasse som finansieres af egenkapitalen.

Til at håndtere de nye vilkår som landmanden skal producere under, er der udviklet nye redskaber. Som beskrevet er en stor del af disse nye redskaber af finansiel art. Redskabernes funktion er både at mindske den negative effekt de nye vilkår har for den enkelte landbrugsbedrift og at udnytte de nye vilkår til at skabe indtjening. Lån med variabel rente og konverteringsmuligheder har muliggjort at landmanden kan optimere sin rentebelastning. Swapkontrakter har muliggjort en afdækning i forhold til valutarisiko og renterisiko. Forwards- og futureskontrakter har muliggjort risikoafdækning i forhold til markedsprisudsving på råvarer. Derudover har forskellige rådgivningstiltag fra fx Dansk Landbrugsrådgivning søgt at klæde de enkelte landmænd bedre på til at administrere og organisere en større bedrift.

Finansielle redskaber arbejder med landmandens indtjening ved at optimere afsætnings- og inputpriser, optimere renteforholdene og optimere valutaforholdene. Figur 4:5 viser hvilke forskellige redskaber landbruget historisk set har brugt til at håndtere skiftende vilkår.

Figur 4:5 - Landbrugets udvikling skaber nye vilkår at producere under. Disse nye vilkår håndteres med nye redskaber.

De foregående afsnit har opridset hvordan bl.a. strukturudvikling i det danske landbrug har skabt nye produktionsvilkår. I den resterende del af min opgave vil jeg analysere hvordan den

enkelte landmand håndterer de nye produktionsvilkår. Mere specifikt, hvordan finansielle redskaber som stilles til rådighed for den danske landbrugssektor bruges til at håndtere de nye vilkår og hvilke risikoelementer disse nye redskaber samtidigt skaber for den enkelte landmand.¹⁸

De foregående udviklingstendenser i sektoren er vigtige at belyse, da de mere end noget andet er den historiske ramme hvor indenfor landbrugets nuværende udfordringer må forstås. Som jeg vil vise, har de historiske udviklingstendenser, i form af en kontinuerlig søgen efter *produktionsoptimering*, haft en betydning på hvordan den enkelte landmand har valgt at håndtere de nye produktionsvilkår.

¹⁸ Et kendt eksempel på hvordan finansielle produkter kan være et tveægget sværd er rentetilpasningslån. Landmanden kan bruge renteproduktet til at tilpasse og nedsætte sin rentebelastning, men samtidig gøres han mere følsom overfor skift i markedsrenten. Fødevareøkonomiske Instituttet beregner hvert år i deres rapport "Landbrugets Økonomi" forskellige landbrugstypers rentefølsomhed. Beregningen for 2011 viser, at på en svinebedrift vil et fald i renten på 0,5 pct. i forhold til en stigning på 0,5 pct. medføre et tab på 297.000 D.kr. pr. bedrift. For 2010 var det 312.000 D.kr. og for 2009 var det 212.000 D.kr. (Fødevareøkonomisk Institut 2008: 45; 2009: 45; 2010: 42). At rentens udvikling har betydning for landmandens samlede resultat kan ses ved, at i 2010 betød forskellen på om renten steg eller faldt med 0,5 pct., at det samlede produktionsresultat ville variere mellem et plus på 10.000 D.kr. og et plus på 322.000 D.kr. pr. svinebedrift. I 2011 forventes det at variere mellem et minus på 165.000 D.kr. og et plus på 132.000 D.kr. pr. svinebedrift (Fødevareøkonomisk Institut 2009: 45; 2010: 42). Variable renteprodukter har absolut nogle fordele i forhold til at sænke rentebyrden, men det ses at de ligeledes eksponerer landmanden imod vækst i markedsrenten. En eksponering som for mange landmænds vedkommende kan betyde forskellen på sorte og røde tal på bundlinjen.

5 Metode og analysedesign

Projektets metodeafsnit har tre formål:

- 1) *Det skal introducere teorien som en metode til at skabe ny viden.*
- 2) *Det skal definere og afgrænse min empiri.*
- 3) *Det skal forklare hvordan jeg i min analyse vil bruge teorien på empirien.*
 - a. *I forhold til hvordan teorien kan give metodiske retningslinjer for indhentning og analyse af empiri.*
 - b. *I forhold til opbygning af analysen, specielt med fokus på hvilken udsigelseskraft den konkrete analyse har i forhold til overordnede samfundsmæssige problemstillinger.*

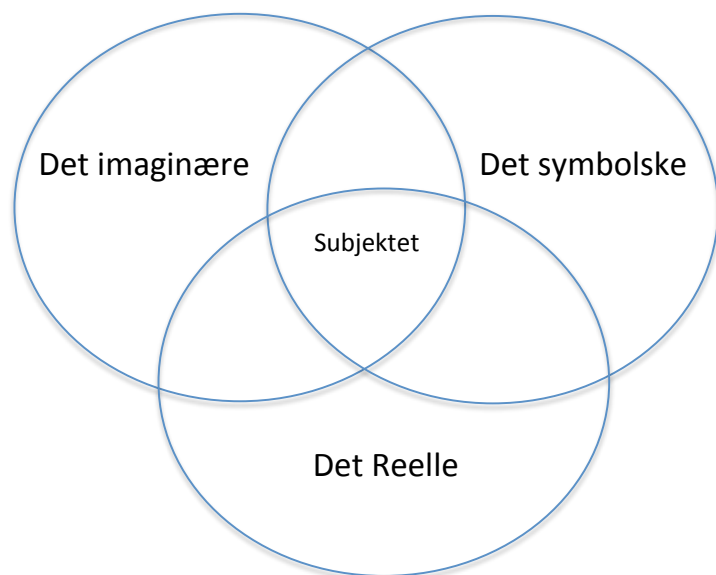
Jeg har fravalgt at skrive et egentligt afsnit hvor projektets teoretiske ramme præsenteres, for i stedet at præsentere de forskellige teoretiske begreber løbende i mit analyseafsnit, således at de teoretiske begreber udfoldes i tæt samspil med empirien. At jeg har valgt en sådan opbygning af mit projekt, stiller krav til at metodeafsnittet har en kort introduktion til teorien. Jeg vil derfor i nedenstående afsnit, samtidig med at jeg behandler teoriens metodiske implikationer, også kort præsentere centrale begreber.

5.1 Introduktion til teorien

I min analyse i dette projekt gør jeg brug af Žižeks teori om *det symbolske, det imaginære og det Reelle*. Begreberne har Žižek fra hans læsning af Jacques Lacans psykoanalyse. Begreberne har her en særlig forklaringskraft i forhold til hvordan subjektet indgår i det omkringliggende samfunds udvikling og hvordan det konstitueres herved.¹⁹ Det žižek'ske præg består i at begreberne gøres applicerbare på et samfundsmæssigt niveau. Bjerre & Laustsen benævner det "psykoanalyse på samfundet" (2006: 15). Mit projekt vil primært tage afsæt i Žižek og hans udlægning af Lacan, hvorfor jeg ikke vil gøre noget ud af at skelne strengt mellem Lacan selv og Žižeks udlægning af ham.

¹⁹ Žižek udlægger selv forskellen på Lacans psykoanalyse og den romantiske-freudianske udlægning af psykoanalysen således; "For Lacan, psychoanalysis at its most fundamental is not a theory and technique of treating psychic disturbance, but a theory and practice that confronts individuals with the most radical dimension of human existence. It does not show an individual the way to accommodate him- or herself to the demands of social reality; instead it explains how something like reality constitutes itself in the first place" (2006: 3).

Det symbolske, det imaginære og det Reelle er tre ontologiske niveauer der tilsammen konstituerer virkeligheden for subjektet. Virkeligheden udspiller sig *samtidigt* på alle tre niveauer. Som Žižek beskriver det, og jeg har vist på figur 5:1, så er de tre niveauer gensidigt sammenflettede (2006: 8).²⁰

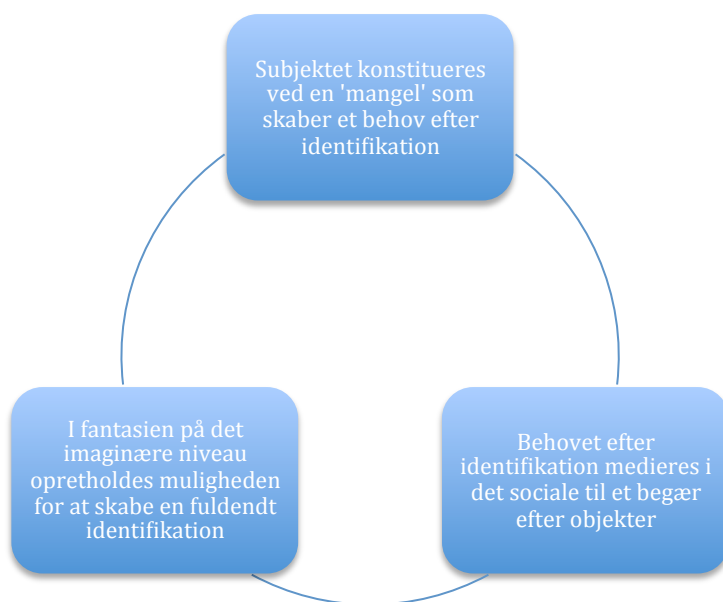
Figur 5:1 - De tre ontologiske niveauer er flettet ind i hinanden.

Helt kort kan det symbolske niveau forstås som den orden og regelmæssighed subjektet møder når det lærer at begå sig sprogligt i et socialt-sprogligt fælleskab. Hos Lacan er det at indgå i et socialt fælleskab, at blive bevidst om *den Store Anden* (Žižek 2006: 9; Žižek 1999a). Det Reelle forstås i mit projekt som en mangel på selvsamme orden – noget som er fremmed for subjektet i den sociale orden (Žižek 1999b: 62-63). Det Reelle manifesterer sig negativt som sprækker i den symbolske orden og har som sådan ingen genkendelig form. Dette modsætningsforhold skaber en blokering hos subjektet, da ordenen i den oplevede virkelighed spærres og subjektet ikke kan skabe identifikation med og sammenhæng i den symbolske orden. Hos subjektet opløses blokeringen på det imaginære niveau. Det imaginære tager form af et fantasme, der dækker over den brudflade som er mellem det symbolske og det Reelle. Fantasien løser blokeringen, idet subjektet umiddelbart herigennem oplever virkeligheden som sammenhængende og dermed kan identificere sig med den. Fantasien

²⁰ Žižek beskriver, at de er "intertangled".

dækker over *manglen* i den symbolske orden som manifesteres ved det Reelle (Žižek 1999a & Laustsen 2005: 200).

Det er i denne treenighed at subjektet og det sociale er i en konstant udveksling. Subjektet er hos Lacan og Žižek konstitueret som denne *mangel*, hvilket er grunden til at subjektet hele tiden føler et behov for at skabe en sammenhæng og fuldendthed gennem at identificere sig med *den store Anden*. Subjektets *behov* transformeres til et *begær* som er socialt medieret (Laustsen 2005: 205). I det sociale skabes der objekter, som vi som subjekter begærer fordi vi er overbevist om, at de vil fuldende vores identitet. På det imaginære niveau opstår fantasier, også ofte omtalt som ideologier, om hvordan netop socialt medierede objekter kan opfylde vores begær. Hos Žižek kan subjektet derfor ikke adskilles fra det sociale og det sociale kan ikke adskilles fra subjektet. De er konstituerende for hinanden.

Figur 5:2 - Sammenfletning af det sociale og subjektet.

Metodisk betyder det, at når jeg i projektets analyse undersøger en række landmænds udsagn og handlinger, skal de forstås som udtryk for det socialt medierede begær. Ved at spørge om hvordan landmanden eksempelvis opfatter udviklingen i landbrugssektoren igennem de sidste 10 år, aktiverer jeg den ordnede symbolske fortælling han lever igennem og de fantasier, som han gør brug af til at skabe sammenhæng. Fantasierne som italesættes i interviewene bruger jeg i analysen til at konstruere de begærstrukturer, som er på spil. Sproget er aldrig bare et redskab til at kommunikere. Hos Lacan og Žižek vil sprogbrugerens

brug af sproget have en yderligere symbolsk udveksling – "human speech never merely transmits a message, it always also self-reflectively asserts the basic symbolic pact between the communicating subjects" (Žižek 2006: 12). I sprogbrugen afslører sprogbrugeren så at sige sig selv.²¹

Som anvendt teori, vil Žižeks funktion i mit projekt primært være som et analyseredskab der ved hjælp af specielt begreberne *det Reelle*, *det symbolske*, *det imaginære*, *begær* og *fantasi* trækker empirien frem på en bestemt måde og stipulerer en bestemt forståelse af empirien. Teoriens rolle er derfor at give retning til analysen, og stille de 'rigtige' spørgsmål til empirien. Heriblandt spørge til landmandens behov og motivation, for på den måde at lade ham udfolde sin egen fortælling om sig selv og sin praksis som landmand. Herudfra kan jeg på tværs af interviewene aflæse en begærsstruktur, som bl.a. indikerer hvordan landmanden håndterer de nye vilkår som han må producere under.²²

5.1.1 Hvad nu hvis...? – Žižeks analysetilgang

I dette afsnit har jeg anført nogle overvejelser omkring Žižeks analysetilgang. De to hovedpunkter, som jeg vil behandle, er:

- 1) *Žižeks analysetilgang til materialet for sine undersøgelser*. Min antagelse er, at fordi Žižek selv i flere bøger har arbejdet med at applicere sin egen teoretiske ramme på forskellige empiriske fænomener, så er det naturligt at lade mit projekt inspirere af hvordan han ser forholdet mellem det partikulære fænomen for undersøgelsen og det generelle samfundsniveau.
- 2) *Teoriens evne til at analysere fænomener, uden at reducere dem til at være konstitueret udelukkende på individ- eller samfundsniveau*. Hos Žižek er subjektet hverken reduceret til at være rent social-diskursivt determineret eller besidde en radikal fri vilje.

Žižeks analyser tager ofte udgangspunkt i enkelt fænomener eller begivenheder. Ved hjælp af hans teoretiske begreber analyseres disse fænomener og begivenheder som manifestationer

²¹ Žižek giver eksemplet: "a couple with a tacit agreement that they can engage in discreet extramarital affairs. If, all of a sudden, the husband openly tells his wife about an ongoing affair, she will have cause to panic: 'If it's just an affair, then why are you telling me this? It must be something more!'"

²² Se afsnittet "Den danske landbrugssektor".

på en mere overordnet udviklingstendens i samfundet. Et eksempel er, at Coca-Colas forbrugssucces i Žižeks optik kan forstås ved, at colaen er indbegrebet af mernydelse i vores samfund. Når colaen analyseres som fænomen, så er det et produkt, som er frigjort fra alle former for varig og nyttig brugsværdi i samfundet, og hvis egenskab er, at den bare gør os mere tørstige efter indtag – den manifesterer mernydelse. Colaen indtager for Žižek en ophøjet plads i vores samfund, som selve det produkt der manifesterer et "tvangsbetone[t] vareforbrug" (Žižek 2000: 57). Žižek forklarer Coca-Colas markedsmæssige succes ved at indtagelsen af sodavanden repræsenterer det moderne samfunds ønske om indtagelse af intet - det er den rene mernydelse uden forpligtende brugsværdi. Jeg kan her se, hvordan Žižek skifter sit analysefokus fra Coca-Cola'en som produkt til samfundets konsumtion af forbrugsvarer. Genstanden for analysen, her Coca-Cola, bliver hos Žižek ofte et greb til at sige noget mere fundamentalt om en samfundstilstand eller nogle symptomer som viser sig på samfundsniveau.

Žižeks analyser udlægges ofte som polemiske og opmærksomhedshungrende. Og det er rigtigt, at Coca-Colas markedsmæssige succes i ovenstående eksempel, i første omgang sikkert kan tilskrives andre faktorer end dets placering i hjertet af det moderne samfunds vareindtag. Fx er analyser af Coca-Colas markedssegmenteringsstrategi, forskellige marketingskampagner eller evne til at rekruttere de mest talentfulde medarbejdere nok mere nærliggende for at forstå Coca-Colas succes. Žižek vil her indvende, at disse faktorer sikkert kan forklare den umiddelbare nutidige succes for Coca-Cola, men kan de forklare hvordan coladåsen vedvarende har formået at opretholde sin succesfulde position på tværs af generationer? Her bliver Žižeks fokus på det større samfundsmæssige perspektiv berettiget. Analysen af Coca-Cola's evne til at tiltrække forbrugeren, bliver en analyse af samfundets organisering og dets forbrugs-begærsstrukturer. Analysen af det partikulære fænomen, hvad enten det er Coladåsen (2000), begivenhederne 11. september 2001 (2002), filmen The Matrix (1999a) eller noget fjerde, er ikke det primære analyseobjekt, men blot et argument i en større samfundsmæssig analyse. Metodisk bevæger Žižeks analyser sig fra det empirisk partikulære fænomen til det politisk-normative niveau.

Žižeks tilgang til at analysere samfundets udvikling er aldrig den åbenlyse. Derfor bliver resultatet af hans analyser også ofte overrumplende og endda provokerende for et liberalt demokratisk samfund. Terrorangrebene på World Trade Center den 11. September 2001

bliver hos Žižek en analyse af hvordan Amerika faktisk netop ikke vågnede op til dåd, som det ellers i politiske analyser argumenteres for, men igen kunne falde i søvn, da Amerika nu igen kunne karakterisere sig selv som offer²³ (2002).

Når markedsføringsforskeren analyserer Coca-Colas succes som effekten af en marketingskampagne, så forsøger han at påvise et nært årsags-virkningsforhold mellem marketingskampagnen og produktets succes. Et sådan succeskriterium er ikke Žižeks. Hans analyser oscillerer mellem et subjektniveau og et samfunds niveau, hvormed et entydigt påvirkningsforhold ofte kan være meget svært at definere, da talrige faktorer er på spil mellem de to niveauer.

Fordi Žižek bruger analyser af empiriske fænomener på mikroniveau til at analysere overordnede samfundsmæssige problemstillinger, er succeskriteriet for valget af et empirisk fænomen, at det giver et interessant perspektiv på makroniveauets problemstillinger og udvider mulighederne for analysen af disse. Žižeks analyser skal ses som alternative indgange til at forstå udviklingen på et overordnet niveau, og han vil argumentere for, at den bedste indgang til at forstå en overordnet udvikling ikke altid er hovedindgangen. Nogle gange skal der spørges til, "hvad nu hvis det forholder sig modsat af, hvad vi i almindelighed går og tror eller bliver fortalt?" (Bjerre & Laustsen 2006: 21). Žižeks metode er ikke at spørge til det åbenlyse, men i stedet at spørge til de strukturer i samfundet vi tager for givet og anser som sande. En god žižek'sk analyse skal derfor åbne op for nogle interessante vinkler, hvorigennem udviklingerne på det overordnede niveau kan forstås og en videre analyse kan udfoldes. Denne tilgang er derfor pragmatisk, i den forstand at målet er at frembringe nye perspektiver på udfordringer på samfunds niveau.

Žižeks fremgangsmåde er, at vise nogle udviklingstendenser på et samfundsmæssig niveau, ved at analysere partikulære fænomener som fx Coca-Cola's brand. Min fremgangsmåde i projektet er inspireret heraf. Fordi projektets grundlæggende antagelse er, at vilkårene for landbrugssektorens aktører er ændret i takt med finansialiseringen er blevet mere præsent for den gennemsnitlige landmand, da er fænomenet for undersøgelsen, hvordan den enkelte landmand håndterer disse vilkår. Analysen af de empiriske fænomener på mikroniveauer,

²³ En offerrolle, og den medfølgende uskyld, som Žižek argumenterer for, at Amerika mistede i Vietnamkrigen.

såsom fx landmandens anvendelse af risikoanalyser, har som mål, at fortælle noget om en mere overordnet transformation af landbrugssektoren i samfundet i dag.

Metodisk set har Žižek sin force i at hans analyser ikke kun har blik for det umiddelbare objekt, men også for den sociale kontekst hvori det skabes. Fx har Žižek, når han analyserer objektet for subjektets begær, øje for hvordan det er i den sociale kontekst (*den store Anden*) at begæret opstår.

5.1.2 Afgrænsning af teorifelt

Baggrunden for valget at teori til projektet fremgår af ovenstående afsnit. Konditioneringen består i, at jeg med Žižek får en analytisk ramme som både kan begribe et subjektniveau og et samfundsniveau, idet at subjektet tages som et symptom på en socialt struktureret kontekst.

Videnskabsteoretisk er Žižek svær at sætte i bås, men hans tilgang er beslægtet med socialkonstruktivisme bl.a. i hans forståelse af det symbolske. Det symbolske niveau er der, hvor subjektet konstrueres i mødet med den sociale virkelighed. Hos Žižek er dette et ontologisk niveau, men kun ét ud af tre ontologiske niveauer, som sammen konstituerer virkeligheden²⁴. Žižeks begreb om det Reelle adskiller teorien fra socialkonstruktivismen, da subjektet besidder en grundlæggende kerne, i form af en eksistentiel *mangel*, som ikke kan udledes på det symbolske niveau, og dermed ikke kun er en kontingent entitet.²⁵ Der er således hos Žižek et grundlæggende ontologisk niveau i virkeligheden, som ikke kan reduceres til vores erkendelse af selvsamme virkelighed.

Žižek undgår hermed den socialkonstruktivistiske determinisme som mange moderne diskursteoretikere kritiseres for at advokere for (Bergström & Knights, 2006: 352). Med Žižeks teori som fundament for analysen, kan landmandens subjekt analyseres som delvist påvirket af det symbolske niveaus strukturer, men som også bestående af et fundament, der ikke kan reduceres til det symbolske niveau. Som Bergström and Knights' organisationsanalyser viser, er subjektet konstitueret som en "mutually interdependent relation of agency and discourse" (2006: 370).

²⁴ Når jeg taler om 'virkeligheden' i projektet er det en betegnelse for når at alle de tre ontologiske niveauer, det Reelle, det imaginære og det symbolske, er sammenflettede.

²⁵ Den *mangel* som er fremmed for subjektet, omtales ofte som det ubevidste i subjektet (Laustsen 2005: 200).

I forhold til at besvare spørgsmålet: "Hvad skal analysen kunne?" så har Žižeks projekt en del tilfælles med den kritiske teori som blev dyrket/dyrkes på Institut für Sozialforschung i Frankfurt am Main. Žižek har et kritisk normativt projekt, som går ud på at frigøre individet fra uhensigtsmæssige blokeringer og ideologier/fantasier. Det er et oplysningsideal, der søger at frigøre det enkelte subjekt fra de skadelige fantasier, som blokerer for muligheden for at leve et fornuftigt liv. Fællesskabet med den kritiske teori er dog kun umiddelbart, for Žižek påpeger, modsat flere af Frankfurterskolens repræsentanter, at fantasien aldrig fuldstændig kan afsløres og forkastes. Tværtimod er et af individets vilkår, at der på det imaginære niveau uundgåeligt produceres fantasier som individet må leve igennem. Disse fantasier er en konstituerende del af subjektet.

I mit projekt vil jeg dog overvejende bruge Žižeks teori som en analysemetode, mens hans normative projekt kun kort vil blive behandlet i afhandlingens diskussionsafsnit.

5.2 Udvalgelse af og overvejelser om projektets empiri

Analytisk skelner jeg mellem den empiri som jeg analyserer på og så den empiri som jeg bruger til at kvalificere problemformulering og problemfelt, og som er grundlag for beskrivelsen af udviklingen i landbrugssektoren.

5.2.1 Den analyserede empiri

Empirien består af primære kilder i form af fem længere interviews med aktører indenfor den danske landbrugssektor.²⁶ Jeg har talt med en vicedirektør fra Nykredits Landbrugsafdeling, en cheføkonomen fra Dansk Landbrugsrådgivning, LandboSyd, som samtidig også er rådgiver for Dansk Landbrugsrådgivnings markedsanalyse enhed, AgroMarkets, og LandboSyds finansielle rådgivningsheden, Agrocura, en virksomheds- og svinerådgiver fra Jysk Landbrugsrådgivning, som selv ejer en gård og tidligere har været fuldtids svinebonde. Derudover har jeg foretaget interviews med en større svineproducent fra Bredebro og en svine- og planteproducent fra Kolding-egnen. Den primære empiri er valgt for at repræsentere et bredt spektrum af landbrugets finansielle og økonomiske værdikæde - fra

²⁶ Interviewreferater er vedlagt som Appendiks nr. 1.

landmandens rådgivere til finansielle institutioner, som både giver landmanden lånemuligheder og sælger ham finansielle produkter.

Samtlige interviews er afholdt henover sommeren 2011. Hver af de fire interviews, som blev afholdt personligt, havde en længde på ca. to timer. Det sidste interview blev afholdt telefonisk og varede ca. en time. Interviewene blev udført som semistrukturerede interviews, hvor der i forvejen var udarbejdet en interviewguide med temaer og mulige spørgsmål til respondenterne.

Til at supplere de fem interviews har jeg indsamlet 15 interviews med landmænd fra sektorens fagblade som Landbrugsavisen, Landbrugsnet, Maskinbladet m.fl. Kriteriet for at udvælge disse interviews var, at journalisten ikke havde anlagt en tydelig specifik vinkel og dermed tolkede landmandens udsagn og kontekst ud fra denne vinkel. I projektet har jeg overvejende brugt udtalelser som landmanden i artiklerne er citeret for.

Den sidste del af empirien som jeg brugte i analysen, består af 61 dokumenter²⁷ hvis afsendere er forskellige interessentgrupper indenfor den danske landbrugssektor. Disse dokumenter er fx informationer om finansielle produkter fra banker og realkreditinstitutter, pressemeddelelser fra AgroMarkets om et nyt SMS baseret futureskontrakt-handelssystem, oplæg fra landbrugsrådgivere om forventninger til næste års priser på futureskontrakter for hvede og brugen af risikomodellen Value-at-Risk mv. Fordi alle disse dokumenter er forfattet af landbrugssektorens interessenter med det formål at påvirke og informere landmanden, kan jeg bruge dem i forhold til at analysere hvilke informationer, som landmanden eksponeres over for og undersøge hvordan disse dokumenter præsenterer deres argument.

Projektets empiri kan jeg derfor opdeles efter:

- 1) *Om de empiriske data er en subjektiv udlægning af landmandens dagligdag (interviews) eller*
- 2) *Om de empiriske data er information, som påvirker landmanden i hans dagligdag (information fra interessenter).*

Ved at læse denne empiri kan landmandens behov og motivation identificeres. Disse antages i teorien for at være socialt medierede begærsstrukturer. På den måde kan partikulære fænomener, som når landmanden køber et mobilt handelssystem til finansielle transaktioner,

²⁷ Nogle af disse dokumenter er også brugt som baggrundsempiri.

fortælle om hvordan der på et overordnet niveau findes en begærsstruktur i denne sektor, hvor det centrale begreb er *effektivisering* og *optimering*.

5.2.2 Baggrundsempiri

Analysens empiri er i projektet suppleret med baggrundsempiri. Baggrundsempirien består af:

- 27 artikler med interviews med landmænd, rådgivere og andre af landbrugssektorens interessenter. Artiklerne er fra landbrugsfaglige medier, fagblade og aviser.
- 21 artikler enten skrevet af uvildige aktører (17) eller hvor uvildige aktører interviews (4). En uvildig aktør defineres som en aktør, der ikke har nogen direkte interesse i hvordan landbrugssektoren udvikler sig. Et eksempel er kronikker fra uvildige forskere o. lign.
- 43 analysedokumenter og rapporter som behandler både den danske landbrugssektors udvikling og udviklingerne på det internationale råvaremarked. For størstedelen af rapporterne er afsenderen uvildig (34). Afsenderne er her bl.a. Den Danske Nationalbank, Den Europæiske Unions Kommission, Fødevareøkonomisk institut under Københavns Universitet, Det Økonomiske Råd og Danmarks Statistik. De resterende 9 rapporter er fra landbrugets interesseorganisationen Landbrug og Fødevarer.
- 9 artikler og bøger som beskriver landbrugets historiske udvikling i Danmark og internationalt.

Baggrundsempirien er overvejende brugt i forhold til:

- *at kvalificere udformningen af problemfeltet og af problemformuleringen.*
- *at udarbejde beskrivelsen af landbrugets udvikling i Danmark indenfor de sidste 50 år.*
- *at kvalificere de spørgsmål jeg har stillet de interviewede landmænd.*
- *at kvalificerer min læsning af artiklerne i den primære empiri.*

5.2.3 Afgrænsning af empirisk emnefelt

Geografisk har jeg afgrænset mit empiriske felt til den danske landbrugssektor. For at undersøge hvilke udfordringer af bl.a. økonomisk art som landbruget må håndtere, har jeg

valgt kun at fokusere på heltidslandbrug. Resultatet af undersøgelsen af de økonomiske udfordringer, ville ikke være retvisende, hvis jeg i empirien havde inkluderet deltidslandbrug hvor landmandens indkomst er delt mellem bedriften og et fastlønnet arbejde ved siden af.

Det har ikke været muligt entydigt at bestemme omsætningsstørrelsen på de undersøgte landbrug. Handel med finansielle produkter som swapkontrakter og futureskontrakter kræver dog relative kapital- og rådgivningsressourcetunge landbrug, medmindre flere landmænd går sammen. Jeg formoder derfor, at de landmænd som indgår i min empiri rangerer blandt den halvdel af de danske landbrugsbedrifter, der er størst målt på omsætning.

6 Analyse

Projektets analyse er delt ind i tre dele. I første del, "Landmandens begær", analyserer jeg den begærsstruktur som jeg i analysen finder, er fremherskende i den danske landbrugssektor. Begærsstrukturen kan identificeres i handlinger, normer, traditioner og i direkte udsagn.

Jeg finder, at landbrugssektorens begær efter at forfølge investeringsmuligheder, bunder i et eksistentielt begær efter at kunne identificere sig selv med billedet af *den dygtig landmand*. Analysen viser, at en dygtig landmand identificeres som en landmand der formår at opretholde en høj *produktionsoptimering* og *vækst* og herved formår at blive eller forblive en *uafhængig* landmand. Begreberne *uafhængig* og *dygtig* er forbundne beskrivelser i landmændenes sproglige fællesskab. I begærsstrukturen bliver *investeringsmuligheder* knyttet sammen med muligheden for at skabe *vækst* og forblive *uafhængig*.

Denne konklusion bruges i anden del af analysen, "Fantasien om risikoanalysen", som består af en analyse af hvad anvendelse af risikoanalysemodellen *Value-at-Risk* har af implikationer for landbrugssektoren. Jeg finder, at risikoanalysemodeller er medvirkende til at skabe en fantasi hos landmandssubjektet omkring *sikkerhed* og *kontrol* i forhold til det at investere i et givent investeringsaktiv - hvad enten dette investeringsaktiv er fast ejendom, produktionsudstyr eller finansielle produkter.

Žižeks begreber om det imaginære, det Reelle og det symbolske bruger jeg i den forbindelse til at vise, hvordan risikoanalysemodeller, som gør brug af sandsynlighedskalkuler skaber en *orden* og *regelmæssighed* i et miljø (der består af prisudsving) der ellers ikke umiddelbart lader sig ordne og begrænse. Risikoanalyserne er med til at påvirke landmandssubjektets perception af risiko.

Idet første del af analysen viser, at det at investere handler om at skabe en eksistentiel sammenhæng for landmanden, da er det at investere behæftet med en meget stor risiko for ham på et menneskeligt plan. Den *orden* og *kontrol* som risikoanalyserne behæfter investeringsmuligheden med, er medvirkende til at landmanden foretager investeringen. Landmanden begærer på den ene side investeringen, men fordi, at der er så meget på spil i investeringen, da vil hans beslutning blokeres hvis han ikke kan overbevises (fantasi) om at investeringen er nogenlunde *kontrollabel*.

Analysens tredje del, "Bristede drømme", tager afsæt i forrige dels analyse af hvilken effekt brugen af risikoanalyser har på landmandens beslutninger, og hvilke effekter det har for sektoren som helhed.

Det er analysens konklusion, at risikomodellerne, og den fantasi omkring *kontrol* og *sikkerhed* der skabes i forbindelse med deres anvendelse, er medvirkende til at landbrugssektoren er villig til at investere i mange forskellige aktiver for at opnå den begærede *produktivitetsoptimering*.

Žižeks teoretiske begreber udfoldes løbende gennem analyseafsnittet. Der reflekteres løbende over deres praktiske brugbarhed som analyseredskaber.

6.1 Del 1 - Landmandens begær

6.1.1 Psykoanalysens samfundsmæssige karakter og den store Anden

Žižek har videreført Lacans psykoanalyse i en tradition, som rækker langt udover psykoanalysens traditionelle terapiform. Det interessante for Žižek er, hvordan individet "lever sin verden" (Žižek 1997: 29). *Lever* skal hos Žižek bl.a. forstås som den individuelle ageren der, for individet, ubevidst struktureres gennem mødet med det sociale fællesskab og de intersubjektive relationer som individet herigennem indgår i. Individets subjektivitet er sammenflettet med samfundet og dets strukturer. Bjerre og Laustsen formulerer det således:

Det ubevidste er ubevidst og lader sig derfor ikke afdække gennem arkæologisk gravearbejde. Men det betyder ikke, at det ubevidste som begreb er irrelevant eller uvidenskabelig. Det ubevidste viser sig, men som 'fravær' – som det, der slår huller i analysandens tale: som symptomer. Det ubevidste er så at sige det, der viser sig som selve det problematiske og uafsluttede i relationen til verden. Det viser sig som en række sammenhænge, vi indgår i, dvs. det er en betydning, vi og vores adfærd har, men som vi ikke er bevidst om – dvs. betydning, vi så at sige skaber bag om ryggen på os selv. Det er det, vi gør, uden at være bevidst om, at vi gør det. (2006: 16)

Hos Žižek er begæret efter ting i vores hverdag ikke grundlagt i en form for ubevidst præindividuel trang. Begæret er struktureret i det sociale. Žižek og Lacan taler om, at vi som mennesker begærer at blive begæret af *den store Anden*, "the big Other" (Žižek 2010). *Den*

store Anden er hos Žižek og Lacan en figur, der formes i vores møde med samfundet. Det er i forhold til *den store Anden*, at vi skaber os selv som subjekter. Begæret produceres i sociale sammenhænge, og objekter begæres fordi de netop indtager specifikke positioner i den samfundsmæssige begærsstruktur. *Den store Anden* har dog en skrøbelig karakter, da "It exists only in so far as subjects *act as if it exists*" (Žižek 2006: 10, original kursivering). Resultat af Žižeks og Lacans indsigt er, at det er gennem *den store Anden*, at objekterne for begæret stilles frem for subjektet. Denne udlægning af subjektet og dets begær er en af præmisserne for projektets analyse.

Žižek bruger selv som eksempel Zygmund Freuds datter, som lærer at begære jordbærkage fordi hun finder ud af, at hendes forældre er "deeply satisfied by this spectacle, by seeing her fully enjoying it – so what the fantasy of eating a strawberry cake is really about is her attempt to form an identity that would satisfy her parents, would make her the object of their desire..." (Žižek 1997: 9) Objektet for begæret er i eksemplet medieret gennem det sociale fællesskab. Freuds datter ønsker jordbærkagen, fordi hun begærer at skabe en identifikation i det sociale. Eksemplet viser også at identifikation, er noget vi forsøger at finde *udenfor* os selv, igennem *den store Anden*.

Grundlaget for denne udlægning af subjektet og dets *selvforhold*, er Lacans undersøgelser af barnets opdagelse af sig selv som et fuldendt selv i spejlstadiet (1949/2006: 75-77). Før dette stadie evner barnet ikke at opfatte sig selv som en afgrænset entitet. I spejlstadiet går barnet fra at opfatte sig selv som bestående af uafhængige dele, og derfor ufuldendt, til at opfatte sig selv udgrænset fra verden og fuldendt (Lacan 1949/2006). Barnet opfatter i spejlstadiet, hvorledes *den store Anden* ser på den som en identitet. Barnet kan, så at sige, spejle sig i *den store Anden*. *Den store Anden* som i barndommen kan være morens udtryk eller et virkeligt spejlbillede, glider løbende, i form af socialiseringen, over og bliver det sproglige og sociale forhold hvorigennem verden mødes. Det som i første omgang var en mistolkning, barnet tror at spejlbilledet er lig det selv, danner grundlaget for at selvet konstitueres i relationen til omverdenen. Identiteten findes af selvet uden for selvet selv (Roberts 2005: 628). Heri findes grundlaget for at Lacan og Žižek mener, at subjektet er konstitueret ved en *mangel*, eller som Hoedemaekers & Keegan formulerer det: "the subject is haunted by the suspicion that it has no content, no positive identity" (2010: 1027).

Subjektets fundamentale begær bliver herved et begær efter at fuldende sig selv. Derfor beskriver Žižek også i eksemplet ovenfor, at Freuds datters bevæggrund for at ville have jordbærkagen, er et forsøg på at opnå en identitet. En identitet som hun kun opnår i spejlbilledet fra *den store Anden* (her hendes forældre). For Freuds datter har jordbærkagen en række egenskaber, som hun mangler for at skabe en fuldendt identitet. Ubevidst får jordbærkagen altså en eksistentiel betydning for subjektet i dets forsøg på at skabe sig selv. Kagen, som objekt, får i kraft af dets position i begærsstrukturen tilskrevet en række egenskaber af subjektet, som dette mener at mangle. *Den store Anden* har på den måde en strukturerende virkning på subjektet, uden at være i et direkte forhold til det (Žižek 1997).²⁸ *Den store Anden* konstitueres af forskellige fænomener på forskellige niveauer. Hos barnet vil forældrene ofte indtage *den store Andens* position, men *den store Anden* kan ligeledes være andre elementer i det sociale fællesskab såsom sproget eller normer.

I den videre analyse vil jeg vise, at landbrugets tilgang til at investere egenkapitalen ikke entydigt begrundes i idéen om økonomisk gevinst, men nærmere i idéen om, at sådan gør en *dygtig* landmand for at optimere sin bedrift og for at forblive *uafhængig*. Det umiddelbare objekt for begæret kan eksempelvis være en ny mejetærsker, der er mere effektiv og dermed skaber et bedre økonomisk fundament. Men objektet er reelt sat af begærsstrukturen, da det eksistentielt set repræsenterer landmandens mulighed for at opfylde *den store Andens* definition på en *dygtig* og *uafhængig* landmand.²⁹ Žižeks udlægning af hvordan objektet er stillet frem for subjektets begær bidrager til en forståelse af subjektets handlen, her i form af den danske landbrugssektors begær efter *vækst* ved hjælp af nye investeringsmuligheder.

6.1.2 Begærsstruktur

I dette afsnit vil jeg undersøge landmænds forestillinger om at investere. Gennem disse forestillinger vil jeg analysere hvordan investeringsmuligheder bliver til et begærsobjekt i begærsstrukturen og herved beskrive begærsstrukturen i den danske landbrugssektor. Analysens anden del anvender denne begærsstruktur som udgangspunkt til at analysere de fantasier, som knytter sig til de anvendte risikoanalysemodeller i landbruget.

²⁸ Žižek og Lacan beskriver det således, at *den store Anden* ikke findes, men at den virker.

²⁹ En definition af den *dygtige* og *uafhængige* landmand som landmanden tillægger *den store Anden*.

Når man i landbruget investerer i aktiver, hvad enten disse er direkte knyttet til bedriften eller ej, sker det delvist med baggrund i et rationale om at aktivet for investeringen kan skabe et afkast for landmanden. Investeringsmuligheden er attraktiv på baggrund af en økonomisk analyse, som viser at aktivet kan skabe et afkast. Men ligesom at Freuds datter ikke udelukkende begærede jordbærkagen på grund af dens sødmefulde frugtsmag, så finder jeg i dette afsnit, at de danske landmænd ligeledes ikke begærer investeringsmuligheder kun på grund af det økonomiske afkast som de har mulighed for at opnå. Der knytter sig andre fantasier til det objekt, der investeres i.

Økonomiske analyser af afkastgraden for et aktiv forekommer selvsagt ofte i diskussionen mellem landmanden og hans økonomiske og finansielle rådgivere. Men chefen for Nykredits landbrugsdivision beskriver, at afkastgraden hverken er det eneste eller mest dominerende aspekt i landmænds beslutninger i forhold til investeringer. Han fortæller under et interview foretaget i forbindelse med dette projekt, at "hvis man tror de [landmændene] har en analytisk tilgang [til at investere], så vil man nok blive udfordret på den præmis. Jeg ser deres tilgang som langt mere intuitiv. Jeg ser, at der er lidt lemmingeffekt i landbrugssektoren." (Interview nr. 1: 11) At den økonomiske rationelle tilgang sættes til side for en mere ligefrem intuitiv tilgang, bekræftes i flere af de interviews jeg har foretaget i forbindelse med projektet. Flere af landmændene beskriver, hvordan netop naboens gode erfaringer med fx finansielle produkter er med til at skabe interessen for sådanne produkter hos ham selv (Interview nr. 2; Interview nr. 5; Bendtsen & Sørensen 2010a; Schjærning 2006; SVANEN Skov og landbrug³⁰). Det er ofte succeshistorier, der fortælles, så landmanden der har foretaget en investering fremstår som en særdeles dygtig og snarrådig landmand.

Således er en af konklusionerne i dette projekt, at landmandens begær efter investeringsobjekter ikke udelukkende findes i økonomiske kalkulationer af afkastgrader. Begærsubjektet etableres på baggrund af en eksistentiel trang til at være en dygtig landmand, hvorfor landmændene tager beslutninger der passer med deres idé om hvordan en sådan handler.

³⁰ Internetartikel.

For at forstå mit argument, må man forstå den danske landbrugssektors historiske udvikling som jeg beskrev i afsnittet "Den danske landbrugssektor". Landbrugssektoren lever under det vilkår, at omkostninger og afsætningspriser hele tiden presses, så for at bedriften kan opretholdes må der hvert år skabes en produktivitetsforøgelse (Interview nr. 1). Dette vilkår har i de sidste fem årtier medført, at landbrugssektoren har investeret intensivt i produktionsudstyr mm. og har kunnet fremvise den højeste produktivitetsforøgelse og effektivitetsrate af alle erhvervssektorer (Danmarks Statistik 2011: 2). Landbrugssektoren har gennemsnitligt fra 1967 til 2010 haft årlige vækstrater i arbejdsproduktiviteten på 6.6 pct.³¹ Mellem 1980 og 1993 var vækstraterne helt oppe på 11 pct. Til sammenligning har den traditionelle "Industrisektor" haft årlige vækstrater på 3.7 pct., mens "Finansiering og forretningsservice" har haft en vækst på 2.0 pct. (Danmarks Statistik 2011: 2). *Produktionsoptimering og vækst* i landbrugssektoren har været et vilkår for overhovedet at overleve.

En svinebonde fra Bredebro udtrykker denne vækstrationalitet således, at "som landmænd har vi været vant til at kapitalisere hele lortet" (Interview nr. 2: 9) og fortæller videre, at "vi [hans kone og ham] havde noget friværdis, som vi synes var pisseirriterende ikke kom ud og arbejde [...] den fornemmelse af, at der stod nogle penge et sted som kunne udrette noget mere. Bønder har sku' altid haft det dårligt med ikke at udnytte potentialet." (Interview nr. 2: 3) Et gennemgående udsagn gennem de interviews som er foretaget i forbindelse med dette projekt, er, at *det er yderst vigtigt at få egenkapitalen til at arbejde*. Denne vigtighed udtrykkes her sprogligt ved landmandens udtryk "pisseirriterende". Investering af egenkapital knyttes tæt sammen med *vækst* og *overlevelse* i landbrugssektoren. Argumentet for at egenkapitalen altid skal investeres, begrundes sjældent i en økonomisk analyse (Interview nr. 1; Interview nr. 2). Forbindelsen mellem de to er snarere intuitiv end egentlig analytisk økonomisk. I stedet forbindes det at tilbageholde egenkapitalen med at være reaktionær og konservativ (Schjerning 2006).

Investeringsmulighederne begæres fordi, at de kan skabe den begærede produktivitetsvækst som landbruget traditionelt har været nød til at opretholde for at overleve i konkurrencen med hinanden og udlandet. Flere af de interviewede landmænd mener, at "stilstand hos os er

³¹ Tallene fra Danmarks Statistik gælder for "Landbrug, fiskeri og råstofudvinding" (2011).

næsten lig med tilbagegang" (Interview nr. 2: 3), hvilket skal ses i relation til den udvikling landbrugssektoren har gennemgået i de sidste fem årtier. Landmandens mål er som udgangspunkt at opretholde en høj *produktivitetsforøgelse* og *vækst*, og som en rådgiver og ekspert i landbrugsdrift formulerer det: "ambitionerne om at være stor har jo altid været naturlig i landbruget" (Troelsen 2010³²).

Det er sigende, at flere af de aktører som er blevet interviewet i forbindelse med projektet, har tilkendegivet, at landmænd muligvis har et specifik "gen" for investering og risiko (Interview nr. 3: 2; Interview nr. 1: 11; Kjærsgaard 2008). Ligesom Freuds datter mangler jordbærkagen for at skabe sin identitet, så kan man ved brug af termen *gen* forstå, at investere anses for at være en naturlig del af det at være landmand – hvis landmanden ikke investerer, mangler han det. Netop det at naturalisere en handling, at gøre investering til et gen landmanden besidder, viser hvor socialt-indgroet forestillingen om at investere er knyttet til landmanden. Ved at koble investeringstrangen sammen med den *produktivitetsforøgelse* og *vækst* som historisk har været nødvendig, så viser det, at flere af landbrugets aktører anser landbrugssektorens *raison d'être* for netop disse.

Žižeks teori hjælper til at forstå hvordan begæret efter at investere egenkapitalen ikke kun er funderet strengt i et økonomisk ræsonnement, men også i en bredere historisk-social kontekst. En historisk-social kontekst, som kommer til udtryk når landmændene i stedet for at tale om manglende økonomisk afkast, bruger værdiladede udtryk som "pisseirriterende" (Interview nr. 2: 9), "konservativ og reaktionær" (Schjerning 2006) og "tilbagegang" (Interview nr. 2: 3), når talen falder på den manglende mulighed for få egenkapitalen investeret. Betegnelserne giver mere udtryk af at være en eksistentiel dom landmanden fælder over sig selv.

6.1.2.1 Definition på en dygtig landmand

Som Žižek beskrev i eksemplet med jordbærkagen, så handler begær altid om identifikation og definition gennem *den store Anden* (Žižek 1997: 9). I landbruget kombineres den konstante jagt på *vækst* med landmandens eksistentielle begær efter at opnå en identitet som en *dygtig* landmand.

³² Internetartikel.

Ifølge en landmand fra Viuf er definitionen på den *dygtige* landmand ændret markant i løbet af det seneste årti. Tidligere sås han som fagligt dygtig til at drive sin bedrift, mens han i højere grad i dag er *uafhængig* og dygtig til økonomi og brug af finansielle muligheder (Interview nr. 4: 5). Den dygtige landmand skal derfor ikke kun kunne dyrke afgrøder (faglig dygtighed), men også være dygtig til at opnå lave renter, forhandle foder- og såsædspriser (input) og håndtere afsætningsrisici.

Dette skifte kan identificeres i bl.a. den sprogbrug som landmændene gør brug af. Hos Žižek er sproget jo som nævnt en struktur (symbolske orden) som viser noget om reglerne for det sociale fællesskab. For eksempel kan jeg se på ordet *risiko*. Som påpeget i projektets "Indledning: Fra produktperspektiv til risikoperspektiv" så er risiko, både historisk og nu, centralt for landbrugssektoren. En dygtig landmand skal altså kunne håndtere risikofaktorerne på bedriften. Ved at se på hvordan risiko omtales, kan jeg identificere hvordan definitionen på en *dygtig* landmand skifter. Tidligere var vejr og vind, sygdom og dødsfald risikofaktorer, som landmanden skulle forholde sig til. Som en landmand fortæller, så var devisen dengang, at "man skal holde penge hjemme, så man kan overleve et dårligt høstår" (Interview nr. 2: 12) eller ligesom mundheldet blandt bønder i 1950'erne: "Man skal være tro mod ens kone og ens sædskifte" (Kærgård 2002: 40). At være tro mod ens sædskifte var lig med at være en fagligt funderet landmand, som kendte til de forskellige plantesorers specifikke karakter og indbyrdes påvirkning. Risiko blev således håndteret ved at være påpasselig, forsigtig og opmærksom på de forskellige afgrøders cyklus. Risikohåndtering var i høj grad lig med forsigtighed og gode faglige kompetencer.

I afsnittet "Den danske landbrugssektor", herunder figur 4:5, viser jeg hvordan risikofaktorerne vejr og vind, sygdom og dødsfald indenfor de sidste 10 år er suppleret med bl.a. finansielle risici. Denne knopskydning af risikofaktorer ses i en ændring i hvordan risikobegrebet omtales. Bl.a. er det meget iøjefaldende hvordan en investeringsøkonomisk term som "diversificering" optræder flere steder i empirien, når talen falder på risici (Interview nr. 4: 1; Nielsen 2008). Citatet nedenfor viser at diversificeringen begrundes ved at de to aktiver, som nævnes, har forskellige varians. En begrundelse, som er direkte i tråd med den investeringsøkonomiske litteratur (Markowitz 1952; Nielsen 2008). Ligeledes optræder termer som "kalkuleret risici" (Leerskov 2010a: 135) og "risikoavers" (Leerskov 2010b). Tre

termer som ikke giver mening i forhold til tidligere tiders risikodefinition.³³ I nedenstående citat forklarer en svinebonde fra Kolding hvorfor han diversificerer:

Der er jo også en form for deling og diversificering af risiko ved at investere i fast ejendom[...] det er jo en spredning af risiko. Fast ejendom går selvfølgelig op og ned i pris, bare ikke med sammen tempo som aktier. Hvis man bare holder ved længe nok, så skal det nok gå i sidste ende. Hvis man bare ikke er tvunget til at sælge. Det er rart at kunne sprede sig med disse ting. (Interview nr. 4: 1)

Som beskrevet i afsnittet "Den danske landbrugssektor" har risikovurderinger altid været en del af det at være en dygtig landmand. Ændringen over tid består i at måden hvorpå risiko omtales har ændret sig i takt med at definitionen på en *dygtig* landmand har ændret sig. Risikobegrebet har altid været præsent i landbruget, men måden det omtales og tænkes på det symbolske niveau er skiftet igennem de sidste årtier.

6.1.2.2 Uafhængighed

Det at blive defineret som en *dygtig* landmand, er en identitet som landmanden gerne vil skabe for sig selv. Men hvad er det som den dygtige landmand er i stand til, som den mindre dygtige ikke er i stand til at opnå? Fra empirien finder jeg, at det ultimative mål en landmand kan opnå, og som man kun kan opnå hvis han er dygtig, er at være *uafhængig* fra andre interesser. Det ses i empirien at det ultimative mål for en landmand er at være *uafhængig*. En af de interviewede landmænd fortæller, at det at være herre på egen gård, er den absolutte manifestation af den *dygtige* landmand: "Vi vil jo arbejde os til blods for at blive på vores gård. Det er den indstilling som er blandt os landmænd." (Interview nr. 2: 13) Økonomiske kompetencer er altså ikke mål i sig selv, men er et middel til at tilfredsstille landmandens begær efter at opnå *uafhængighed*, hvilket er essensen i den *dygtige* landmands identitet. Dette angiver en begærstruktur, hvor afkast og profit ikke er primære motiv. I stedet er motivet af en mere eksistentiel karakter. *Det umiddelbare objekt for begæret, investeringsmuligheden, sammenknyttes i begærstrukturen med vækst og produktivitetsforøgelse, der et led i en eksistentiel identifikationsproces om at blive en dygtig og uafhængig landmand.*

³³ Et andet eksempel er salg og køb af foder og produktionsvarer ofte kun omtales som *investeringsmuligheder* (Ipsen 2010).

6.1.3 Spille efter spillets regler

At ens begær rent faktisk er begær efter at blive begæret af *den store Anden*, mener Žižek, bl.a. kan identificeres ved at subjekter ofte referer til sig selv i upersonligt flertal, som "'One' thinks" (2006: 11-12). Subjektet inkluderer sig selv i en upersonlig homogen mængde, som deler subjektets meninger. Denne måde at omtale sig selv går igen i flere af de citater, jeg har fremhævet i analysens førte del. Landmanden refererer ikke til sig selv i førstepersons ental selvom spørgsmålet går på hans egen bedrift, men i stedet i førsteperson flertal som "bønder", "os" eller "landmænd som vi" (se bl.a. Interview nr. 2 og 4) eller i upersonlig form som: "*Landmænd* har jo hele tiden været kendetegnede ved at hvis der var en regel, så prøvede *man* hele tiden at optimerer ud fra den regel", "*Man* kunne købe aktier for de penge *man* trak ud til privat. Det var som om *man* gerne ville aktivere sin friværdis" (Interview nr. 2: 1-2) eller "Og i det hele taget må *man* forrente jorden, *man* nu engang har investeret. *Man* kan ikke bare lade den stå. Så er det bedre at dyrke et eller andet også tage det underskud som må komme." (Interview nr. 5: 2) Udsagnene indikerer hvordan den enkelte landmand automatisk tager de traditioner og normer som findes i sektoren på sig – "*Man gør X, fordi at sådan gør man.*" Den enkelte landmand overtager forestillingerne om at *produktionsoptimering, vækst og uafhængighed* er knyttet til at være en dygtig landmand, og at dette opnås ved at investere. Landmanden accepterer årsags-virkningskæden, som angiver hvordan investering af egenkapital skaber den *vækst*, som kan gøre landmanden *uafhængig*. Så når Žižek mener, at det symbolske niveau kan forstås som reglerne i et spil skak (2006: 8), ses det i analysen at landmanden ikke stiller spørgsmålstejn ved reglerne i spillet. Han accepterer dem og spiller efter dem.

6.1.4 Fantasien er en konstituerende del af virkeligheden

Žižek beskriver i sin bog "Looking Awry", at subjektet ofte vil tilskrive objektet for begæret en række egenskaber. Disse egenskaber er ikke objektets egne, men medieres af objektets placering i subjektets begærsstruktur: "Although any object can function as the object-cause of desire – insofar as the power of fascination it exerts is not its immediate property but results from the place it occupies in the structure – we must, by structural necessity, fall prey to the illusion that the power of fascination belongs to the object as such." (1991: 33)

Investeringsmuligheder bliver i begærsstrukturen forbundet med *produktionsoptimering*, *vækst* og *uafhængighed* og fordi disse effekter knytter sig til forestillingen om den *dygtige* landmand, fremstår investeringen som det *objekt* landmanden mangler (et eksistentielt begær).

Disse forestillinger om *produktionsoptimering*, *vækst* og *uafhængighed*, som landmanden knytter til investeringsmuligheder, beskriver Žižek som fantasier. Fantasiernes karakter kan ifølge Žižek enten være hensigtsmæssig eller uhensigtsmæssig i forhold til hvordan subjektet lever, men ikke desto mindre er de en konstituerende del af virkeligheden for subjektet – "A fantasy constitutes our desire, provides its coordinates; that is, it literally 'teaches us how to desire'" (Žižek 1997: 7).

Fantasien er en del af det imaginære niveau. Det er herigennem at subjektet opnår et selvforhold ved at konstruere et genkendeligt billede af sig selv, og det er ud fra dette billede, at subjektet kan afgrænse et *jeg* med distinkte egenskaber. Fantasien er nødvendig for at subjektet kan opretholde et sammenhængende og harmonisk billede af sig selv.

For landmanden bliver det at investere en bekræftelse af det selvbillede, han har dannet af sig selv som en *uafhængig* og *dygtig* landmand. Landmanden kan ikke frigøre sig af disse fantasier, da der ikke er en mere objektiv virkelighed gemt bag dem. Fantasierne kan være mere eller mindre befordrende for landmanden og på den baggrund kan de undersøges og gøres erkendbare for landmanden, men grundlæggende er de konstituerende for det at leve som menneske.

6.1.5 Delkonklusion

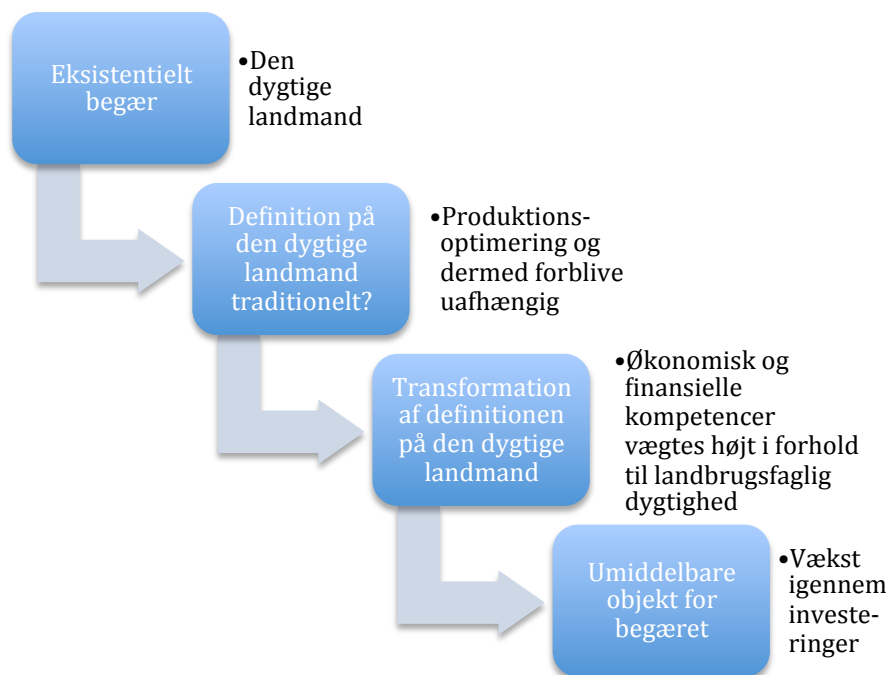
Hvis profitten ved investeringerne havde været det afgørende, kan det undre hvorfor landmænd generelt set ikke har foretaget flere strategiske analyser af investeringsmuligheder i deres bedrift? Interesseorganisationen Landbrug & Fødevarer beskriver i deres økonomiske analyse fra 2010, at landmænd ikke foretager denne type af analyser (Landbrug & Fødevarer 2010b: 5).³⁴ Landmandens interesse for og trang til at investere skal derimod findes i en

³⁴ Interesseorganisationen Landbrug & Fødevarer spurgte i deres økonomiske analyse fra 5. Feb. 2010 en række landbrugsrådgivere om deres syn på landmændenes strategiske evner. Hele 46 pct. af de adspurgte konsulenter

eksistentiel identifikationsproces. Investeringsbeslutningerne er intuitive og følelsesmæssigt begrundet, da de forbindes med muligheden for at være *dygtig* og *uafhængig*. Investeringsmuligheden giver derfor den enkelte landmand et løfte om at fuldende hans begær efter identifikation.

Begrebet *vækst* får i landbrugssektoren sin helt egen logik. Empirien viser, at fordi *vækst* i sektoren historisk har været den eneste måde at beholde sin *uafhængighed* og opretholde bedriften, indskrives *uafhængighed* i en vækstlogik. Hovedformålet med *vækst* er derfor ikke profit, men eksistentiel selvopretholdelse, og at den enkelte landmand kontinuerligt "kapitaliserer hele lortet" (Interview nr. 2: 9) skyldes dette.

Jeg har opsummeret processen i figur 6:1. Begæret er grundlæggende rettet mod *identifikation*. Den *dygtige landmand* er en social medieret identitet, som landmanden begærer. Historisk set har dygtighed været forbundet faglighed, men denne definition er afløst af en definition hvor økonomiske og finansielle kompetencer vægtes og hvor den *dygtige* landmand skaber vækst bl.a. ved finansielle investeringer. *Produktionsoptimering* og *vækst* bliver forestillinger som knytter sig til finansielle investeringer.

Figur 6:1 - Begæret er af eksistentiel karakter.

svarede, at de oplevede, at under 25 pct. af landmændene har en bevidst strategi for bedriften (Landbrug & Fødevarer 2010b).

6.2 Del 2 - Fantasien om risikoanalysen

Produktiviteten i den danske landbrugssektor er delvist bestemt af naturens vækstpotentiale og samfundets markedskræfter. Høstudbyttet er afhængigt af vejret henover sæsonen. I afsnittet "Tre faser – opbygning af landbruget risikobillede" blev det vist hvordan både nedbørsmængden og soltimerne påvirker udbyttet betragteligt. Samme afsnit beskrev ligeledes, hvordan landbrugssektoren i stigende grad indgår i en udveksling med forskellige markedsmekanismer. En række af disse nye redskaber vil blive gennemgået i de følgende afsnit. Eksempelvis har landmanden mulighed for at sikre sine afsætningspriser og afdække sine foderstofsudgifter på futuresmarkedet (Interview 1). Som erhvervssektor er det danske landbrugs produktivitet bestemt i et krydsfelt mellem den traditionelle produktion som foregår efter naturens rytme og samfundets markedskræfter. Landbrugssektoren er på sin vis integreret med naturens cyklus, men produktionens rentabilitet øges og justeres i stigende grad ved hjælp af finansielle produkter, som handles på globale markeder.

Del 2 af analysen består af to dele. Indledende beskrives de forskellige finansielle redskaber og det analyseres hvilken funktion de kan have for landmanden. Ligeledes synliggøres det, at disse redskaber allerede er udbredt i sektoren. Analytisk skifter afsnittene karakter fra afsnit "Tilfældighed og sandsynlighed" og frem. Herfra analyseres de finansielle redskaber og håndteringen af dem, ud fra Žižeks begreber om det Reelle, det symbolske og det imaginære.

6.2.1 Nye redskaber

Den danske landbrugssektor begyndte i starten af 90'erne at konvertere mellem forskellige låntyper, for på den måde at udnytte deres forskellighed i løbetid, tilbagebetalingshastighed og rente optimalt. En af de interviewede landmænd fortæller:

Vi [landmændene] begyndte at kunne konvertere realkreditlån. På det tidspunkt var Erik Janssen formand Danske Svineproducenter. Man fortalte, at han havde konverteret sig til sit kæmpe stuehus. Før i tiden var det hele inkonvertibelt. Men vi fik øjnene op for nogle nye muligheder. Pengene kunne pludselig komme meget hurtigt og i rigelige mængder. (Interview nr. 2: 9)

Landmanden beskriver her hvordan man i landbruget fik øjnene op for de muligheder som opstod ved at arbejde fokuseret med finansielle produkter og bedriftens gæld.

Mit projekt har fokus på tre former for finansielle kontrakter som landbrugserhvervet anvender: *Renteswapkontrakter*, *valutaswapkontrakter* og *futureskontrakter*. De handles på forskellig vis med forskellige partnere. Futureskontrakter handles gennem råvareselskaberne eller bestemte banker, som formidler handlen til en aktiv børs. For kontrakter på råvarer kan handlen foregå på børser i fx Chicago, Paris, Amsterdam, London eller Hannover. Her kan der handles futures på hvede, svin, smågrise, kartofler, raps, majs, byg mm. (Fink Pedersen 2006: 263). Swapkontrakter handles ligeledes gennem forskellige finansielle institutioner, hvis opgave er at finde en passende modpart. Aktivet som swappes i swapkontrakterne er i landbruget ofte valuta eller renten. Fælles for futures- og swapkontrakterne er at de handles på et globalt finansielt marked.

Viden og information om finansielle redskaber har været efterspurgt af landbrugssektorens aktører de sidste ti år. De sidste år er der startet flere af landbrugets ERFA-grupper³⁵ op med et specifikt fokus på finansieringsforhold (Handrup 2007). Ligeledes viser et hurtigt blik på en af landbrugsforeningernes arrangementskalender, at konferencer og præsentationer, der handler om at investere i finansielle redskaber, udgør en ganske væsentlig del af de samlede tilbud (LandboNord 2008). Nykredits landbrugschef bekræfter, at landbruget har efterspurgt viden om finansielle redskaber og strategier, og Nykredit har på den baggrund øget udbuddet af tilbud hvor landmænd kan opnå viden om investeringer og formuepleje (interview nr. 1: 10). Dette er ligeledes sket hos andre finansielle institutioner - heriblandt Saxobank, som har fået mange landmænd til at engagere sig på deres interaktive handelsplatform, SaxoTrader (Interview nr. 1: 10). Etablering af virksomheder som det private AgroHedge, der følger og formidler information om futuresmarkedet og Dansk Landborådgivnings etableringen af rådgivnings- og markedsinformationsplatformen AgroMarkets i 2005 (Landbrugsinfo 2005) bekræfter samme tendens. AgroMarkets har bl.a. udviklet et mobilt handelssystem så landmanden nemmere kan modtage køb- og salgssignaler på hans finansielle redskaber, når han er i marken (AgroMarkets³⁶; Pedersen 2011; Bay 2010).

³⁵ Mindre regionale grupper hvor erhvervsfolk udveksler ERFAringer indenfor deres sektor.

³⁶ Internetartikel.

Ud fra empirien kan det konkluderes, at efterspørgslen efter information omkring finansiel handel og investering er steget op gennem 2000'erne og at denne stigende efterspørgsel er imødekommet af finansielle aktører som Saxobank og Nykredit, og landbrugets egne foreninger (Handrup 2007).

6.2.1.1 Swapkontrakter

Landbrugssektoren får med lånkonvertering et nyt redskab til at håndtere renteniveauet og dermed deres samlede bedrifts profitabilitet. Swapkontrakter giver i 2000'erne landmanden endnu en række redskaber til at håndtere renteniveauet. Ved renteswapkontrakten kan en fast rente swappes til en variabel rente eller modsat ³⁷, mens landmanden med valutaswapkontrakten fx kan optage lån i en valuta med en lav rente og swappe denne valuta til en anden valuta med en højere rente (Chance 2008: 33-35).³⁸

En valutaswapkontrakt kan ligeledes bruges som et risikoafdækningsprodukt i forhold til at risikoafdække indtægter i en fremmed valuta. Eksempelvis kan en valutaswapkontrakt i euro være et risikoafdækningsprodukt for en landmand som modtager landbrugsstøtte i euro. Den danske fastkurspolitik over for euroen forhindrer store kursforskelle i det lange løb, men for landbrug der modtager store tilskud kan swapkontrakten være med til at sikre imod kurssvingninger i det korte løb. Fordi en del af landmandens indtægter indgår i euro, mens hans udgifter næsten udelukkende er i danske kroner, vil han være eksponeret imod en depreciering af euroen i forhold til den danske krone. Når hans swapkontrakt følger euro-indtægten i værdi og terminsdato, vil han kunne swappe sin indtægt i euro til danske kroner til den kurs kontrakten specificerer. På den måde undgår han at få problemer med at betale sine udgifter i danske kroner, hvis kronekursen skulle stige overfor euroen. Ved swapkontrakten kan landmanden fastlåse sin indtægt og dermed sikre sig, at en ændring i valutakursen mellem euro og danske kroner ikke har indflydelse på hans betalingsevne.

Swapkontraktens funktion afhænger af landmandens brug af swappen. Hvis kontrakten lyder på et større beløb end det beløb, som landmanden modtager i euro, vil kontrakten ikke længere kun fungere som risikoafdækning for landmanden, men vil også blive en investering i en valuta. Hvis den danske krone stiger i værdi overfor euroen efter kontraktens er indgået,

³⁷ Fordelen ved en renteswap er at renteniveauet kan reduceres uden omkostninger til låneomlægning af eksisterende gæld.

³⁸ Se appendiks nr. 2 for gennemgang af en renteswapkontrakt og en valutaswapkontrakt.

vil kontraktens værdi stige. Det vil den fordi, at landmanden har mulighed for at opnå en kapitalgevinst ved at gå ud på valutamarkedet for at købe euro til at opfylde sin del af kontrakten. Forskellen på markedskursen og den kurs som er specificeret i kontrakten tjener landmanden. Modsat hvis den danske krone falder i værdi overfor euroen, må landmanden ud og købe de euro han mangler for at opfylde kontrakten til en højere kurs end kontrakten specificerer. Han vil her få et konkret tab på sin investering.

Disse finansielle produkter er centrale i håndteringen af de vilkår som landmanden står overfor, fordi produkterne både kan bruges som risikoafdækning i forhold til den enkelte landmands renteesponering eller kurseksponering og som direkte investering til at opnå en fortjeneste.

Der hersker en del usikkerhed om omfanget af indgåede finansielle kontrakter som rente- og valutaswapkontrakter. Det skyldes bl.a. at de regnskabstekniske ikke opgøres separat hos landmanden (Jellesen & Olesen 2007: 5) og fordi deres værdi kan være svær at anslå præcist, da kontrakternes værdi svinger i forhold til bevægelserne på de finansielle markeder (Interview nr. 1). Interesseorganisationen Landbrug & Fødevarer har i deres publikation "Landbrugets gælds- og renteforhold 2010" forsøgt at anslå værdien af de indgåede kontrakter. De kommer frem til, at det primært er de største danske bedrifter som har gjort brug af finansielle kontrakter. Kontrakterne havde ultimo 2010 i gennemsnit en negativ værdi på 258.000 D.kr og en samlet negativ værdi på 3.340 mio. D.kr. (Landbrug & Fødevarer 2011a: 16). Ifølge samme publikation er der allerede realiseret tab for omkring 144.000 D.kr pr. heltidsbedrift i Danmark. Ifølge Seniorforsker Brian H. Jacobsen fra Fødevareøkonomisk Institut tabte landbrugssektoren 4.500 mio. D.kr. i 2008 på investeringer som han kalder "spekulative" (Bendtsen & Sørensen 2010b). Ifølge et interview med en direktør fra Nykredit, som er foretaget i forbindelse med projektet, er en stor del af de finansielle kontrakter, der er blevet indgået med bankerne igennem 2000'erne, allerede blevet lukket ned før tid for at undgå yderligere tab for banken³⁹ (Interview nr. 1).

³⁹ Bl.a. hvis landmanden ikke kunne stille ekstra sikkerhed når kontraktens værdi blev negativ.

Det kan konkluderes, at landbrugssektorens finansielle risikoeksponering er øget op gennem 2000'erne.⁴⁰ Både fordi konsolideringen i sektoren har medført større lånoptag i den finansielle sektor og i forbindelse med indgåelse af et større antal finansielle kontrakter.⁴¹

6.2.1.2 Futureskontrakter

Ligesom landbruget har fået redskaber til at håndtere sektorens finansielle vilkår, er også handlen med instrumenter, der kan håndtere sektorens markedsrisiko for alvor vokset de sidste ti år. Ifølge Commodity Research Bureau er den globale handel med futureskontrakter næsten ottefoldet fra 1999 til 2008 (Sommer 2009: 17).⁴² Finansielle produkter som futureskontrakter er finansielle kontrakter hvor et aktiv købes eller sælges til en aftalt pris på bestemte fremtidige tidspunkter (Chance 2008: 25-27).⁴³ Aktivet kan for landbrugssektoren være svin, korn, mælk, soja m.fl. (Ferris 2005: 234). Kontrakten kan enten have fysisk levering eller lukkes ned før tid ved et tilbagekøb, hvormed der foretages en differenceafregning, hvilket svarer til at man afregner forskellen mellem markedsprisen og aftaleprisen (Lützen-Laursen & Brogaard 2006).⁴⁴

Futureskontrakten er et værdifuldt redskab for landmanden, da den kan fastlåse hans afsætningspris på et tidligt tidspunkt i produktionsforløbet. I en traditionel industriproduktion kan produktionskapaciteten ofte justeres i forhold til efterspørgslen. En industrivirksomhed har ofte muligheden for, forholdsvis hurtigt, at skalere produktionen ned eller producere til lager, hvis man ikke mener, at den nuværende ligevægtspris er en rentabel afsætningspris for virksomheden. Landbrugssektoren adskiller sig fra mere traditionelle industrierhverv ved at produktionstiden ofte er flere måneder (naturens produktionstid), og at produktet ikke altid lader sig lagre i længere tid. Landmanden som producent kan derfor

⁴⁰ Se figur 4:4 i afsnittet "Risikoeksponering" for min inddeling af forskellige risikotyper som den danske landbrugssektor er eksponeret imod.

⁴¹ Som nævnt kan disse kontrakter også bruges som risikoafdækning og fx reducere en bedrifts renterisiko og dermed finansiell risikoeksponering.

⁴² Landbruget har kendt til princippet bag futureskontrakter i over hundrede år (Ferris 2005: 233-234). Handlen startede dog først op for alvor i 1970'erne og tog først fart efter år 2000. Væksten i handlede futureskontrakter (alle former) er ifølge Commodity Research Bureau (CRB) ottefoldet fra 1999 til 2008, fra 1.1 mia. til 8.3 mia. kontrakter (Sommer 2009: 17).

⁴³ I futureskontrakten specificeres gentagende udvekslinger af et aktiv på flere tidspunkter ude i fremtiden. I forwardkontrakten, eller terminsforrentningen, aftales kun én udveksling til ét tidspunkt i fremtiden.

⁴⁴ Se i appendiks nr. 3 for gennemgang af en futureskontrakt og en forwardkontrakt.

ikke antage at den ligevægtspris som forefindes når han sætter sine afgrøder, vil være den afsætningspris han modtager for varen når den er produceret. For landmanden bliver den forventede afsætningspris i fremtiden af stor betydning for det nuværende produktionsniveau (Ferris 2005: 8). For landmanden er futureskontrakten værdifuld fordi den giver ham mulighed for at fastlåse afsætningspris allerede ved såtid, hvorfor han ikke er afhængig af forventningerne til fremtidsprisen på råvaren. Futureskontraktens funktion er risikoafdækning, hvor risikoen for svingninger i fremtidsprisen flyttes over til en mere risikosøgende modpart i kontrakten. Ved at afdække sin risiko, afgiver landmanden samtidigt muligheden for at opnå en gevinst hvis den fremtidige afsætningspris stiger.⁴⁵ Danske landmænd kan forhandle futureskontrakter hos flere institutioner indenfor den finansielle sektor og hos råvareselskaberne som Dansk Landbrugs Grovvarereselskab (Thalbitzer 2010).

Udover at fungere som risikoafdækning overfor volatile råvarepriser, kan landmanden bruge futureskontrakten i et investeringsøjemed. Landmanden kan spekulere i prisvolatiliteten på det underliggende aktiv, ved at købe en futureskontrakt og sælge den tilbage inden udløbsdatoen, og dermed muligvis opnå en fortjeneste på differencen mellem de to dagspriser (Springborg 2007a). Vedkommende som engagerer sig på futuresmarkedet behøver derfor ikke at hverken levere eller modtage den handlede råvarer. En anden mulighed for at investere med futureskontrakter er, at landmanden sælger et større kvantum af fx korn end han selv kan levere. Hvis prisen falder fra tiden hvor kontrakten indgås til handelsdagen, vil landmanden have mulighed for at gå på spotmarkedet⁴⁶ og købe den ekstra mængde korn, han ikke selv kan producere, til en lavere pris end hans afsætningspris. Hvis prisen derimod stiger, vil landmanden skulle ud og købe korn til en højere pris og vil blive nødt til at realisere et tab svarende til prisdifferencen.

De ovenstående eksempler illustrerer, hvordan futuresmarkedet kan udfylde flere forskellige funktioner for landmanden. Det er forholdsvis billigt at foretage en spekulativ investering på futuresmarkedet, da vedkommende kun behøver at stille en sikkerhedsmargin⁴⁷ på mellem 5-

⁴⁵ Hvis landmanden risikoafdekker sit foderindkøb med en futureskontrakt mister han muligheden for en profit som følge af lavere foderpriser.

⁴⁶ Spotmarkedet er den handel som foregår fra dag til dag med omgående levering.

⁴⁷ På de såkaldte margin-kontoer skal parterne i handelen deponere et beløb som sikkerhed hvis kontraktens værdi skulle gå imod dem. For en spekulant giver det mulighed for, at han kan geare hans spekulative investering med op imod tyve gang. Fx kan han investere i kontrakter for 1.000.000 D.kr., men kun skulle stille med 50.000 D.kr. (5 pct.) på sin margin-konto.

15 pct. af de kontrakter vedkommende indgår (Ferris 2005: 236). At investoren kun skal stille en procentdel af den samlede kontrakts handelsværdi, gør futureskontrakten til en gearet investeringsmulighed. Muligheden for aktørerne for hurtigt og billigt, uden at binde så meget kapital, at handle på futuresmarkederne er medvirkende til at gøre markedet likvidt og i princippet⁴⁸ stabilisere prisen på de aktiver der handles med. På et marked med mange handler vil salgsbud og købsbud hurtigt matches og handelsprisen vil ikke afvige særligt meget fra ligevægtsprisen.

6.2.1.3 Investering i aktier, obligationer og ejendomme

Futureskontrakter og swapkontrakter er finansielle produkter som landmanden kan indgå indenfor landbrugsbedriften. Under arbejdet med projektet viste det sig hurtigt, at man i landbrugssektoren ikke holdt sig til denne form for investering. Det følgende afsnit skal synliggøre hvilke andre finansielle produkter landbruget gør brug af.

Fuldtidslandbrug i Danmark er oftest privatejede virksomheder, hvorfor landmanden arbejder med et bedriftsbudget og et privatbudget. Den indsamlede empiri viser at landbruget ikke begrænser sig til at handle finansielle produkter med bedriftens midler. Eksempelvis beskriver Marianne Bertelsen, som er landbrugschef i Spar Nords landbrugsafdeling i Hobro, at "de [landmændene] er selvstændige også i pengesager og følger ofte specielt meget med i aktiemarkedet[...] det er ikke alle, der stiller sig tilfreds med at lade banken investere pensionsopsparingen" (Kjærsgaard 2008). I analysen af mine interviews viser det sig, at landmændene ikke skelner skarpt mellem allokering af private- og bedriftsressourcer - hverken i forhold til lånoptagning eller forbrug af økonomiske ressourcer (Interview nr. 2: 9-10). Privatforbrug bogføres som en post i det samlede bedriftsregnskab, hvilket betyder, at den private skiferie betales af det lån som er optaget til bedriften osv. En landmand udtaler selv, at det kun er skattemæssigt, at han skelner mellem private- og bedriftsinvesteringer (Interview nr. 1: 6; Interview nr. 2: 8-9). Et resultat af dette er at landmanden på den måde får langt flere redskaber til rådighed i forhold til at skabe en rentabel bedrift.

En svineproducent fortæller, hvordan han lånte penge i banken til at købe aktier privat:

Jeg valgte at gå i aktier, fordi at min far havde tjent gode penge igennem tiderne på det. Herefter begyndte vi at købe op i mere eksotiske aktiver som forskellige energiaktier. De steg med 300 pct. i starten, men er ingenting værd i øjeblikket.

⁴⁸ Som jeg vil vise i afsnittet "Volatilitet og VaR" forholder det sig praktisk ikke altid sådan.

Vi gik også ind i hende her Beate Ushe, altså pornodronningen fra Tyskland. Hvorfor købte vi Beate Ushe aktier? Det gjorde vi fordi, at vi havde sku' set hvor mange butikker hun havde ned igennem Tyskland. Så vi smed over 100.000 D.kr. i dem. Beate Ushe aktierne gik også fint i starten, men er faldet meget nu. Nu holder vi bare fast i dem og håber det bedste. Jeg har aldrig været god til at smide aktier, når de er på vej nedad. Da holder jeg altid lidt fast. (Interview nr. 2: 5-6)

For lånet stillede han selvsamme aktier som sikkerhed. Men som han videre fortæller, så var bedriftens stigende ejendomsværdi medvirkende til at banken lod ham optage lånet (Interview nr. 2: 6). Cheføkonomen hos LandbrugSyd i Aabenraa bekræfter denne udlægning ved at henvise til, at mange banker under den økonomiske vækst op til 2007 tilbød 'standardpakker' til landbruget på 10 mio. D.kr. som blev optaget i en lavrente valuta og brugt på at købe aktier (Interview nr. 3: 3). For både landmanden og hans rådgivere var grænsen mellem private- og bedriftsinvesteringer meget flydende.

En mulig årsag til at landmanden ikke finder det nødvendigt at skelne skarpt mellem bedriftsmidler og investeringer og private midler og investeringer er, at landmandens arbejde ofte er hele hans identitet. En landmand forklarer at hvis bedriften går konkurs, så er han både personlig økonomisk fallit og eksistentielt fallit. Derfor giver det ikke mening at skelne mellem en privat- og bedriftsøkonomi (Interview nr. 2: 11-12). Det betyder, at selvom det ikke er juridisk muligt at købe fx aktier, obligationer eller investeringsforeningsbeviser for bedriftens midler, anser landmændene ikke disse aktiver som særskilte fra bedriftens aktiver – som en landmand fra Viuf beskriver det: "Når man ikke kan tjene penge på produktion, så må man finde et andet sted at tjene penge [...] Man bliver nødt til at flytte fokus fra kernebedriften for at tjene penge." (Interview nr. 4: 3) Ligeledes skelner landmanden heller ikke mellem private og erhvervsmæssige indtægter som opnås ved køb af fx et ekstra sommerhus, en udlejningsejendom eller en ekstra bedriftsejendom. For landmanden er det profitabiliteten af den samlede pulje af aktiver som betyder noget – som en svinebonde fra Bredebro fortæller: "[vi] bønder har [altid] sagt 'arhh...hvis jeg ikke kan tjene på basisforretningen, så må jeg tjene et andet sted'".⁴⁹ Ved ikke at opretholde en klar distinktion,

⁴⁹ En grund til, at det forholder sig således kan muligvis findes i det faktum, at langt de fleste landbrugsbedrifter i Danmark er personejede virksomheder. Juridisk har det op til før april 2010 ikke været muligt at have landbrugsejendomme eller jord i et anparts- eller aktieselskab som landmand (Interview nr. 5: 1). At den enkelte landmand både har været ejer og produktionskraft gør ham både økonomisk og eksistentielt eksponeret imod bedriftens ve og vel. Den private sfære er knyttet så tæt sammen med erhvervssfæren, at det ikke, hverken i nutiden eller historisk, har været meningsfuldt for landmanden at opretholde en distinktion mellem de to.

gør landmanden bedriftens rentabilitet til et spørgsmål om de privatøkonomiske forhold. Det udvider landmandens investeringsmæssige handlerum, da nogle former for transaktion kun kan foretages enten indenfor den private eller indenfor den erhvervsmæssige sfære.

Dette udvidede handlerum for investeringer, har en del af den danske landbrugssektor brugt til at kompensere for faldende bedriftsudbytte og stigende bedriftsgæld – en svinebonde fra Skibby fortæller, at han "har tjent flere penge på at jonglere rund med penge end på at drive landbruget med 120 hektar og 350 søer" og at han i øjeblikket vurderer, om han skal "lære at handle direkte på børsen [...] [i] for eksempel metaller og aktier" eller investere i "vindmøller eller ejerlejligheder i Tyskland" (Handrup 2007). Seniorforsker Brian H. Jacobsen fra Fødevarøkonomisk Institut underbygger konklusionen om at en del af landbrugssektoren er blevet presset til at finde alternative indtægtsmuligheder:

En del landmænd lever ikke af deres landbrugsbedrift. Meget lave priser på kød, korn og mælk har i flere år været årsag til, at en væsentlig del af dansk landbrug giver underskud. Uforholdsmæssigt mange landmænd har derfor kastet sig ud i finansiell storspekulation som følge af den relativt lette adgang til at belåne friværdierne i jord og ejendomme. Det drejer sig om alt fra valutaspekulation i fx schweizerfranc til futures, optioner, til såkaldte rente- og valutaswaps og stormløb mod bestemte aktier. "Når det lykkedes, skyldes det ofte, at dem, der foretager spekulationerne, er i stand til at låne meget store beløb i banker og realkreditinstitutter." (Bendtsen & Sørensen 2010b)

Ifølge Larsen & Jacobsen har risikofyldte finansielle investeringer og brug af finansielle instrumenter fungeret som en genvej for landbruget til at opnå den indtjening, som landmanden grundet skiftende bedriftsvilkår, ikke har formået at opnå i den primære produktion (2009). Ikke alle landmænd deler Larsens & Jacobsens vurdering af risiko. Den førnævnte svinebonde fra Skibby "mener ikke, at det nødvendigvis er mere risikabelt at arbejde med finansiering end med landbrug" (Handrup 2007). Tværtimod han "ser det som en del af virksomheden og indtægtsgrundlaget, der ligefrem kan være med til at mindske den samlede risiko" fordi de to indtægtskilder har forskellige risikoprofiler (Handrup 2007).

6.2.1.4 Håndtering af landbrugets nye redskaber

Analysen af den danske landbrugssektors nye finansielle redskaber viser, at de, afhængig af deres håndtering, både kan afdække landmandens risiko indenfor rente, valuta og

afsætningspris og eksponere landmanden mod yderligere risiko. Landbrugssektoren og dens rådgivere har bl.a. på den baggrund erkendt vigtigheden af risikoanalyser. Min analyse viser, at risikoanalyser og risikomodeller er en måde hvorpå landbruget håndterer disse nye finansielle redskaber. Som en landmand beskriver, så "bliver man ofte præsenteret for en model og den præsenteres som var den sandheden." (Interview nr. 4: 4) I landbrugssektoren forudser man ligeledes at brugen af risikomodeller til at håndtere finansielle redskaber vil vokse i fremtiden. En naturlig udvikling, som følger af væksten i brugen af finansielle redskaber.

I en undersøgelse som interesseorganisationen Landbrug & Fødevarer har foretaget i 2010 viser, at 45 pct. af de adspurgte landbrugskonsulenter er af den overbevisning, at landbruget står overfor en udfordring i forhold til at dæmme op for de fire risikofaktorer salg/afsætning, finansiering, drift og øvrige omkostninger samtidigt (Landbrug & Fødevarer 2010b: 5). Direktøren i Nykredits landbrugsafdeling er enig i denne betragtning og fortæller at landbruget i stigende grad er afhængige af risikomodeller og risikoanalyser for at udføre deres funktion i samfundet (Interview nr. 1). Hos Nykredit er man begyndt at tage de første skridt hen imod at skabe en model, som skal give en samlet risikovurdering af den enkelte landbrugsbedrift. Modellen skal evaluere landbrugets samlede risiko "lige fra renteudsving til uvejr" (Larsen 2011; Interview nr. 1).

At landbruget får noget ud af at anvende analysemodeller er cheføkonom hos AgroMarkets Jens Schjerning enig i. Han argumenterer for, at det er muligt at opstille et samlet risikobillede for hele bedriften, og mener at en sådan analyse kan forløbe efter stadierne: "risikoidentifikation, risikoanalyse, risikoevaluering, risikohåndtering og risikoovervågning." (Schjerning 2006)

Projektets empiri viser, at landbruget i særdeleshed har brug for risikoanalyser, som kan vurdere den samlede bedriftsrisiko. Som beskrevet har en stor del af de danske landmænd økonomiske engagementer i en lang række relaterede og ikke-relaterede aktiver, og det er derfor værdifuldt for dem at vide hvordan de forskellige aktivers risikoprofil påvirker både hinanden og den samlede risiko. Idet danske landmænd i stigende grad arbejder fokuseret med både den produktionsmæssige og den finansielle side af deres bedrift, er risikoanalyser et redskab til at vurdere den samlede risiko på bedriften.

Den videre analyse vil derfor fokusere på at forstå hvilke implikationer det har for landbruget, at man anvender risikomodeller til at håndtere finansielle redskaber. I analysen vil jeg specielt have fokus på analysemodellen *Value-at-Risk*.

6.2.2 Subjektet i verden

Før en egentlig analyse af de konkrete risikoanalyser, som anvendes i landbruget, præsenteres Žižeks begreber om det Reelle og det symbolske. Jeg vil vise hvorledes forholdet mellem de antagelser risikoanalyserne bygges på, ved at blive forstået igennem Žižeks begreber om det Reelle og det symbolske, kan give en ny forståelse for hvorfor nogle landmænd involverede sig i handel med finansielle produkter.

6.2.2.1 Det Reelle og det symbolske

Det symbolske niveau står i modsætning til det Reelle niveau hos Žižek. Det Reelle er væren i sin ikke-adskilte og ikke-identificerbare form. Det *er* før det uddifferentieres i sproget på det symbolske niveau og derfor kan det ikke defineres. Det Reelle er et *overskud* eller *underskud*, som ikke kan sprogliggøres på det symbolske niveau.

I afsnittet "Psykoanalysens samfundsmæssige karakter og den store Anden" behandlede jeg modsætningen mellem det Reelle og det symbolske som konstituerende for subjektet. På det symbolske niveau indgår subjektet i et sprogligt forhold til omverdenen og tilpasser sig denne. Det er herigennem at individet bliver til et *jeg*, der kan artikulere sig selv overfor andre. Som Žižek og Lacan viser i udlægningen af barnets spejlfase (Lacan 1949/2006), sker der en misfortolkning, da barnet identificerer sig selv med sit spejlbillede, hvormed identiteten findes udenfor barnet selv. Subjektet genoplever til stadighed denne uoverensstemmelse mellem et indre *jeg* og den socialt konstruerede udgave af dette *jeg*. Denne diskrepans er den *mangel* som konstituerer subjektet.

Manglen kan illustreres med den oplevelse man har i det øjeblik, at man ser sig selv i spejlet, men finder at der mangler det, som gør at spejlbilledets *jeg* er lig *mig*. Jeg kan genkende mig selv i spejlbilledet, men netop denne tanke, at jeg kan genkende mig selv, er fraværende i spejlbilledet. Dette fænomen som ikke helt kan karakteriseres i sproget, men som stadig hele tiden er præsent som en *mangel*, er hvad Žižek kalder det Reelle niveau (Hoedemaekers &

Keegan, 2010: 1027). Hos Žižek opstår *selvet* netop i dette øjeblik hvor underskuddet i det symbolske identificeres. Bjerg beskriver det således, at "selvet opstår netop der, hvor det erfarer, at der mangler noget. Selvet er denne *mangel*." (2008: 19) Hos Žižek er subjektet derfor ikke en social konstruktion, men har en essens funderet i en *mangel*. *Manglen* er denne væren, jeg *er*, som ikke kan indfanges i spejlbilledet eller i sproget.

Et eksempel på hvordan det Reelle manifesterer sig som fravær i den symbolske orden, er at når jeg fortæller om mig selv er det *jeg*, der udtaler sig, ikke det samme *jeg*, som det grammatiske *jeg* der bliver talt om. Det *jeg* som omtales i sætningen "Jeg gør X" mangler netop denne rest, som er *jeg'et* der udtaler sig. Det er den rest som ikke kan fanges i sproget, men som netop gør *mig* til *mig*. Det er i brydningen mellem det, som kan struktureres igennem sproget og symbolerne (det symbolske) og det, som ikke kan indfanges (det Reelle), at subjektets selv fremkommer som den *mangel*, der ikke kan indfanges i sproget. Men det Reelle viser sig ikke kun som et konstitutivt element i subjektet. Det Reelle er en *mangel* i centrum for det symbolske, der som konstitutivt element er præsent overalt i virkeligheden. Det Reelle viser sig hvor det symbolske, herunder sproget, bryder sammen. Žižeks definerer det centrale Reelle niveau som "neither nature nor culture but the gap as such" (2004: 80) og gør dermed opmærksom på, at det Reelle må forstås i form af et brud.

Virkeligheden er i dens umiddelbare fremstilling ordnet af den symbolske struktur, men Žižek gør opmærksom på, at der i det vi bevæger os rundt i virkeligheden opstår små ridser, som ikke kan fanges ind af symbolernes ordning. Det ses ved eksemplet med den omtalte uoverensstemmelse mellem ansigtet i spejlet og mig der ser i spejlet, eller som det vil fremgå i næste afsnit på finansielle markeder og i landbrugssektoren, hvor tilfældigheden (Reelle) som risikobegrebet forsøger at indfange i sproget, kontinuerligt undviger en sådan ordnende struktur.

6.2.3 Risikoanalyser

Value-at-Risk er den risikoanalysemodel som har den største udbredelse i den danske landbrugssektor på nuværende tidspunkt, og ifølge flere kilder den analysemodel som i fremtiden vil vokse mest i anvendelse (Interview nr. 5: 3; Interview nr. 3; Schjerning 2006,

Vorgod 2007a & 2007b). En grund til det er, at den kan reducere en samlet bedrifts forskellige risikofaktorer til ét simpelt kommunikerbart risikomål.

Analysens resultat vil have relevans for den nuværende landbrugssektor, men også for den fremtidige landbrugssektor da brugen af risikoanalyser synes at vinde endnu større udbredelse i fremtiden.

Value-at-Risk analysemodellen er udviklet af investeringsbanken J.P. Morgan i starten af 1990'erne (Tett 2009: 32-33; Berg & Bech 2009: 137), som en model til at måle risikoen af en portefølje af aktiver, ved at tage de individuelle aktivers risiko udtrykt ved standardafvigelsen⁵⁰ og aktivernes indbyrdes korrelation⁵¹. Modellen giver en samlet risikovurdering på tværs af flere aktivklasser – den samler alle risikokilder til ét samlet risikomål, ved at introducere *sandsynlighed*. Value-at-Risk defineres som "the maximum loss we might expect over a given holding or horizon period, at a given level of confidence." (Dowd 2002: 19) Den givne sandsynlighed, "confidence level", beregnes ofte til 99 pct., 97.5 pct. eller 95 pct.

Det forventede tab bestemmes ved aktivets standardafvigelse og korrelationen mellem de forskellige aktiver. Standardafvigelsen er afvigelsen fra gennemsnitsprisen og altså et mål for hvor volatilt aktivet er. Korrelationskoefficienten bestemmes i forhold til hvordan to aktiver svinger i forhold til hinanden. Hvis korrelationen er 1, vil aktiv A stige med 10 pct. hvis aktiv B stiger med 10 pct. Hvis korrelationen er -1 vil aktiv A falde med 10 pct. når aktiv B stiger med 10 pct. Hvis korrelationen koefficienten er 0, har de to aktiver ingen korrelation.

Value-at-Risk kan udregnes efter tre forskellige metoder: den historiske metode, varians-kovarians metoden⁵² eller Monte Carlo simulationsmetoden (Hull 2002: 348-360; Harper⁵³). I den historiske simulation bestemmes en observationsperiode, hvor det historiske afkast registreres. Den historiske udfaldshyppighed bliver udgangspunktet for udregning af sandsynlighedskalkulen over fremtidige afkast (Hull 2002: 348-350). Ved varians-kovarians

⁵⁰ Som også kendes som aktivets volatilitet. Standard afvigelse defineres ved $\sigma = \sqrt{\sigma^2}$, hvor σ^2 er variansen og σ er standard afvigelsen.

⁵¹ Korrelationen tager højde for hvert aktivs varians (afvigelse fra gennemsnittet) og aktivernes fælles risiko.

⁵² Ligeledes kendt som den parametriske metode.

⁵³ Internetartikel.

metoden foretages en statistisk beregning af variansen og kovariansen⁵⁴ af datamaterialet. En sandsynlighed findes herudfra, da man i denne metode antager at afkastene er normalfordelte (Hull 2002: 350-358). Monte Carlo metoden er mere krævende, da en sample portefølje skal beregnes ud fra de aktiver som er i porteføljen. Samplingen foretages herefter et utal af gange for at finde en distribution af udfaldene. Monte Carlo simulationen anses for at være for ressourcekrævende til landbrugssektorens formål.

Cheføkonom hos LandboSyd Jens Schjerner giver et eksempel på hvordan en samlet Value-at-Risk risikoanalyse, efter den historiske metode, vil se ud for en svinebedrift:

"Vi ser på en landmands samlede risici. Han producerer for eksempel 500 DE slagtesvin (17.500 stk.), producerer korn til svineproduktionen og køber korn. Han har en samlet gæld på 25 mio. kr., hvoraf de fem mio. kr. er finansieret i CHF [schweizerfranc] og resten som flexlån i realkredit. På svinesiden har landmanden et bruttoudbytte på 6,5 mio. kr. Her viser VaR-beregningen [Value-at-Risk], at han ikke vil tabe mere end 1.385.000 kr. med 95 procent sikkerhed på et år på denne position. På soja viser beregningen 518.000 kr. og så fremdeles. Ser vi på CHF-finansieringen, viser beregningen, at kursrisikoen er 379.000 kr. og renterisikoen 150.000 kr. med 95 procent sikkerhed. På de 20 mio. kr., som landmanden har i flexlån, er renterisikoen 185.000 kr. Der er ingen kursrisiko på flexlån, da de optages til kurs 100 og udløber hvert år til kurs 100. Landmandens samlede risiko er 3.217.000 kr. Endvidere står der et tal på 1.669.000 kr., hvor der er beregnet korrelationer på ovenstående positioner. Det er sådan, at når svinenoteringen og hvedeprisen falder, ja så falder renten også. Det vil sige, at noget af det, man taber på omsætningen, vindes på rentesiden, såfremt man har variabel finansiering. Dermed er det endegyldigt bevist, at hvede, svin, mælk og renter hænger sammen." (2006)

6.2.3.1 Volatilitet og Value-at-Risk

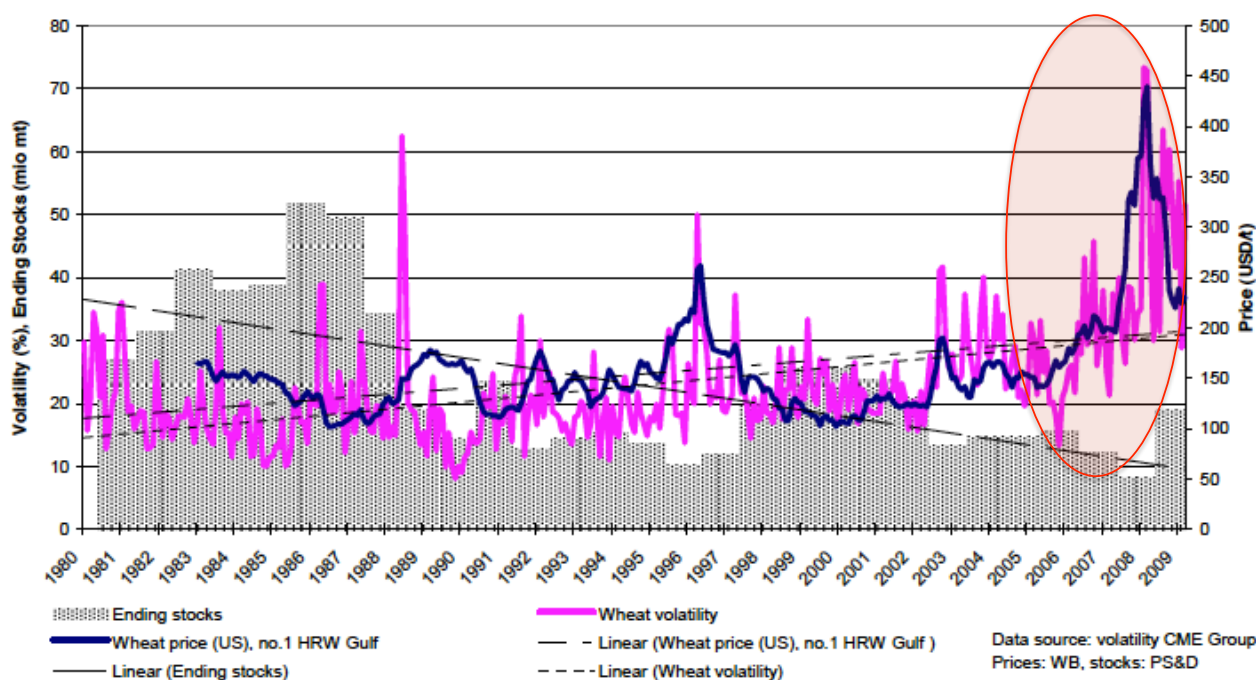
I det næste afsnit analyseres det hvordan der konkret er sket en forøgelse af volatilitet på nogle råvaregrupper. Et skift i råvareprisernes volatilitet gør risikoanalysen endnu mere værdifuld for landmanden, men, som jeg vil vise, giver det også nogle udfordringer for risikoanalysen, når prisvolatiliteten skifter.

Vorgod (2007a og 2007b) argumenterer for, at specielt de råvarerelaterede risici må undergå en Value-at-Risk analyse. Grundlaget for dette er blandt andet fordi råvarepris-volatiliteten er øget voldsomt indenfor det sidste årti bl.a. fordi EU har åbnet mere op for handel med omverdenen (Jensen 2009: 58). Figur 6:2 viser hvordan de månedlige hvedeprisudsving er

⁵⁴ Den risiko de to aktiver deler.

blevet både større og hyppigere de sidste par år sammenlignet med de foregående årtier (indrammet med den røde cirkel). Den lilla graflinje viser hvordan prisen på hvede har fluktueret fra starten af en måned til slutningen af en måned (volatilitet). I perioder omkring 2008 og 2009 var den procentvise ændring fra månedens start til dens slutning imellem 60 pct. og 70 pct. af prisen. For landmanden betyder det, at den hvede som kunne sælges til \$250 i begyndelsen af en måned, var prissat til \$425 i slutningen af måneden. Stigningen i grafens blå linje, som repræsenterer prisen på hvede i amerikanske dollars, imellem 2006 og 2008 viser, at en stor del af volatiliteten (lilla graflinje) skyldes stigende hvedepriser.

US Wheat Volatility, US Ending Stocks and Price Monthly

Figur 6:2 - Grafen viser hvedeprisens volatilitet (lilla), hvedeprisen (mørkeblå) og amerikanske hvedelagre (skraveret).⁵⁵

En svinebonde fra Viuf fortæller hvordan volatiliteten på korn er steget kraftigt, fra da hans far drev familiens gård, til i dag hvor han selv driver den. Hans far solgte korn og brugte

⁵⁵ European Commission 2009 - Grafen er baseret på historisk volatilitet og amerikanske priser.

indtægterne til at købe obligationer, men udviklingen gik mod forventningen og obligationerne faldt i pris mens kornet steg i pris. Hans historie fortsætter således:

Det var en meget dårlig forretning, men tabet pr. enhed var kun omkring 2-3 kr. Modsat i dag, hvor en forkert disposition kan koste imellem 50 og 100 kr. pr. enhed. Det koster rigtig meget at tage det forkerte valg. Det kan næsten være ensbetydende med en konkurs. Priserne er så svingende i øjeblikket. Fx kostede kornet sidste år 80-90 kr. I år koster det 150-180 kr. Det er hundrede procent i stigning. Det er svært i landbruget at se toppen og bunden. Og fordi de dispositioner vi foretager har en stor effekt på vores samlede bedrift, så skal vi bruge meget mere tid på at foretage og gennemtænke disse dispositioner. (Interview nr. 4: 3-4)

En landmand fra Skjern-egnen bekræfter denne udlægning:

Det er vildt så volatile priserne er blevet. I høsten 2009 kostede byg 67 D.kr., i høsten 2010 kostede det 160 D.kr. og endelig her i 2011 står det til omkring 130 D.kr. Grunden hertil er bl.a. bio-ætanol produktion, spekulation på futuresmarkedet og små råvarelagre verden over. Nogle år sælges verdens majsforbrug 60 gange på futures markedet. Det burde være ulovligt! (Interview nr. 5: 3)

Landmanden bruger selv termen *volatilitet* om den øgede prisusikkerhed på råvaremarkedet. En stigning i volatilitet der ofte, som hos landmanden fra Skjern, tilskrives spekulation på futuresmarkedet for råvarer. Ifølge en OECD rapport om råvaremarkeder, kan denne sammenhæng dog ikke bevises entydigt (Irwin & Sanders 2010; The Economist 2010a & 2010b). Faldende kornlagre er ligeledes blevet udlagt som årsag til øget prisvolatilitet.⁵⁶ Det accepteres af eksperter at der er en invers sammenhæng imellem lagermængde og volatilitet, da en mindre lagerbeholdning vil mindske den samlede overkapacitet i markedet og forstørre prisændringerne når efterspørgslen ændrer sig. Ligevægtsprisen vil på den baggrund svinge kraftigere.

Landmændene bliver udfordret på deres evne til at planlægge og risikosikre deres investeringer fremadrettet (Ipsen 2010a). Fordi de strukturelle faktorer har udfordret landbrugssektoren, bl.a. ved at indtjeningsmarginerne er faldet for næsten alle landbrugstyper op igennem midt 2000'erne, har den enkelte bedrift ikke egenkapital til at stå imod mere end et par enkelte fejldispositioner (Interview nr. 2: 9). Den vækst i produktivitet

⁵⁶ Figur 6:2's skraverede felter viser, at hvedelagrene er faldet betydeligt siden slutningen af 1980'erne.

som landbrugssektoren hvert år må opretholde for at skabe en profitabel virksomhed, har været svær at opretholde (De Økonomiske Råd 2010: 2). Samtidigt med at faktorpriserne er bevæget sig modsat landmandens interesser, har hele den danske fødevareindustri tabt konkurrenceevne i forhold til Danmarks vigtigste samhandelspartnere siden 2000, viser en økonomisk analyse fra interesseorganisationen Landbrug & Fødevarer (2011). Landbruget står overfor udfordringer som høj råvareprisvolatilitet, pres på kernebedriftens indtjeningsmarginer og pres på egenkapitalen, så det er forståeligt at man i sektoren griber til analyseredskaber som skal beskrive mulige scenarier for fremtiden.

En udbredt metode til at opnå et højere afkast landbruget uden at øge risikoen, er at udnytte at forskellige aktiver påvirkes forskelligt (Leerskov 2010).⁵⁷ En landmand italesætter selv, at han behandler sine aktiver som værende en del af en diversificeret portefølje (Interview nr. 4: 1). Ifølge porteføljeteorien (Markowitz 1952; 1959) kan man ved at investere i aktiver som har forskellige risiko- og afkastprofiler, gerne modsatrettet, opnå en fortjeneste uden at eksponere sig imod en større risiko. Ved at have en diversificeret portefølje af aktiver vil udsvingene udligne sig.

Et grundlag for et sådan ræsonnement er, at afkastprofilen af det enkelte aktiv er kendt. Når en af de interviewede landmænd begrunder sine aktieinvesteringer og køb af udlejningsejendomme med, at han dermed diversificerer sin risiko i forhold til sin primære eksponering som svinebonde, bunder det i, at han opfatter disse tre aktiver som negativt korreleret (Interview nr. 4: 1; Interview nr. 2). En metode til at måle korrelation imellem aktiver, er at se på hvordan de tidligere har bevæget sig i forhold til hinanden. Så for at opnå en viden om diversifikation af en portefølje, må historiske data ekstrapoleres til sandsynlighedskalkuler over fremtidige udsving. Nøjagtig samme teknik som bruges i Value-at-Risk analysemodellens historiske metode.

En rådgiver fra Jysk Landbrugsrådgivning fortæller hvordan, at de på selve dagen, for mit interview med ham, havde holdt strategimøde om hvordan Jysk Landbrugsrådgivning fremadrettet skal bruge risikoanalysemodellen Value-at-Risk i deres arbejde med landbrugskunder. De ovennævnte forhold er medvirkende til at "den risikomodel [Value-at-Risk] kommer til at fylde rigtig meget i vores rådgivning i fremtiden." (Interview nr. 5: 3)

⁵⁷ Som nævnt i afsnittet "Definitionen på en dygtig landmand" tænker den citerede landmand i at hans ejendomsinvesteringer ikke har samme volatilitet og en negativ korrelation med hans bedriftsinvesteringer.

Det kan konkluderes at risikoanalysemodellen Value-at-Risk er i vækst blandt de danske landmænd af to grunde:

- *Den kan give en samlet risikovurdering.* Der er brug for en bred risikovurdering, fordi landmanden i stadig større grad spreder hans investeringer over mange aktivklasser.
- *Landmandens indtjeningsmarginer på kernebedriften og egenkapitalen er under pres, samtidig med at udsvingene på råvaremarkeder er steget.* Det giver en situation hvor selv små fejlpositioner kan være medvirkende til en konkurs.

6.2.3.2 Tilfældighed og sandsynlighed

I risikoanalysen introduceres sandsynlighed som et mål for risiko. Et aktivs udfald antages at følge en bestemt form eller orden, som udlægges ved sandsynlighedskalkulen. I det følgende afsnit vil det undersøges hvilke implikationer denne antagelse har og hvordan der teoretisk set er en alternativ måde at begribe den *tilfældighed* med hvilken aktivets udfald forekommer. Ifølge teorien kan aktivets udfald siges at følge en af to former for tilfældighed - enten en statistisk tilfældighed, hvor udfaldsrummet er afgrænset eller en ikke-statistisk tilfældighed med et åbent udfaldsrum (Mandelbrot & Hudson 2004). Udfaldsrummet defineres ved de mulige hændelser, der kan forekomme.

Risikomodeller angiver at beskrive virkelige hændelser som var de udfald i et åbent udfaldsrum. I praksis behandler de dog virkelighedens hændelser, som var de udfald i et lukket udfaldsrum, hvilket vil fremgå af det følgende argument. Når udfaldene behandles som var de udfald i et lukket udfaldsrum, kan de *i det lange løb*⁵⁸ behandles som var de sandsynligheder fordi den tilfældighed med hvilke udfaldene opstår, er afgrænset (lukket udfaldsrum).

Kernen i analysen er dog ikke at fremstille en kritik af risikomodellernes antagelser omkring virkeligheden, men i stedet at undersøge, hvordan landbruget håndterer risikomodellernes sandsynlighedskalkuler.

Markedet hvor futureskontrakter handles er særdeles likvidt. På et likvidt marked burde al information, også den der ligger til grund for en prisstigning, være inkorporeret i aktivets

⁵⁸ Fantasien om *det lange løb* behandles i afsnittet "Fantasien om 'det lange løb'".

markedspris. Prisen på en hvedefutureskontrakt burde allerede afspejle de forventninger der er til fx årets høst, forventninger til komplementærvarers høst, den nuværende viden om afsætningsmuligheder, udvikling af teknologi⁵⁹ mm. Likvide markeder burde derfor følge teorien om effektive markeder⁶⁰, hvor en forøgelse af prisen kun kan forekomme, hvis der opstår ny information om ikke-forudsete hændelser. Prisen på en hvedefutures stiger, hvis udbuddet falder som følge af eksempelvis en uforudset skovbrand, der ødelægger dele af den Russiske hvedehøst.⁶¹ Prisen kan ligeledes stige på kontrakten hvis efterspørgslen stiger fordi dele af den kinesiske befolkning ændrer deres kost gradvis fra ris til kød.^{62,63}

Ifølge teorien skal der opstå en uforudset hændelse, som markedet ikke allerede har kalkuleret med, før prisen på aktivet stiger eller falder.⁶⁴ Og pr. definition er en sådan ikke-forudset begivenhed *tilfældig*.

Muligheden for at gøre denne ikke-forudsete tilfældighed til en håndterbar sandsynlighed, består i at registrere aktivets fortidige udsving minutiøst. Dette vil være det statistiske grundlag for den model, som skal udsige med hvilken sandsynlighed aktivets pris vil svinge i fremtiden og hvor store udsvingene vil være fra gennemsnittet (volatiliteten). Value-at-Risk analysen som følger den historiske metode fungerer efter denne metode, mens varians-kovarians metoden forstår volatilitet som udtrykt ved aktivets standardafvigelse og et gennemsnitsafkast.

⁵⁹ Fx udvikling af biobrændselsteknologier.

⁶⁰ Teorien om effektive markeder tilskrives Eugene Fama (1965 & 1970). Grundlæggende er præmissen at finansielle markeder effektivt bearbejder alle tilgængelige information, således at informationerne afspejles i prisen på det aktiv som handles. Det antages, at markeder prissætter aktiver korrekt. Tesen om effektive markeder udlægges normalt i varierende styrker af effektivitet – fra svag over mellem-stærk til stærk (Campell, Lo & MacKinley 1997: 22; Fama 1970). Det antages at likvide markeder mere effektivt inkorporerer markedsinformationer i aktivets pris.

⁶¹ Rusland høster sammen med Ukraine omkring 30 pct. af verdens hvedeforbrug. Og faktisk brændte en større del af den russiske høst i 2010 (The Economist 2010c).

⁶² Bemærk at det er først når informationen når frem til markedsdeltagerne at prisen retter sig. Selve ændringen fra ris til kød er sandsynligvis sket gradvist.

⁶³ Hver ændring på et kilo (fra ris til kød) vil øge efterspørgslen efter korn til foder med fem kilo (Interview nr. 1: 9).

⁶⁴ Markedet for råvarefutures er meget likvidt, hvilket medfører at teoretisk burde selv små forskydninger i udbuds- og efterspørgselskurven medføre at prisen på kontrakten finder en ny ligevægt. I de seneste år er det dog set hvordan markeder der tidligere var likvide, har oplevet at udbud og efterspørgsel i høj grad har været styret af den tilgængelige kapital. Prisstigning eller fastfrysning af interbanking markedet i fx Danmark har de seneste år har været medvirkende til dette udsving i likviditet på fx råvaremarkedet. Når banker holder igen på kortfristede lån til hinanden, så holder de hellere lidt mere kapital frem for at låne det ud til erhvervsvirksomheder, landbrugsvirksomheder eller investorer. Resultatet er, at priserne på markedet styres af den tilgængelige kapital.

I dette eksempel ser vi netop grænsen mellem en risikoanalyses behandling af virkeligheden og virkeligheden som sådan (det Reelle, det symbolske og det imaginære). Den uforudsete begivenhed som fx skovbranden i Rusland er svær at forudse i den statistiske sandsynlighed, der er grundlag for den historiske metode og varians-kovarians metoden.

Når modellen antager at historiske data kan bruges til at udlægge en sandsynlighed for fremtidige begivenheder betyder det, at man samtidigt antager at fremtidige begivenheder kan afgrænses. En sådan statistisk sandsynlighed kan anvendes ved et terningkast eller et møntkast, da der er et begrænset udfaldsrum med udfald der er uafhængige af de forrige. Derimod følger prisudsvinget på hvedefutures eller den schweiziske franc, som mange landmænd har optaget lån i, ikke en sådan statistisk tilfældighed. Udsvinget i prisen på futureskontrakten sker som konsekvens af en række indtrufne begivenheder, der påvirker hinanden gensidigt og kan accelerere aktivets udsving.

For at illustrere en sådan begivenhedsrække, forklares det førnævnte eksempel med en skovbrand i Rusland:

- 1) En stor skovbrand i Rusland skaber usikkerhed om det russiske høstudbytte.
- 2) Rusland lukker af den grund for eksporten af hvede.
- 3) Kina, som normalt importerer en stor del af dets hvede fra Rusland, begynder at købe op i hvedefuturesmarkedet for at være sikker på, at de kan ernære deres voksende urbane befolkning.
- 4) Institutionelle investorer som danske og svenske pensionsfonde spekulerer i at andre vil følge Kinas eksempel, og de begynder derfor selv at købe hvedefutures for at få del i prisstigningen. På futuresmarkedet modtager man ikke fysisk den hvede man har krav på, så pensionsfondene ser det som en ren økonomisk investering.

Resultatet af begivenhedsrækken er, at efterspørgslen på hvede med ét er steget 15 pct. og prisen på hvedefutureskontrakten stiger på samme måde. Eksemplet illustrerer at det er virkelige begivenheder som resulterer i et prisudsving. Udsvinget er ikke styret af statistisk tilfældighed (som et terningekast), men en virkelig hændelse, hvor udfaldsrummet for mulige hændelser ikke er afgrænset. Fra begivenhed nr. 1 til begivenhed nr. 4 er der et utal af mulige udfald som potentielt kunne være forekommet. Udfaldsrummets mængde går imod uendelig idet antallet af afledte begivenheder vokser.

Den statistiske tilfældighed som fx et mønt eller terningekast, adlyder *loven om store tal* idet at de konvergere imod en forudsigelig værdi *i det lange løb*. Matematikeren Andrei Kolmogorov beskriver denne lovs forhold til sandsynlighedsregningen således: "The epistemological value of probability theory is based on the fact that chance phenomena, considered collectively and on a grand scale, create non-random regularity" (Andrei Kolmogorov i Mandelbrot & Hudson 2004: 30).

Udfaldsrum for ikke-forudsete begivenheder er sværere at afgrænse, hvorfor det eksempelvis er langt sværere at forudse hvilken værdi en pris konvergerer mod og dermed også langt mere usikkert at tilskrive en sandsynlighed. Matematikeren Benoit Mandelbrot siger at prisudfaldets varians er meget større og nærmest uendelige for virkelige (tilfældige) hændelser (Mandelbrot & Hudson 2004: 38).

Mandelbrot beskriver hvordan statistiske modeller, heriblandt risikomodeller, netop håndterer virkeligheden som var den styret af statistisk tilfældighed: "...thinking about price as if they were governed by [statistical] chance, has been the dominant, fructifying notion of financial theory." (Mandelbrot & Hudson 2004: 26) Mandelbrots udvider sin karakteristik af fænomenet *tilfældighed*, ved at beskrive det som et kontinuum mellem to poler. Statistisk tilfældighed med et afgrænset udfaldsrum (eksempelvis et terningkast) er karakteriseret ved det han kalder "mild randomness",⁶⁵ og fordelingen af udfaldene under denne milde form for tilfældighed er normaldistributioneret.⁶⁶ Derimod finder han, at tilfældigheder i den anden ende af dette kontinuum kan antage "wild randomness", hvor distributionen af udfaldene er langt mere spredt. Denne vilde tilfældighed mener han karakteriserer finansielle markeder (Mandelbrot & Hudson 2004: 32-33), og det er denne form for tilfældighed, der illustreres i eksempeltrækken ovenfor.

⁶⁵ Hvis to terninger kastes, så vil distributionen af summen af de to terninger i det lange løb antage en normal distribution, hvor summen af de to terninger de fleste gange vil være tæt på syv.

⁶⁶ Normal distributionen, eller normalfordelingen, er en statistisk sandsynlighedsfordeling hvor datapunkterne er fordelt forholdsvis tæt omkring datasættets gennemsnit. 68 pct. af datapunkterne er beliggende indenfor én standardafvigelse fra gennemsnittet, 95 pct. indenfor to standardafvigelsers fra gennemsnittet og 99,7 pct. indenfor tre standardafvigelsers. Fordi 99,7 pct. af datapunkterne befinder sig indenfor tre standardafvigelsers, er normaldistributionen ikke en god fordeling til at beskrive datapunkter der har meget store udsving. Normalfordelingen kan optegnes hvis man kender til datapunkternes gennemsnit og varians. Derfor kan den bruges til at tegne et sandsynlighedsbillede af fx prisudsving i Value-at-Risk modellen (variens-kovariens metoden) hvis man ved stikprøver har fundet gennemsnittet og variansen af udsvingene.

6.2.4 Mellem det Reelle og det symbolske

Forholdet imellem de to ontologiske niveauer, det Reelle og det symbolske, er af en paradoksal karakter. De er hinandens yderpunkter, da det Reelle er den del af virkeligheden, hvor det symbolske niveau krakelerer. Det symbolske er en ordnet regularitet, mens det Reelle mangler denne. Det Reelle kan i mit projekt ses som en ikke-orden (den ikke-statistiske tilfældighed), som alligevel "producere[r] en række effekter i subjektets symbolske virkelighed" (Žižek 2010: 214).

Ifølge Žižek er virkeligheden kun delvist udfyldt af den symbolske orden. Overalt viser sig sprækker i denne orden, hvor det Reelle enten manifesterer sig som et underskud eller et overskud. I dette projekt kan den ikke-forudsete tilfældighed forstås som sådan en sprække. I risikomodellerne sker en *symbolisering* af den ikke-statistiske tilfældighed, ved at de gøres til sandsynligheder som følger en vis orden.

Lacan giver i sit "Seminar on 'The Purloined Letter'" et illustrativt eksempel på, hvordan man må forstå en sådan symbolisering af det Reelle (1966/2006).⁶⁷ Symboliseringen skaber en orden i form af *regelmæssigheder* og *umuligheder*, som på en gang dækker over det ikke-ordnede Reelle niveau og samtidig foregiver ikke at være en orden som er anstiftet. Lacan viser med udgangspunkt i et kast med en mønt, at en hændelse som umiddelbar er tilfældig (+ eller ÷) kan indføres i et symbolsk system i form af at møntkastene grupperes. Der opstår herved en tilsyneladende orden. Lacan viser hvorledes denne orden og regelmæssighed kan opstå *ex nihilo* ved symboliseringen af en tilfældighed (Bjerg 2011: 52). Lacan beskriver, at:

The real outcome of the tosses being, moreover, left strictly to chance – we see separate out from the real a symbolic determination which, as faithful as it may be in recording any partiality of the real, merely produces all the more clearly the disparities that it brings with it. (1966/2006: 38)

Den syntaks som skabes ved gruppering af symbolerne (Fink 1995: 19) virker naturgiven for beskueren. I mit projekt sker symboliseringen af det Reelle niveau⁶⁸ idet at risikoanalysen beskriver hvordan fremtidige prisudfald på landmandens investeringsaktiver følger en

⁶⁷ Jeg har mere udførligt beskrevet Lacans eksempel på symboliseringsprocessen i Appendiks nr. 4.

⁶⁸ Som i mit projekt inkluderer den rene tilfældighed, som Mandelbrot beskriver er styret af en "wild randomness" (Mandelbrot & Hudson 2004: 32-33).

statistisk sandsynlighed *i det lange løb*. Denne symbolisering, statistiske udfald *i det lange løb*, dækker over en mere vild tilfældighed på det Reelle niveau. At beregnede statistiske sandsynligheder har en orden, syntaks og regelmæssighed muliggør, logisk set, at landmanden kan foretage et investeringsvalg på et tilsyneladende rationelt grundlag.

I gennemgang af det imaginære niveau hos Žižek, undersøges implikationerne af dette for landmandssubjektet. For det ses, at forestillingen om det symbolske niveau opretholdes gennem en række fantasier som subjektet skaber.

6.2.5 Subjektets håndtering

I de følgende tre afsnit beskrives hvordan risikoanalyserne ved hjælp af landmandens fantasi om *det lange løb*, skaber en perception af at givne investeringsmuligheder kan *kontrolleres* og dermed er forholdsvis *sikre*. Fordi investeringsmulighederne anses for sikre, kan de indgå i en rationel vurdering af valgmuligheder. Denne vurdering er grundlaget for hvilke valg landmanden træffer i forsøget på at øge rentabiliteten på sin bedrift.

Analysen peger på at *sikkerhed* og *kontrol* er vigtige parametre i landmandens beslutning om at investere eller ej, hvilket er givet af at det for landmanden drejer sig om at løse et eksistentielt begær (jf. første del af analysen). Fantasien løser dermed blokeringen mellem det symbolske niveau, den ordnende sandsynlighed, og det Reelle niveau, tilfældige udfald, som de forrige afsnit har behandlet.

6.2.5.1 Det imaginære

Den virkelighed vi som subjekter oplever, er konsistent og forståelig når vi møder den i sociale fællesskaber. Men som det allerede er fremgået, kan virkeligheden ikke reduceres til denne symbolske orden. Det Reelle manifesterer sig som et brud på den symbolske orden. Det Reelle er ikke en sandere udgave af virkeligheden, men medkonstituerende for denne. Virkeligheden opstår i de to niveaus konstante overlap. Det Reelle, i form af den rene tilfældighed, manifesterer grænsen for det symbolske niveau.

Til at illustrere hvorledes det Reelle og det symbolske niveau er gensidigt afhængig af hinanden, i forhold til at opretholde virkeligheden, refererer Žižek til Ødipus-myten (2010: 100-102). Det forudsiges over for Ødipus' far, "at sønnen vil dræbe ham og gifte sig med moren" (Žižek 2010: 100). For at trænge ud af denne orden i verden og undgå sin skæbne,

vælger Ødipus' far at sætte sin nyfødte søn ud i skoven. Ødipus kender derfor ikke sin fars ansigt og dræber ham da de mødes tyve år senere. Således skaber Ødipus' far forudsætningerne for at skæbnen går i opfyldelse i sit forsøg på at undgå den. Uden faderens forsøg på at undslippe den symbolske orden, ville denne aldrig være opretholdt, og således bliver bruddet (det Reelle) med ordenen forudsætningen for selvsamme. Ligesom i denne historie, udfoldes virkeligheden samtidigt på disse to planer.

Splittelsen mellem det Reelle og det symbolske er konstituerende for den lacanianske og žižek'ske antropologi. Splittelsen er gennemgribende for både subjektet og det sociale. Det er på Žižeks tredje ontologiske plan, det imaginære, at håndteringen af splittelsen og ubalancen foregår. Metoden hvormed denne forsoning foregår, er ved, at det imaginære skaber en fantasi om det Reelle. Det imaginære må dog ikke ligne en fantasi, som er skabt af subjektet, men skal opretholde "[the] illusion that it was always already there, i.e., that it was not placed there by us but *found there as an 'answer from the real'*" (Žižek 1991: 32-33, original kursivering). På den måde er fantasien med til at *dække* for splittelsen mellem det Reelle og det symbolske, og en tilsyneladende orden vedbliver med at fungere.

Žižeks Ødipusfortælling rummer i den forbindelse en anden pointe. Det er netop på det imaginære niveau at subjektet, her Ødipus' far, skaber sin fantasi/illusion om at han kan bryde med sin skæbne og den symbolske orden. Subjektet glemmer bare at inkludere sit eget valg af handling i sin fantasi om virkeligheden. Det er fordi der oprettes dette rum af mulighed, brud med ordenen, at den symbolske orden vedbliver at fungere. Fantasien om at kunne udgå sin skæbne, er med til at selvsamme orden vedbliver at fungere. For subjektet tager denne fantasi sig ikke ud som en fantasi. Det ses hvordan denne fantasi om virkelighedens sammenhæng er med til at løsne blokeringen mellem det Reelle og det symbolske, og skaber fremdrift og handling.

Virkeligheden fungerer ved at det Reelle niveau skaber brudflader i det symbolske niveau og at der på det imaginære niveau forekommer fantasier, der dækker disse brud til.

Som beskrevet i afsnittet "Tilfældighed og sandsynlighed" består risikoanalyser ofte af en ekstrapolering af fortidige data. Begrundet i de store tals lov og antagelsen om et afgrænset udfaldsrum kan risikoanalysen skabe en kalkule over fremtidige priser. Ligeledes blev det i

afsnittet "Tilfældighed og sandsynlighed" beskrevet at aktiver, hvis udfaldsrum er åbne, er svære at få til at passe ind i en sandsynlighedskalkule. Udfaldets ikke-statistiske tilfældighed er umiddelbart et brud med den symbolske orden som risikoanalysen fremmaner.

I landbrugssektoren identificerer jeg en fantasi om *det lange løb*, der er medvirkende til at konstituere og opretholde den symbolske orden. Implicit heri bliver spørgsmålet: hvad er *det lange løb*?

Fantasien om *det lange løb* har en performativ effekt, der ofte resulterer i at landmanden handler og investerer sin kapital, da den muliggør at han antager at investeringerne er forholdsvis kontrollerbare. Illusionen om *sikkerhed* og *kontrol* giver ro i sindet, som er vigtig, da landmandens vilkår medfører at han er særdeles sårbar overfor forkerte investeringsdispositioner. Som sagt er målet for landmanden en kontinuerlig produktionseffektivisering, der sikrer en *uafhængighed*, som han eksistentielt set begærer. Risikoanalysemodellerne medvirker således til, at han kan føler sig sikker på at hans handling fører til en effektivisering og ikke konkurs.

6.2.5.2 Fantasien om 'det lange løb'

Dette afsnit beskæftiger sig med fantasien om *det lange løb*. Fantasien består i ideen om at investeringer over tid følger en form for statistisk orden, der er baseret på de store tals lov. På et overordnet niveau vil en række udfald konvergere imod en forudsigelig værdi i *det lange løb*, og risikoanalysemodellerne har derfor kun udsigelseskraft om hændelser over lang tid. Dette gælder både for sandsynlighedskalkuler for normaldistributede hændelser og historiske udfald.

Som Lacans mønteksempel viser, kan der indføres en orden, i form af en regelmæssighed eller umulighed, ex nihilo. En sådan orden formaliseres i risikoanalysemodellerne i det at tilfældighed af forskellige aktivers udfald bliver formuleret som sandsynligheder i *det lange løb*. Hermed beskriver risikoanalyserne en orden, i det at sandsynligheden for rigtig store positive eller negative udfald gøres nærmest umulige.

Dårlige investeringsbeslutninger sker når aktivets prisudsving på et givent tidspunkt (singulært *nu*) adskilles fra den prisfluktuation, som aktivet gennemløber over en længere

periode (som modellen beskriver). Når fokus skifter fra det singulære *nu* til *det lange løb*, antager statistiske tilfældigheder en regelmæssig distribution- ofte i form af normal distributionen. Når der arbejdes med tilfældige prisudfald hvor udfaldsrummet ikke er afgrænset, da er det ikke på samme måde muligt, *i det lange løb*, at påskrive en sandsynlighed for at en specifik hændelse sker. Udfaldene er ikke afgrænset af et udfaldsrum.

Idet korrelation og volatilitet udregnes ved at analysere fortidige prisudsving *i det lange løb*, adskilles prisudsvinget *nu* fra de aggregerede prisudsving. En adskillelse, der ikke på samme måde er belæg for, når der arbejdes med åbne udfaldsrum.

Hertil skal det også tilføjes, at der opstår et problem med definitionen af *det lange løb*. For en landmand som står midt i et investeringsforløb, er det meningsløst at definere hans position *i det lange løb*. *Det lange løb* er en fantasi om hvordan investeringsafkast er ordnet. *Det lange løbs* nivellerende effekt er netop kun nivellerende *i det lange løb*, idet singulære udfald af givne investeringer hele tiden truer med at bryde ordenen i det korte løb. Projektets empiri viser at der i landbrugssektoren er en gennemgående fantasi om, at så længe investeringer fastholdes, så skal alt nok blive godt (Interview nr. 4: 1; Interview nr. 2: 6). Fantasien om *det lange løbs* ordnende og udglattende effekt på de udsving som umiddelbart opleves, har den performative effekt på landmanden, at han ud fra *det lange løbs* sandsynlighedsberegninger kan tage beslutninger på et *tilsyneladende* rationelt grundlag. Fantasien forsikrer ham om at investeringer hjælper til en optimering af hans bedrift. Så selvom råvarekontraktens svingende pris repræsenterer et skift i udbud og efterspørgsel på råvaremarkedet *lige nu*, så kan landmanden se bort fra disse, da han *i det lange løb* er forsikret om at kontrakten vil have en positiv effekt på hans bedrift. Citat nedenfor illustrerer den beroligende effekt fantasien om *det lange løb* har - selv midt i en finanskrisen:

Den måde den [finanskrise] ramte mig var, at min aktier begyndte at falde og depotets værdi [aktiedepot] kom ned under 1.75 mio. D.kr. imod de 2.0 mio. D.kr. vi havde lånt for at finansiere aktieinvesteringen. Vi har også optaget lån i schweizerfranc for at renovere køkken og købe sommerhus. Alt det gjorde vi i schweizerfranc. Vi gjorde det fordi... jamen, ingen problemer i det. Set historisk har de som har lånt schweizerfranc i 1970'erne og ikke er blevet skubbet ud af kontrakten, de har jo tjent penge på det eller er gået lige i nul. I det lange løb skal det sku' nok gå - det er min filosofi. Selvfølgelig skal det jo gå galt på et eller andet tidspunkt, det er jo markedsøkonomi. Man kan jo ikke betale så meget mindre et sted uden at det på et tidspunkt udligner sig. Det handler om at komme rigtigt ind og ud. Så jeg vil jo bare holde ved. Men så kom forskellige kapitalregler, som

Basel reglerne, og banken indførte lige pludseligt at depotets værdi minimum skulle være 1.75 mio. D.kr. Det var sku' lidt træls, det havde vi aldrig før kørt med. Det vil jeg sige, da havde jeg simpelthen ikke læst ordentligt igennem hvad der stod i kontrakterne. Vi måtte til at spæde lidt til depotet. Folk var lige pludseligt op at køre over at schweizerfranc steg til 5 D.kr. Jeg tog det helt roligt, nytåret før var den i 5.04 D.kr. og året før igen i 5.10 D.kr. Altså stille og rolig. Jeg holdt ved – altså klap nu hesten – kursen går ned igen. (Interview nr. 2: 6)

Gentagende gange i løbet af citatet pointerer landmanden, at han på langt sigt nok skal opnå et positivt afkast af sin investering. Det på trods af at schweizerfrancen på tidspunktet for interviewet bevægede sig mod landmandens position i markedet og, som han selv erklærer, at markedsøkonomien er utilregnelig. Derudover fortæller han, hvordan han er blevet direkte påvirket af en af uforudsete hændelser på markedet, da han pga. af den snarlige indførsel af Basel III reglementet⁶⁹ skal stille yderligere sikkerhed for aktiedepotets værdi. Ved at hans økonomiske råderum indsnævres, gøres han selvsagt mere eksponeret overfor at banken lukker valuta-kontrakten ned. Selvom han selv påpeger eksempler på uforudsigelige hændelser såsom Basel III reglementet, så finder han stadigvæk ro i at investeringen *i det lange løb* nok skal lønne sig.

For at vise hvilken effekt fantasien om *det lange løb* har på subjektet, er det interessant se nærmere på hvilke faktorer som på tidspunktet for interviewet påvirker schweizerfranc'en. Det er interessant fordi landmanden har købt låneproduktet⁷⁰ ud fra den forudsætning, at

⁶⁹ Basel III indeholder bl.a. at de danske banker skal hæve deres kapitalkrav fra 8 pct. til 10.5 - 13 pct. af udlånsporteføljen senest i 2019. Andelen af denne kapital, som skal være direkte egenkapital stiger fra 2 pct. til 7 pct. Kravene i Basel III aftalen kan have som effekt, at finansielle institutioner vælger at mindske deres eksponering overfor finansielle aktiver som er mindre likvide, da det lovmæssigt kræves at der tilsidesættes forholdsvis større andel kapital som sikkerhed for mindre likvide udlån, eller ønsker at der stilles yderligere sikkerhed fra låntager (The Economist 2011c: 74).

⁷⁰ I dette tilfælde er produktet, at landmanden har optaget et lav-rente lån i schweizerfranc, som skal bruges til at investere i en portefølje af aktier. Aktierne stilles som sikkerhed for lånet, men det formodes af landmanden selv, at banken som har givet lånet ligeledes har opfattet landmandens bedrift (i form af produktionsbygninger og jordlodder) som sikkerhed for lånet. Andre valutaprodukter som har været meget udbredt og stadig er til en vis grad, er *carry trading* produkter. I et af landbrugets fagblade, Maskinbladet, advokerede en ledende konsulent for, at landmanden kunne tjene helt op til 18 pct. om året på denne strategi (Bonefeld & Neergaard-Petersen 2006). *Carry trading* strategien er, at optage et lån i en valuta med en lav rente og investerer i en valuta med en høj rente. Strategien virker såfremt renterne eller valutakursen ikke går imod investeringen. Når schweizerfranc'en stiger i forhold til den højrente valuta, fx den brasilianske real eller den mexicanske peso, som landmanden har investeret lånet i, så bliver det meget dyrere at tilbagebetale lånet. Et eksempel på dette er, at en dansk bank formidler et lån på CHF 500.000 (schweizerfranc). Kursen i forhold til højrentevalutaen er 1/2. Så når de CHF 500.000 veksles til højrentevalutaen modtages 1.000.000 af denne valuta. Landmandens fortjeneste er nu forskellen i renten korrigeret for vekselkursen. Hvis schweizerfranc'en styrkes og vekselkursen kommer op på 1/3, så vil de CHF 500.000 koste 1.500.000 af højrentevalutaen at tilbagebetale.

udfaldet af investeringen *i det lange løb* er forholdsvis sikker. Ergo mener han, at de faktorer som kan påvirke investeringen nogenlunde kan identificeres og håndteres.

Værdien af schweizerfranc'en er influeret af mange faktorer. Et eksempel på tre af disse faktorer, som er med til at hæve værdien af schweizerfranc'en i forhold til danske kroner, er: 1) uroen på de globale aktiemarkeder, 2) den stigende guldpris og 3) fald i investortiltroen til den amerikanske økonomi. Disse faktorer er vidt forskellige og de årsags-virkningskæder som influerer dem er ligeledes vidt forskellige. The Economist kalder schweizerfranc'en en "Shadow currency" fordi den opfattes som en sikker havn at placere sin kapital i, når volatiliteten i andre aktivklasser stiger kraftigt, og fordi den følger væksten i EU-området, uden at blive negativt influeret af EU landenes finans- og pengepolitik⁷¹ (The Economist 2011a: 61). De institutionelle aktieinvestorer, som i stedet for at investere i aktier pga. for høj volatilitet har investeret i schweizerfranc, tjener store kapitalgevinster ved dens stigende værdi (1). Det samme gør de investorer, som normalt bruger guld som en risikoafdækning over for stigende inflation. Mange af dem anser guldet som værende værdisat for højt i øjeblikket og sætter derfor deres penge i schweizerfranc'en (The Economist 2011b: 55) (2). De investorer som tidligere har set den amerikanske dollar som værende sikker at investere i, frygter i efteråret 2011 at den amerikanske Centralbank vil øge inflationsmålene for at bringe den reale værdi af den amerikanske statsgæld ned. Så i stedet sætter disse investorer deres kapital i en anden stabil valuta med et lavt inflationsmål, bl.a. schweizerfranc'en (3).

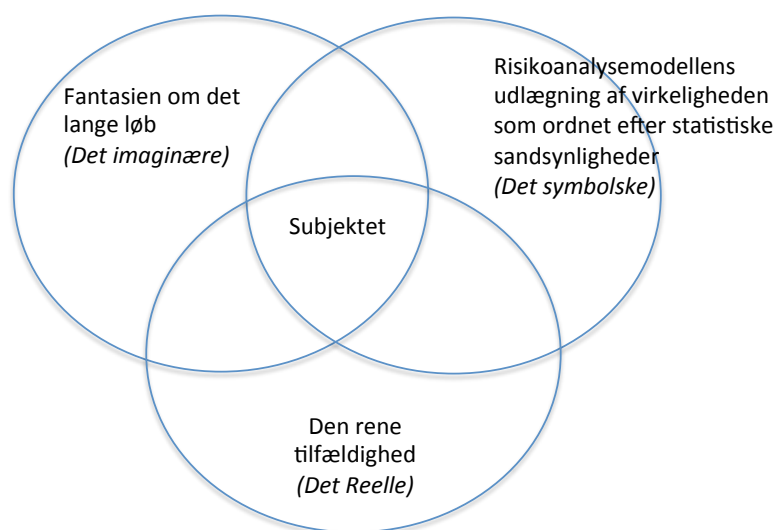
Det er vidt forskellige realtids begivenheder der influerer på kursværdien af schweizerfranc'en. Alle disse investorer, som jeg har givet eksempel på ovenfor, har incitamenten til at forøge deres beholdning schweizerfranc, for at få værdien til at stige endnu mere. Som låntager i schweizerfranc er landmandens position den modsatte, da enhver kursstigning øger gælden i forhold til danske kroner og tilbagebetaling af det lån i schweizerfranc, som landmanden optog for at investere i aktier, bliver blot dyrere og

⁷¹ Fx kan schweizerfranc'en ses som en form for D-mark der følger den tyske økonomi, uden at være influeret af de eurozonens monetære- og finansielle problemer som euroen kæmper med. Det kan den fordi at Schweiz har en høj grad af samhandel med Tyskland (og flere andre EU lande), men selv står udenfor både ØMU-samarbejdet og EU.

dyrere.⁷² Så selvom den enkelte landmand har en fantasi om, at *det lange løb* har en nivellerende effekt på en investerings udsving, så er den *sikkerhed* og *kontrollerbarhed* dette giver, en illusion. Der eksisterer intet langt løb for landmanden, men fantasien om det fungerer på det imaginære niveau, ved at tildække den blokering som opstår mellem den rene tilfældighed (det Reelle) og den statistiske sandsynlighed (symbolske orden).

Risikoanalysen, som egentlig er tiltænkt en advarselsfunktion, virker hermed tillokkende, da fantasien om *det lange løb* skaber en illusion af *sikkerhed* og *kontrol*. For at kunne stole på at operere med begrebet om *det lange løb*, skulle man kunne svare på hvor langt landmanden er i *det lange løb*, og hvor langt dette *lange løb* er? Men begge spørgsmål er absurde, og kan ikke besvares. På det symbolske niveau giver landbrugets risikoanalysemodeller et ordnet billede af virkeligheden. Fantasien om *det lange løb* har her en performativ kraft idet, at den medvirker til at subjektet kan handle efter dette ordnede billede af virkeligheden, uden at blive konfronteret med den paradoksale modsætning mellem det Reelle og det symbolske niveau.

I figur 6:6 har jeg vist hvordan landmandssubjektet kan tænkes at være indsat i Lacan og Žižeks teori om det Reelle, det imaginære og det symbolske (en eksemplificering af figur 5:1 fra afsnittet "Introduktion til teorien")

Figur 6:3 – Landmandssubjektet analyseret gennem Lacans og Žižeks treenighed.

⁷² Såfremt landmanden har en indkomst i schweizerfranc, vil optagning af lån i valutaen virke som en risikoafdækning i forhold til kurssvingninger imellem danske kroner og schweizerfranc. Ifølge Nykredit er den eneste fremmed valuta som den danske landbrugssektoren har direkte indtægt i euroen (Interview nr. 1).

Investeringsmulighederne eftertragtes fordi de fremstår som objekter, der kan sikre *produktionsoptimering* og *uafhængighed* for den enkelte landmand. I fantasien om *det lange løb*, som risikomodellerne ernærer sig ved, ligger en implicit mekanisme, der giver modellen evig gyldighed. Fordi spørgsmålet om hvor langt *det lange løb* er, er absurd, medvirker det til at risikomodellerne og dermed investeringsmulighederne hele tiden fremstår som en mulighed for landmanden til at skabe *produktionsoptimering* og forblive *uafhængig*. Mekanismen er den samme, som den Žižek fremfører i Coca-Cola eksemplet fra tidligere. Colaen er med sin klæge og tørstfremkaldende substans, med til at vedligeholde begæret efter cola (Žižek 2000: 57-58). Investeringsmulighedens kan aldrig helt afskrives, da dens endelige udfald først fremkommer *i det lange løb*. Citatet nedenfor viser, hvordan en landmand vurderer at så længe tidsperspektivet er langt nok, så skal han nok få muligheden for at opnå en gevinst. Som han fortæller: "Jeg tænder computeren hver aften. Man skal følge med hver dag, ellers skal man holde sig fra det." Selvom han går ind på nogle faste hjemmesider hver dag, betyder det ikke, at han handler hver eller hver anden dag, men det betyder, at han er klar til at slå til, når han "vurderer, at tiden er inde til det." Som han uddyber "i løbet af få uger tjente [jeg] et sekscifret beløb ved at gå ind og ud af schweizerfranc, vel at mærket på de rigtige tidspunkter [...] det kan sagtens svare sig at bruge tid på det" (Handrup 2007). I fantasien om *det lange løb* fastholdes muligheden for at det endelige udfald bliver positivt, og dermed kan investeringsmuligheden aldrig helt afskrives som en måde at opnå den begærede *produktionsoptimering* på.

6.2.6 Delkonklusion

Landbrugssektoren har i flere årtier formået at opretholde en høj produktivitetsforøgelse ved at forbedre produktionsanlæggene mv. Særligt indenfor det sidste årti, men allerede med start i slutningen af 1980'erne, er landmandens finansielle forhold blevet centrum for en optimeringstankegang. Der er skabt forskellige redskaber som målrettet arbejder på at bearbejde den finansielle del af bedriften. Der er enighed i sektoren om at disse nye redskaber kræver en ny form for håndtering bl.a. som følge af øget volatilitet på råvaremarkederne. Risikoanalyser- og modeller som Value-at-Risk vurderes som værdifulde fordi de(n) er simple at bruge, giver et entydigt risikoestimat og kan inkludere alle bedriftens risikoaktiver.

Det vises, at Value-at-Risk analysen ved at udpege sandsynlighedskalkuler for mulige udfald er medvirkende til at skabe en orden og regelmæssighed i et miljø (der består af prisudsving), der ellers ikke umiddelbart lader sig ordne. Her er antagelserne om et afgrænset udfaldsrum og *det lange løb* centralt, da de er med til at skabe en fantasi hos landmands om, at investeringer er forholdsvis *sikre* og kan *kontrolleres*. Fantasier som har en virkning på landmandens lyst til at investere og hermed har en performativ effekt.

6.3 Del 3 - Bristede drømme

Žižek spørger i bogen "Looking Awry" (1991: 33): "Why must the symbolic mechanism be hooked onto a 'thing', some piece of the real?" og giver svaret:

The Lacanian answer is, of course: because the symbolic field is in itself always already barred, crippled, porous, structured around some extimate kernel, some impossibility. The function of the 'little piece of the real' is precisely to fill out the place of this void that gapes in the very heart of the symbolic. (1991: 33)

For at forstå risikomodellens funktion i den žižek'ske ontologi, må deres effekt som ordensskabende forstås i modsætningsforholdet mellem det Reelle og det symbolske. De indtager en position, hvor de maskerer underskuddet af orden i det symbolske og løsner blokeringen mellem det symbolske og det Reelle. Som beskrevet i afsnittet "Mellem det Reelle og det symbolske", fremstår risikomodellerne som en naturgiven del af det symbolske, og landmanden sætter derfor ikke nødvendigvis spørgsmålstegn ved deres validitet. Det filosofiske 'hængningsparadoks' som Bjerg referer i sin bog "For tæt på kapitalismen" (2008: 24-30) kan bruges til at illustrere effekten af risikoanalysemodellernes position i det symbolske. Paradokset lyder:

En dommer dømmer en morder til døden med følgende ord: "Du bliver hængt ved daggry en af dagene i næste uge fra mandag til lørdag. Henrettelsen vil komme som en overraskelse, idet du ikke vil kunne regne ud, hvilken af dagene den sker, inden bødlen kommer og banker på døren til din celle."

På vejen fra retssalen til fængslet reflekterer fangen over domsafsigelsen, og da han er tilbage i sin celle, har et stort smil indfundet sig på hans ansigt. "Hvis hængningen var på lørdag", tænker han, "så ville det ikke være nogen overraskelse, thi hvis jeg stadig var i live fredag middag, ville jeg kunne regne ud, at den måtte finde sted lørdag, da den ville være den sidste dag. Hermed ville overraskelsen forsvinde, så hængningen kan ikke finde sted om lørdagen."

"Men", fortsætter han, "således kan hængningen heller ikke blive på fredag. For allerede torsdag middag ville jeg, hvis jeg stadigvæk var i live, kunne forudse den, idet der kun ville være to dage tilbage, fredag og lørdag. Og jeg ved jo allerede, at lørdag er udelukket."

Fangen fortsætter sit ræsonnement, og på samme måde viser det sig, at hængningen heller ikke kan finde sted torsdag, onsdag, tirsdag eller endda om mandagen. "Jeg er blevet idømt ikke bare hængning, men en uforudsigelig hængning, som skal finde sted næste uge. Intet tidspunkt for hængningen kan imidlertid indfri begge disse betingelser, så den kan umuligt finde sted."

Fangen går således den følgende uge i møde med sindsro indtil om onsdagen, hvor bødlen til fangens store overraskelse banker på celledøren. Og hermed går dommerens ord alligevel i opfyldelse. (2008: 24-25)

Žižeks udlægning af historien vil lyde, at logikken i den symbolske orden blokeres af logikken selv – der skabes et underskud af orden og det symbolske niveaus funktionalitet suspenderes. Dommeren i historien vil komme til samme konklusion som fangen, idet han gennemgår det samme ræsonnement. Bjerg (2008: 26-30) beskriver, hvordan den handlingslammede og frustrerede dommer, som er ny i jobbet, spørger sin mest erfarende sekretær til råds. Hun har været sekretær for den dommer, der tidligere besad den nuværende dommers post, og til alt held for den nuværende dommer, kender hun til den paragraf, som kan give den retvisende dag for henrettelsen. Hun tager en stor bog frem, og efter at have spurgt om fangens personlige detaljer, siger hun beslutsomt, at han skal henrettes onsdag. Dommeren drager et lettelsens suk, da han indser, "at for ethvert juridisk problem findes en paragraf i loven, som rummer svaret på dette problem[...]" (Bjerg 2008: 29).

Bogen bliver det materielle objekt som løser den modsætningen mellem det symbolske og det Reelle. Fordi bogen hele tiden har været til stede, så kan man med rette sige, at der aldrig har været en blokering tilstede i det symbolske.

De kvaler en landmand må have i forhold til hvilken risiko en given investering påfører hans bedrift, kan til en vis grad gemmes væk i risikoanalysen og den fantasi om *det lange løb*, som risikomodellerne opererer efter. Den orden som risikoanalysemodellerne skaber ved at arbejde med afgrænsede udfaldsrum, bliver til en orden, som tillægges virkeligheden. Hvis modellen beskriver, at med 99 pct. sikkerhed kan jeg forvente ikke at miste mere end 100.000 D.kr. det næste år, så bliver det for landmanden naturligvis også en forsikring om, at det mulige tab ikke bliver større. For landmanden kan det ikke undgås, at forventningerne som risikoanalysen stiller op, bliver en integreret del af forventningerne til hvordan virkeligheden

udvikler sig. Ikke at sige, at landmanden opfatter risikoanalysemodellen som en imitation af virkelighedens risici. Men idet at usikkerhed opstår omkring tilfældige hændelser, da kan risikomodellen være det *objekt* usikkerheden kan projiceres over i. Landmanden kan igennem risikomodellens analyse håndtere usikkerheden.

Da dommeren ved sin næste domsafsigelse, står i samme dilemma har den erfarende sekretær en fridag. Den snarrådige dommer finder selv bogen frem fra reolen og finder, til sin store forfærdelse, at der ikke står skrevet et eneste ord på nogen af bogens sider (Bjerg 2008: 29). Idet objektet afklædes, opløses samtidig dets funktion, som var at dække over umuligheden på det symbolske niveau. I stedet opstår der en ubehagelig erfaring af, at virkeligheden ikke 'retter' sig efter risikoanalysens forudsigelser – at der er en ikke-kontrollerbar kerne i midten af det symbolske niveau.

Som et eksempel på dette, vil jeg fremhæve Lars Nielsen, Senior Formuerådgiver hos Dansk Landbrugsrådgivnings Finans & Formue, der, før den globale økonomiske krise, i januar 2008 holdt et oplæg på den årlige landbrugsfaglige Plantekongres med titlen "Placer din formue optimalt" (Nielsen 2008). Konklusionen for oplægget var, at landmanden burde supplere sin meget store formue i mursten med andre aktiver, som har en anden korrelation end ejendom. Præmissen for oplægget var Markowitzs (1952 og 1959) porteføljeteori, hvor Lars Nielsen argumenterer for, at "ved at kombinere forskellige investeringstyper f.eks. aktier kombineret med obligationer og fast ejendom kan man opnå et mere stabilt afkast med en mindre risiko, end hvis man kun investerer i én slags aktiver [...] der er ikke en lineær sammenhæng imellem afkast og risiko..." (Nielsen 2008). Porteføljeteoriens præmis om korrelation mellem aktivers volatilitet, er, som jeg har vist, ligeledes grundlaget for Value-at-Risk modellens udregning af statistiske sandsynligheder for tab. Timing'en for Lars Nielsens oplæg var uheldig, idet den finansielle krise var begyndt at rulle i USA allerede i 2007 med kollaps af to af investeringsbanken Bear Stearns hedgefonde⁷³ i juli og investeringsbanken Lehman Brothers konkurs i september 2008. Korrelation imellem ejendom og andre aktiver, som Lars Nielsen anbefalede landmændene at udnytte i deres investering, blev i de efterfølgende måneder

⁷³ En hedgefond er en privat investeringsfond der har mulighed for at investere i en lang række forskellige aktiver. Fondens kapital rejses blandt få, men meget kapitalstærke investorer (Investopedia: Hedge Fund - Internetartikel).

mere og ikke mindre korrelerede, som det var forventet. Idet korrelationen skifter ændres hele analysens anbefaling. En chefrådgiver fra Syddjyllands landbrugscenter formulerer den udvikling for landbrugssektoren således "Problemet for landbrugssektoren er, at man i nedgangen er blevet fanget på alle ens ben. Ens ejendomsværdi, ens valuta og ens renter går en imod." (Interview nr. 3: 4)

Det ses i empirien hvordan landbrugets rådgivere erfarer, at risikoanalysen til tider mister sin funktion, bl.a. ved at Value-at-Risk analysemodellens statistiske sandsynligheder ikke giver et retvisende billede af de reelle tab, som kan indtræffe under ekstreme omstændigheder. Ekstreme omstændigheder, som vel at mærke kun kan karakteriseres som sådan *ex post*. Under et interview foretaget i forbindelse med dette projekt, gjorde en cheføkonom i Dansk Landbrugsrådgivnings finansielle analyseenhed AgroMarkets, opmærksom på, at det i landbruget er en udfordring at stole på modellernes repræsentation af virkelighedens risikobillede:

Man kan skrotte alle disse modeller [risikoanalysemodeller] i ekstreme situationer. Modellerne er lavet i en standardverden. Jeg kan i en rådgivningssituation bruge dem til at vise hvordan risikoen øges, hvis den givne landmand tager den ekstra lånepakke på sig. Men modellens evne til at give et procenttal på chancen for at rammes af denne begivenhed er dårlig, da virkeligheden så at sige ikke følger sig efter modellerne. Det er tegn på at modellerne ikke har virket. Risikoen er skiftet et eller andet sted (Interview nr. 3: 3)

At Value-at-Risk analysemodellens udsigelseskraft i ekstreme situationer ikke giver et retvisende billede af den risiko som landmanden løber, skyldes bl.a. at distributionen af prisudfaldene i varians-kovarians metoden antages at følge en normaldistribution (Fink 2009). Normaldistributionen antager at udfaldene forekommer tæt på distributionens gennemsnit og at udfaldene er uafhængige af hinanden. Men i ekstreme tilfælde (som jo fastslås at være ekstreme *ex post*) skifter volatilitetens volatilitet⁷⁴ og det ses at store prisfald oftere efterfølges af store prisfald end der statistisk er belæg for i normaldistributionen (Mandelbrot & Hudson 2004: 15). Denne tendens til at udsving sammenklumpes og ikke er uafhængige, kan bl.a. tilskrives at individer lægger langt større vægt på tab end gevinst

⁷⁴ Landmanden som køber en bestemt valutaswap antager, at denne swaps prisudsving følger en bestemt volatilitet. Hvis denne volatilitet skifter, da vil prisudsvingene på valutaswappen enten forøges eller formindskes. Det finansielle produkts risikoprofil ændres når volatilitetens volatilitet skifter.

(Kahnemann & Tversky 1979). Fordi vi lægger stor vægt på tab, vil panikstemning ofte opstå og brede sig efter et stort tab er fremkommet. Denne panik vil ofte resultere i et brandudsalg af aktiver, således at prisudsvingene bliver endnu større.⁷⁵ Disse prisudsving rammer bl.a. den landmand, der har investeret i valuta, aktier og andre finansielle produkter for at komplementere sin formue i mursten, hvilket formuerådgiver Lars Nielsen anbefalede.

Når der sker et skift i distributionen af udfaldene, kan modellen ikke opretholde positionen som det objekt, hvor aktørens usikkerhed kan projiceres over i. Idet objektet, risikoanalysen, ikke kan opretholde sin position, vil den symbolskelske ordens umulighed åbenbares. Det fremkommer at virkeligheden ikke er styret af statistisk tilfældighed, men en mere *vild tilfældighed* (Mandelbrot & Hudson 2004: 32-33).

Udfordringen for risikoanalysen er i et sådan tilfælde, at tildække denne umulighed i den symbolske orden. For at beherske de ikke-forudsete udsving, må denne vildere tilfældighed formaliseres i modellen. I den finansielle ingeniørkundskab arbejder man på at skabe modeller som tager højde for disse situationer, og eksempelvis ved at inkorporere en variabel for normaldistributionens afvigelse, kan risikoanalysemodellen opretholde udsigelseskraften. *Kurtosis* er en sådan variabel, som bruges til at beskrive i hvor høj grad en distribution af udsving afviger fra normaldistributionen (Mandelbrot & Hudson 2004: 96-97). Ved at tilføje *kurtosis* til analysemodellen, indfører modellen på ny en orden, som tildækker det symbolske niveaus umulighed.

Det forrige afsnit skal illustrere hvorledes grænsen for symboliseringen, som det Reelle sætter op, forsøges tildækket ved at udvide de statistiske sandsynlighedsværdier. Distributionen og volatiliteten af aktivets afkast, hvad enten det er en aktie, en råvarekontrakt, en valutakontrakt eller noget fjerde, udvides når en for modellen uforudset begivenhed bryder igennem symboliseringen. På den måde er modellerne med til hele tiden at opretholde en orden som, for landmanden, skaber en fantasi om *kontrol* og *sikkerhed*. Det kan ikke konkluderes at denne fantasi om *kontrol* og *sikkerhed* direkte har resulteret i flere investeringer, men risikomodellerne har skabt en perception af et mere *kontrolleret* investeringsmiljø.

⁷⁵ I et brandudsalg vil der være langt flere sælgere af et aktiv end købere. Ligevegtsprisen på aktivet vil blive reduceret kraftigt i en sådan situation.

6.3.1 Markedets fantasmatiske karakter

Som beskrevet i analysens første to dele "Landmandens begær" og "Fantasien om risikoanalysen", knytter der sig en række fantasier til *risikoanalyser* og det at investere på *markedet*. Det gælder både i forhold til at investere i nye finansielle produkter og i produktionsudstyr. Fantasien indeholder to momenter:

1. *Markedet* bliver et sted hvor landmanden kan opnå den identitet han begærer, nemlig som en *dygtig landmand*. Det er på *markedet* at landmanden kan skabe den *vækst* som gør, at han kan forblive *uafhængig*.
2. Med de fantasier som knytter sig til risikoanalysen bliver *markedet* et sted som kan håndteres og kontrolleres af landmanden i *det lange løb*.

Men hvorfor har markedet en sådan *fantasmatisk* karakter? Hvorfor har landmanden brug for at skabe en fantasi om markedets egenskaber? Og hvordan kan det lade sig gøre, at lave en fantasi om markedet, når markedet, som beskrevet i afsnittet "Tilfældighed og sandsynlighed", ikke er andet end en række tids- og stedbestede begivenheder, som påvirker hinanden? Der er ikke noget gådefuldt i det faktum, at prisen på korn stiger med 15 pct. fordi Kinas befolkning begynder at spise mere kød og Ruslands kornhøst rammes af tørke.

Det er ikke i det årsags-virkningsforhold, mellem fx en prisstigning på 15 pct. og vækst i Kinas befolkning, som oftest kan sluttes i en efterrationalisering af markedets bevægelser, at man finder kimen til markedets fantasmatiske karakter.

Hvor markedet fra et *ex post* perspektiv virker rationelt, da forholder det sig anderledes fra et *ex ante* perspektiv. Som Mandelbrot påpeger, så tager markedet bevægelser fra denne position, sig ud "[as] a black box covered by a veil." (2004: 28) En grund til at det forholder sig sådan, er, at når markedsaktørerne, heriblandt landmanden, får information om de førromtalte to begivenheder, Ruslands tørke og øget efterspørgsel i Kina, må han spørge sig selv: hvordan vil andre tolke disse begivenheder? Skal de to begivenheder resultere i en 10 pct. stigning eller en 20 pct. stigning i kornprisen? Og vil de andre aktører på markedet handle efter om jeg tror, at det bliver en 10 pct. stigning eller en 25 pct. stigning? Kan jeg i så fald handle efter, at de handler efter hvad de tror, at jeg vil handle efter... osv.

Forventningerne til andre aktørers handlinger åbner op for et rum af multiordens ræsonnementer. De to begivenheder er de primære årsager, men deres effekt på markedet afgøres ved at hver aktør gennemgår disse multiordens ræsonnementer. John Maynard Keynes beskrev denne proces i hans "General Theory of Employment, Interest and Money" som en analogi i form af en skønhedskonkurrence:

It is not a case of choosing those [faces] which, to the best of one's judgment, are really the prettiest, nor even those which average opinion genuinely thinks the prettiest. We have reached the third degree where we devote our intelligences to anticipating what average opinion expects the average opinion to be. And there are some, I believe, who practice the fourth, fifth and higher degrees. (1935/1954: 156)

Landmanden som skal sælge sit korn, vil overveje på hvilket tidspunkt han skal sælge for at maksimere afsætningsprisen. Skal han 1) sælge sit korn på en futureskontrakt nu, 2) afvente og skrive en futureskontrakt på salg af sit korn senere eller 3) vente og håbe på at prisen på korn er højere når hans høst er i hus. Med muligheden for at engagere sig på finansielle markeder ved at skrive en futureskontrakt, vil landmanden altid stå overfor dette valg. Når landmanden skal træffe dette valg, vil han (u)frivilligt indgå i det multiordens ræsonnement som handler om forventningerne til andre markedsaktørers handlinger og forventninger.

I kraft af denne ekstra dimension, hvor der i det korte løb er tvivl om hvordan informationerne skal påvirke prissætningen af aktivet, opstår et rum af ikke-mening. Chefanalytiker hos Nordea, Jan Bylov, har i foredrag for landboforeningen Centrovise i Vissenbjerg behandlet dette fænomen (Mortensen 2010). Landmanden må spørge sig selv: "Hvordan vil tørken i Rusland influere i forhold til fremtidens markedspris og futuresmarkedet på byghvede?" For at tildække denne ikke-mening på det symbolske niveau, opstår markedets fantasmatiske karakter. Subjektet maskerer denne *mangel* på orden ved at danne en fantasi om *det lange løb*. Fantasien om *det lange løb* skaber en regelmæssighed, idet at *det lange løb* kan ordnes i sandsynligheder. Disse sandsynligheder muliggøre, at subjektet kan træffe valg på et tilsyneladende rationelt grundlag. Markedets bevægelser bliver meningsfulde - som der bliver sagt i et interview "I det lange løb skal det sku' nok gå" (Interview nr. 2: 6). Markedet i sig selv antager en fantasmatisk karakter, hvor fantasier om *uafhængighed* og *vækst* knyttes sammen med det at engagere sig på markedet. For

landmandssubjektet bliver *vækst* og *uafhængighed* et logisk resultat af at engagere sig markedet.

6.3.2 Markedsfantasiens paradoksale karakter

De forrige afsnit har vist hvordan der under den overordnede fantasi om markedet, er nogle underordnede fantasier, som knyttes til den overordnede fantasi. I dette afsnit vil jeg analysere hvordan der i den specifikke fantasi i landbrugssektoren om markedet, og det at investere, opstår et žižek'sk paradoks. Paradokset viser den indbyggede umulighed, eller selvmodsigelse, som fantasien er bygget over. For at belyse det paradoks som befinder sig i fantasien om markedet, må man konfrontere landmanden med fantasien: "Hvad håber landmanden at gøre sig *uafhængig* af ved at engagere sig på markedet?"

Citatet nedenfor giver delvist svar på denne konfrontation. Det beskriver hvordan en svinebonde fra Bredebro reagerede, da han finder ud af at hans *uafhængighed* er i fare for at bliver indskrænket:

Jeg er fløjtende ligeglad med de tab jeg har taget, hvis tabene bare har været papirpenge [ikke realiserede gevinster]. Men det som kan gå mig på er, at de [banken] har taget mit finansielle beredskab [kreditter i banken]. Det er det, som betyder noget for min bedrift. Det er mit finansielle beredskab, som skal redde mig, hvis bedriften har problemer. For mig er der en klar sondring mellem den risiko, som går tæt på den egentlige kernebedrift og den som ikke gør [...] Jeg lå søvnløs i 14 dage, da de tog mit finansielle beredskab. Det har pisset mig af!
(Interview nr. 2: 8 & 12-13)

Citatet viser, at landmandens fantasi om *uafhængighed* primært handler om at være uafhængig af banker, långivere og andres økonomiske interesser. Historisk har landbrugssektoren været fortalende for en liberalisering af forholdet mellem sektoren og samfundet (Kristensen 2001: 11-14). Den politiske grundholdning udspringer af en negativ bestemt frihed – frihed fra tvang skaber, ifølge sektoren selv, de bedste vilkår for sektoren. Svinebonden fra Bredebro fortæller, at han ønsker at landbrugssektoren kan få lov til at konkurrere med udlandet på lige vilkår – "Lad os konkurrere uden nogen støtte, så skal du se at danske bønder vil give de andre røv" (Interview nr. 2: 3). Underforstået en konkurrencesituation hvor hverken landsspecifikke afgifter eller den Europæiske Unions

landbrugsstøtte forvrider konkurrencesituationen. I sektoren er der en generel trang til *uafhængighed*, men den er særdeles stærk når det drejer sig om økonomisk *uafhængighed*.

At den økonomiske uafhængighed et meget sensitivt emne for den enkelte landmand, blev klart under selve interviewet med bonden fra Bredebro. Da svinebonden fortalte om, at banken havde gjort han afhængig af deres dispositioner, var han tydeligt berørt følelsesmæssigt. Beskrivelsen af bankens behandling af ham blev fremført spydigt og aggressivt, mens usikkerheden omkring familiegårdens fremtid, blev fremført med stor ængstelse i stemmen. Landmanden giver selv en mulig forklaring på, hvorfor banken vil fratage ham hans økonomiske beredskab.

Fra banken kom man og sagde: 'den kassekredit har du ikke brugt i to år, så den tager vi lige' [...] Problemet er jo, at det belaster bankens solvensprocent [...] deres [bankens] risikoeksponering skifter hele tiden. Når det sker, vil banken lige pludselig have højere kapitaldækning – og det ændrer hele scenariet for mig og hvordan jeg er eksponeret! (Interview nr. 2: 8 & 13)

Landmandens udlægning virker plausibel på baggrund af forholdene i den finansielle sektor de sidste tre til fire år. Den finansielle sektor har været nødsaget til at øge solvensprocenten, som følge af stigning i prisen på lånekapital på interbanking markedet og opbremsning i likviditetstilstrømning fra bl.a. amerikanske money market funds⁷⁶ (The Economist 2011c⁷⁷). Udsagnet ovenfor viser i hvor høj grad landmandens engagement er knyttet til den finansielle sektor.

For at opsummere paradokset, så stræber landmanden efter at være *uafhængig* af økonomiske interesser bl.a. fordi at landmandens forværrede situation er direkte forbundet med økonomiske hændelser på de finansielle markeder.

Paradokset har to momenter:

- 1) På det imaginære niveau knytter der sig til det at investere på markedet en fantasi omkring *uafhængighed* fra økonomiske interesser.

⁷⁶ Money market funds yder kortfristet lån til store dele af den finansielle sektor. De investerer kun i sikre værdipapirer, heriblandt lån til banker, så hvis risikoen for tab øges trækker de sig ud. Hvilket er sket flere gange i løbet af den europæiske finansielle krise og gældskrise.

⁷⁷ Internetartikel.

- 2) For at opnå denne *uafhængighed* må landmanden netop gøre sig endnu mere afhængig af andres økonomiske interesser.

Paradoksets dynamik består i, at der på fantasiens niveau skabes en distancering til markedet, men denne distancering kan kun opretholdes, idet at landmanden knyttes tættere på markedet.⁷⁸ Citat nedenfor opridses karikeret paradoksets dynamik. Landmanden, her fra Nordmors, bliver direkte 'tvunget' til at engagere sig på lånemarkederne, for at 'tjene' til sin uafhængighed.

På et tidspunkt stod de [banker og realkreditinstitutter] jo på nakken af hinanden for at låne os penge, og der var ingen grænser for, hvor meget ekstra vi kunne tjene, hvis vi udvidede. Det kunne ikke gå galt, og i dag er der så ingen, der vil låne nogen noget som helst[...]den sidste ejendom [landmanden og hans kone købte], var på betingelse af, at vi udvidede med endnu en stald. (Lavrsen 2010)

Paradoksets dynamik findes ligeledes i de kontrakter landbrugssektoren har indgået på rente- og valutaswapprodukter. For at optimere bedriftens rentebetaling og hermed skabe mulighed for at blive *uafhængig*, er landmanden tvunget til at indgå kontrakter hvis profitabilitet er afhængig af markedets bevægelser. Niels Ole Nielsen, en landmand fra Skibby ved Roskilde Fjord, fortæller, at "2001 var et kanon-godt år i landbruget, men de næste tre år var møgår, hvor vi ingen penge tjente. Terminen var den største post, og jeg begyndte at tænke på, om jeg kunne undgå at betale termin." Niels Ole Nielsens metode til at frigøre sig fra terminens tunge åg, var at indgå i "en rente-valuta swap i schweizerfranc", da han så "store muligheder på det finansielle område." (Handrup 2007) Ræsonnementet er ikke enestående, bare i 2009 investerede den gennemsnitlige heltidslandmand næsten 130.000 D.kr. i finansielle aktiver⁷⁹, hvis afkast for størstedelen afhang af forskellige markedsindekssers' bevægelser.

Det kan konkluderes, at landmandens fantasi om at blive *uafhængig* af andres interesser, brister i samme øjeblik den opstår. Den underminerer sig selv, ved at dens logik udsiger, at for at skabe *uafhængighed* af markedet, da må der investeres i markedet. Žižeks genfortælling af

⁷⁸ Žižek beskriver i 'Conversation with Žižek' fantasiens [her beskrevet som ideologi] dynamik med modsatte fortegn: "Ideology involves translating impossibility into a particular historical blockage, thereby sustaining the dream of ultimate fulfillment - a consummate encounter with the Thing. On the other hand [...] Ideology also functions as a way of regulating a certain distance with such an encounter. It sustains at the level of fantasy precisely what it seeks to avoid at the level of actuality: it endeavors to convince us that the Thing cannot ever be encountered, that the Real forever eludes our grasp. So ideology appears to involve both sustenance and avoidance in regard to encountering the Thing." (Žižek & Daly 2004: 70-71)

⁷⁹ Beregnet på baggrund af tal fra rapporten "Landbrugets gælds- og rentebyrde 2010" (Landbrug & Fødevarer 2011a: 13).

Somerset Maughams skuespil 'Sheppey' kan vise hvordan fantasiens logik kan forstås som en miskendelse i landmands subjektivitet:

DØDEN: Der var engang en købmand i Bagdad, som sendte sin tjener hen på markedet for at købe forsyninger. Lidt efter kom tjeneren tilbage, ligbleg og skælvende. Herre, sagde han, henne på markedspladsen stødte jeg ind i en kvinde i menneskevrmlen, og da jeg vendte mig om, så jeg, at det var døden, der havde puffet til mig. Hun så på mig og gjorde en truende gestus. Lån mig nu din hest, så jeg kan ride væk fra denne by og undfly min skæbne. Jeg tager til Samarra, hvor døden ikke vil indhente mig. Købmanden lånte ham sin hest, og tjeneren sprang op på hesten og borede sporerne ind i siden på den og red væk i fuld galop. Da købmanden kom ned på markedspladsen og så mig, kom han hen til mig og spurgte: Hvorfor truede du ad min tjener, da du så ham her til morgen? Jeg truede ikke ad ham, svarede jeg, det gav bare et sæt i mig, fordi jeg blev overrasket over at se ham her i Bagdad, for i aften har jeg nemlig en aftale med ham i Samarra. (Žižek 2010: 100)

Den subjektive miskendelse, fantasien om *uafhængighed*, optræder tidsmæssigt før den virkelighed hvorudfra den bestemmes som en miskendelse, nemlig når det går op for landmanden, at han ikke er blevet mindre, men mere afhængig. Den subjektive miskendelse genfindes ligeledes i Ødipusmyten. Miskendelsen opstår idet, at subjektet ikke indregner sine egne handlinger i den fantasi, som subjektet har om virkeligheden. Hos Žižek er netop denne forglemmelse, indbegrebet af det *ubevidste* (2010: 101). Det ubevidste får karakter af en uagtsomhed, som kun fremtidens tilbageskuende iagttagelse kan karakterisere som en uagtsomhed.

I Somersets Maughams fortælling illustreres dette aspekt, da dødens mulighed for at fuldføre sin handling kun opstår, idet at subjektet forsøger at flygte fra dødens handling. Implicit i tjenersubjektets handling ligger både en *underdetermination* og en *overdetermination* af den symbolske orden, her repræsenteret ved døden. I første omgang overdeterminerer subjektet den symbolske orden, idet at subjektet er sikker på at skæbnen vil ske fyldest. Subjektet tolker på den baggrund dødens mimik i det de to støder ind i hinanden, som værende udtryk for en truende gestus. Som døden selv fortæller købmanden, så besidder døden ikke nogen omnipotent karakter (Bjerg 2008: 21). Det som subjektet i den symbolske orden tolkede som en truende gestus, var reelt overraskelsens mimik. Subjektet underdeterminerer samtidig den symbolske orden, da subjektet ser sig i stand til at bryde med denne orden. Tjeneren vælger, at tage sagen i egen hånd og flygte for herved at undgå sin skæbne. Idet han, så at sige, bryder ordenen, afstedkommer han samtidig at ordenen opretholdes.

Hos landmanden skabes det som landmanden vil gøre sig *uafhængig* af, først i det øjeblik at landmanden vil gøre sig *uafhængig* af det. Hvis landmandssubjektet skulle inddrages i Somerset Maughams fortælling, så vil han flygte fra afhængigheden af markedet og økonomiske interesser. Flugten fra markedet, er dog det som faktisk gør ham afhængig af markedet. Ved at kæmpe imod, gør landmanden sig mere og mere sårbar overfor markedet og dets udsving. Miskendelsen i landmandens fantasi, i at markedet skaber økonomisk *uafhængighed*, kan kun karakteriseres som en sådan miskendelse, når landmanden efterfølgende inkluderer sin egen handling, at engagere sig på markedet, i fantasien.

6.3.3 Delkonklusion

Tredje del af analysen beskæftiger sig med hvilken effekt brugen af risikoanalyser har på landmandens beslutninger og hvilke effekter det har for sektoren som helhed.

Risikoanalysen bliver et objekt hvor landmanden kan deponere sin usikkerhed angående en investering. Forstået på den måde, at fantasien om *det lange løb* som risikoanalysen spiller på, giver landmanden et indtryk af at investeringen følger en statistisk logik og dermed er kontrollerbar. Fantasien om *det lange løb* giver landmanden et tilsyneladende sikkert grundlag at træffe sin beslutning ud fra.

I landbrugssektoren er der ved at opstå en erkendelse af risikoanalysernes akilleshæl, eller mere korrekt, der er en erkendelse af antagelserne for risikoanalysen ikke altid er tilstrækkelige. Markedets fantasmatiske karakter, som et sted der kan opfylde landmandens begær, risikerer derfor at bryde sammen. Herved vil den paradoksale dynamik som fantasien bygger på, at for blive *uafhængig* af markedet må landmanden involvere sig på markedet, blive åbenlys.

7 Diskussion

Formålet med diskussionsafsnittet er, at vende tilbage til den indledningsvise forundring anført i projektets "Indledningen": Hvorfor det lige nøjagtigt er i landbrugssektoren, at så mange har investeret i finansielle produkter? Og om den indsigt projektet har givet, kan fortælle noget mere generelt om det som kaldes *finansialiseringen* af samfundet?

Begrebet finansialisering dækker over flere forskellige udviklingstendenser indenfor de sidste årtier. På et makroniveau kan man med finansialisering forstå, den øgede vægt som finansielle markeder har fået på verdensøkonomiens tilstand.⁸⁰ Dette er sket på bekostning af vareproduktion og nationers produktivitet. Det kan ses ved, at det op til den nuværende økonomiske krises udbrud i 2007-2008, var vigtigere for en nation at bibeholde tilliden fra de finansielle markeder og dermed have adgang til billige lån, end at foretage reformer for at øge konkurrenceevnen og produktiviteten.⁸¹ På et mikroniveau kan finansialisering forstås, som den øgede mulighed for at almindelige mennesker, lønmodtagere, kan investere på globale finansielle markeder (Erturk et al. 2008: 26; Martin 2002: 55-59). Den finansielle innovation har bidraget med en bred palet af forskellige finansielle produkter, som kan skræddersyes til det enkelte individs behov (Schinckus 2008: 1078; Wolf 2007). Således kan finansialisering også forstås som en form for demokratisering af adgangen til globale finansielle markeder.

De to analytiske niveauer står selvsagt i relation til hinanden, da den almindelige lønmodtager via sine investeringsdispositioner er medvirkende til, at en nation kan opnå billige lån på de finansielle markeder. En bredere definition som inkluderer udviklingen på begge niveauer, kan ligne den Epstein giver indledningsvist i publikationen "Financialization and the World Economy": "Financialization means the increasing role of financial motives, financial markets, financial actors and financial institutions in operation of domestic and international economies" (2005: 3).

At stille spørgsmålet: Kan indsigten fra mit projekt fortælle noget mere generelt om *finansialiseringen* af samfundet? indebærer, at jeg må undersøge om mit projekts

⁸⁰ Denne udvikling blev allerede i starten af 1900-tallet fremført af bl.a. Veblen: "The goods market, of course, in absolute terms is still as powerful an economic factor as ever but it is no longer the dominant factor in business and industrial traffic it once was. The capital market has taken first place in this respect." (1904: 151)

⁸¹ Grækenland er her et eksempel, hvor statsregnskaber er blevet sminket således at den græske regering fortsat kunne få billige lån fra de finansielle markeder. Efter den økonomiske krises udbrud i 2007-2008 er det blevet klart for enhver at Grækenlands konkurrenceevne bl.a. grundet pensions- og skatteregler, hele tiden har været ugunstig.

konklusioner kan gøres til genstand for en mere generel indsigt. At foretage en sådan undersøgelse inkluderer, at jeg også må undersøge Žižeks analysetilgang, hvor argumentet netop er, at han behandler partikulære fænomener, fordi de kan fortælle noget mere generelt om en social tendens eller en samfundsudvikling (se afsnittet "Hvad nu hvis...? – Žižeks analysetilgang").

Analysens første del tog afsæt i en historiske udlægning af landmandens risikobillede. Ifølge min analyse er landmandens brug af finansielle produkter i bund og grund et eksistentielt begær efter at blive identificeret med en *dygtig* landmand. En definition som vel at mærket skifter fra at være baseret i en landbrugsfaglighed, til at være baseret på finansielle og økonomiske kompetencer. Relevansen af konklusionen på første del af analysen er, grundet dens empiriske fundering i den danske landbrugshistorien, lille i forhold til forståelsen af en bredere finansialisering af samfundet.

Hvor brugen af finansielle redskaber i landbrugssektoren i høj grad var konditioneret i historiske skift i landbrugets vilkår, så har analysens anden og tredje del en mere generel relevans udenfor landbrugssektoren. De to dele behandler *hvordan* den enkelte landmand håndterer disse redskaber, og hvilke implikationer det har på skabelsen af landmandens subjektivitet.

Hos Žižek er fantasien som udfoldes på det imaginære niveau konstituerende for at subjektet overhovedet kan eksistere i det sociale. Fantasien kan derfor ikke bare affejes som værende en falsk bevidsthed. Analysens anden del viser, at landmanden knytter visse fantasier til det at investere på markedet, og at disse fantasier kan have en performativ virkning, idet de giver landmanden en følelse af *kontrol* og *sikkerhed* over en given investering. En provokerende tese⁸² jeg herudfra kan fremføre er, at det fantasme/billede hvorigennem landmanden vurderer en investeringsmulighed, bliver frakoblet investeringen selv. I sektoren opstår et konstrueret billede af investeringsmuligheden, som bliver mere virkelig end virkeligheden selv. Billedet bliver kontinuerligt konstitueret i det sociale og bliver for den enkelte en sandhed om investeringsmuligheden og hvad den kan bibringe.

At fantasien, så at sige, får sin egen selvstændige realitet og bliver til en del af den virkelighed hvorudfra aktøren orienterer sig, er en interessant tese i forhold til spørgsmålet om den

⁸² Som beskrevet i metodeafsnittet, så er målet med en žižek'sk analyse ofte at give en alternativ og interessant tilgang til en samfundsudvikling.

brede finansialisering af samfundet. Det bliver især interessant i forhold til den anden definitionen på finansialisering, som går på, at finansialiseringen bringer flere og flere almindelige lønmodtagere i et forhold til finansielle produkter og i en udveksling med finansielle markeder. Idet almindelige lønmodtagere uden nogen træning i finansielle forhold, indgår i transaktioner med stærkt individualiserede og meget komplekse finansielle produkter, opstår en åbenlys mulighed for misforståelser og misinformation. Perceptionen af det finansielle produkt kan i høj grad være baseret på fortællinger og rygter, fordi forudsætningerne for at forstå produktets egenskaber tilstrækkeligt, ikke er tilstede (Interview nr. 3: 3). Schinckus argumenterer netop for, at det at engagere sig på finansielle markeder i stedet er baseret i det han kalder "symbolic evolution" (2008: 1077). Med det mener han, at finansielle markeder er "embedded [...] in a cultural matrix that determines its forms of transactions" hvilket kan resultere i, at "financial markets are more and more presented as a game that we have to play if we want to be 'in'." (2008: 1077) Det handler i højere og højere grad om, hvilken identitet jeg kan opnå. At engagementet er motiveret i andre tilgange end lige den strengt økonomiske analyse, underbygger min tese om at finansialiseringen drives af, at vi abonnerer på forskellige udlægninger af hvad finansielle marker kan bibringe os på et personligt plan. Hvad enten man kalder det fortællinger, fantasier eller noget tredje, så trives disse i forskellige udgaver for forskellige grupper og er medvirkende til at drive finansialiseringen frem.

Projektet giver derfor med Žižek som forbillede, en alternativ udlægning af hvad der driver det som kaldes *finansialiseringen* af samfundet. En udlægning hvor finansialiseringsprocessen drives af lokalt⁸³ social-konstruerede billeder af hvad finansielle markeder kan bibringe os.

At følge Žižek i min analyse af landbruget giver en interessant udlægning af den samfundsmæssige finansialisering, men utvivlsomt ikke den eneste udlægning. At basere min udlægning på interviews og artikler om landbruget, er ikke en på nogen måde udtømmende analyse omkring finansialiseringen i samfundet. Fx ville en statistisk undersøgelse af den øgede handelsvolumen på finansielle instrumenter give en anden konklusion end den jeg fremfører.

⁸³ Fx landbrugssektorens fantasi om hvad finansialiseringen kan bibringe.

7.1 Det normative spørgsmål

En anden kritik af Žižeks teori, er dens evne til at håndtere det normative spørgsmål, hvorvidt landmandens motivation, for at engagere sig på finansielle markeder, er korrekt eller forkert? Og ligeledes, om finansialiseringen af samfundet er en uhensigtsmæssig udvikling?

Žižek har i sine egne analyser et klart politisk normativt projekt. Og på samme måde, kan jeg også fremføre, at med de tab som landbrugssektoren hidtil har taget på deres finansielle positioner, så synes mit projekt at være en kritik af udviklingen indenfor sektoren. Men på den anden side, så er der også mange landmænd som har beholdt deres gård netop fordi, at de havde muligheden for at substituere deres bedriftsindkomst med en indkomst fra finansielle transaktioner. Det normative spørgsmål bliver endnu mere kompliceret, når vi tager Žižeks teoretiske fundament med i overvejelserne. Som det nævnes, så er subjektivitet konstitueret af bl.a. de fantasier subjektet lever igennem på det imaginære niveau. Disse fantasier kan være uhensigtsmæssige eller hensigtsmæssige for det liv som leves. Men hvad er normativt hensigtsmæssigt og uhensigtsmæssigt? Der gives ikke en uafhængig målestok hvorudfra en fantasi kan behæftes det ene eller det andet prædikat. Der vil altid knyttes fantasier⁸⁴ til fx engagementet på finansielle markeder, men hvilke af disse som er mere sande eller hensigtsmæssige kan på et generelt niveau ikke bestemmes.

På et praktisk niveau, kan det konstateres i hvert enkelt tilfælde, hvorvidt den fantasi som landmanden har haft om engagementet på finansielle markeder, har ført til konkrete personlige tab eller ej. Men en generel normativ vurdering af fantasierne som sådan, synes ikke at være mulig at fremføre med Žižek som teoretisk ramme.

⁸⁴ Som jeg nævner i ovenstående afsnit, så synes der, at være en række forskellige fantasier eller fortællinger knyttet til finansielle markeder.

8 Konklusion

Den danske landbrugssektor har i de seneste par år oplevet store tab på handel med forskellige finansielle produkter. Jeg har i dette projekt forsøgt at forstå: ***"Hvorfor danske landmænd i stigende grad anvender finansielle kontrakter som futures- og swapkontrakter?"*** - og herunder hvorfor danske landmænd i første omgang overhovedet er gået ind i disse finansielle transaktioner?

Igennem interviews med flere aktører indenfor landbrugssektoren og analyse af et større indsamlet artikelmateriale, finder jeg, at den enkelte landmands deltagelse i disse finansielle transaktioner i høj grad er historisk betinget. Landbrugssektoren har historisk produceret under vilkår, som har krævet en fortløbende vækst i produktiviteten på bedriften. En historisk betingelse som har været formende for landmandens subjektivitet.

Med Žižek som analysemetode har jeg undersøgt og formuleret nogle begærsstrukturer, som jeg finder præsent i landmandens subjektivitet. *Vækst* og *produktivitetsforøgelse* er hos landmanden ikke primære økonomiske udtryk, men i lige så høj grad eksistentielle udtryk. De bliver hos landmanden koblet sammen med det, at være en *dygtig landmand* som kan skabe sin egen *uafhængighed* fra økonomiske interesser. Denne eksistentielle *opretholdelsesdrift* er landmandens sande begær.

Ved at undersøge de interviewede landmænds udsagn, finder jeg, at definitionen på en *dygtig* landmand er skiftet fra at være en fagligt kompetent landmand til at være en finansiell og økonomisk kompetent landmand. Idet denne identitet er social medieret, skabes der et forventningspres på landmanden til at engagere sig i forskellige transaktioner som kan optimere den finansielle side af landmandens bedrift såsom rentebetaling. I finansielle kontrakter som futures- og swapkontrakter ser landmanden en mulighed for at indfri begæret.

Efter at have besvaret *hvorfor* danske landmænd i stigende grad gør brug af finansielle produkter, er det oplagt at forsøge at besvare *hvordan* disse nye finansielle redskaber håndteres af landmanden. Hvor *hvorfor*-spørgsmålet var en tilbageskuende analyse, så giver besvarelsen på spørgsmålet: ***"Hvordan håndterer landmændene i den danske landbrugssektor, ved hjælp af risikoanalyser, disse nye finansielle produkter?"*** en ny viden om hvordan fremtidens brug af risikoanalyser i landbrugssektoren kan skabe nye risici for sektoren.

Jeg finder, at landbrugssektorens samlede risikobillede er forøget betydeligt det sidste årti. Finansielle risici spiller en større rolle, når landmandens samlede bedriftsrisiko skal opgøres. Det vises, at risikoanalyser, heriblandt risikomodellen Value-at-Risk, er i stadig stigende vækst i sektoren. Value-at-Risk analysemodellen er særlig værdifuld fordi den er simpel at bruge, giver et samlet risikoestimat og kan inkludere hele bedriftens risikoaktiver.

Idet landbrugssektoren bruger risikoanalysen som Value-at-Risk kan der opstå nye risici, da risikoanalysen behandler fremtiden som var den en ekstrapolering af fortidige datapunkter. Det gør den fordi, at den behandler fremtidige hændelser, som var de *afgrænset* af fortidige hændelsers udfaldsrum. Value-at-Risk gør landmandens virkelighed til en *statistisk sandsynlighedskalkule*, som retter sig efter *de store tals lov*.

Ved at tage udgangspunkt i Žižeks tre begreber om de ontologiske niveauer *det Reelle*, *det symbolske* og *det imaginære*, finder jeg, at investeringsmuligheder i landbrugssektoren næres af en fantasi om *det lange løb*. I fantasien skabes et billede af hvordan bl.a. finansielle investeringer kan *kontrolleres* og er forholdsvis *sikre* at engagere sig i. Den nye risiko skabes ved at landmanden kan deponere sin usikkerhed omkring en given investering i risikoanalysens sandsynlighedskalkule. Med fantasien om *det lange løb* får landmanden et statistisk rationelt grundlag at træffe sine beslutninger ud fra.

Det kan konkluderes, at til det at engagere sig på *markedet*, knyttes en fantasi om at landmanden *i det lange løb*, vil opnå den *vækst* som vil skabe en *uafhængighed* fra andre økonomiske interesser. Fantasiens paradoksale karakter åbenbares herved, da landmanden netop ved at engagere sig på *markedet*, distancerer sig fra sit eksistentielle begær efter *uafhængighed*.

9 Litteraturfortegnelse

9.1 Bøger, rapporter & journalartikler

Berg, J. & Bech, M. (2009): *Finansernes Fald*, København: Gyldendal

Bergström, O. & Knights, D. (2006): "Organizational discourse and subjectivity: Subjectification during processes of recruitment", *Human Relations*, Vol. 59, nr. 3, s. 351-377

Bjerg, O. (2008): *For tæt på kapitalismen – Ludomani, narkomani og købemani*, København: Museum Tusulanums Forlag

Bjerg, O. (2011): *The Parody of Poker*, Michigan: The University of Michigan Press

Bjerre, H.J. & Laustsen, C.B. (2006): *Slavoj Žižek*, Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag

Campell, J.; Lo A.W. & MacKinley, C.A. (1997): *The Econometrics of Financial Markets*, Princeton: Princeton University Press

Chance, D. (2008): *Essays on Derivatives – Risk-Transfer Tools and Topics Made Easy*, New Jersey: Wiley

Chorafas, D.N. (2008): *Introduction to derivative financial instruments: options, futures, forwards, swaps, and hedging*, New York: McGraw-Hill

Christensen, J. (red.)(1990): *Managing Long-Term Developments of the Farm Firm – Strategic Planning and Management*, Kiel: Wissenschaftsverlag Vauk

Danmarks Nationalbank (2010): *Finansiell Stabilitet 2010*, København: Danmarks Nationalbank

Danmarks Statistik (2010): "Arbejdsproduktiviteten 2010", i: *Nyt fra Danmarks Statistik*, nr. 246

Dansk Landbrug (2008): "Landbrugets strukturudvikling", i: *Økonomi, statistik og analyse*, København: Dansk Landbrug

Dowd, K. (2002): *An introduction to Market Risk Measurement*, West Sussex: John Wiley & Son, LTD

Epstein, G. (red.) (2005): *Financialization and the World Economy*, Northampton: Edward Elgar Publishing

Erturk, I.; Froud, J.; Sukhdev, J.; Leaver, A. & Williams, K. (red.) (2011): *Financialization at Work – Key texts and commentary*, London & New York: Routledge

European Commission (2009): "Historic Price Volatility", i: *L.5 Agriculture trade policy analysis*, 16.07.2009

Fama, E.F. (1965): "The Behavior of Stock Market Prices", *The Journal of Business*, Vol. 38, nr. 1, s. 34-105

- Fama, E.F. (1970): "Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work", *The Journal of Finance*, Vol. 25, s. 383-417
- Ferris, J. (2005): *Agriculture prices and commodity market analysis*, East Lansing: Michigan State University Press
- Fink, B. (1995): *The Lacanian Subject*, Princeton: Princeton University Press
- Fog, M.M. (1986): *Risikostyring på større landbrugsbedrifter*, København: Handelshøjskolen i København
- Fødevarøkonomisk Institut (2008): *Landbrugets Økonomi 2008*, København: Fødevarøkonomisk Institut
- Fødevarøkonomisk Institut (2009): *Landbrugets Økonomi 2009*, København: Fødevarøkonomisk Institut
- Fødevarøkonomisk Institut (2010): *Landbrugets Økonomi 2010*, København: Fødevarøkonomisk Institut
- Hahnemann, N.P. & Kock, M.C. (2011): Internationale råvarepriser: cykel, boble eller niveauskifte?, i: *Danmarks Nationalbanks Kvartalsoversigt*, 2. Kvartal 2011, del. 1
- Hansen, H.O. (2001): *Landbrug i et moderne samfund – Landbrugets placering, udvikling og omverden i et velfærdssamfund*, København: Copenhagen Business School Press
- Hansen J.E. (2009): *Risikostyring indenfor dansk landbrug*, Århus: Aarhus School of Business
- Hardaker, J.B.; Huirne, R.B.M.; Anderson, J.R. & Lien, G. (1997): *Coping with Risk in Agriculture*, Cambridge: CABI Publishing
- Hoedemaekers, C. & Keegan, A. (2010): "Performance Pinned Down: Subjectivity and the Language of Performance", *Organization Studies*, Vol. 31, Nr. 8, s. 1021-1044
- Holden, D.; Hazell, P. & Pritchard, A. (red.)(1991): *Risk in Agriculture – Proceedings of the Tenth Agriculture Sector Symposium*, Washington D.C.: The World Bank
- Hull, J.B. (2002): *Options, futures and other derivatives*, New Jersey: Prentice Hall
- Ingemann, J.H. (1997): *Dansk landbrugs udvikling fra 1970-1993 – nogle empiriske iagttagelser*, Aalborg: Aalborg Universitet
- Irwin, S.H. & Sanders, D.R. (2010): "The Impact of Index and Swap Funds on Commodity Futures Markets: Preliminary Results", i: *OECD Food, Agriculture and Fisheries Working Papers nr. 27*, Illinois: OECD Publisher
- Jacobsen, B.H. (1994): *Landmænds økonomiske adfærd*, København: Statens jordbrugsøkonomiske institut
- Jellesen, T.P. & Olesen, S.N. (2007): *Strukturelle og finansielle forhold i danske landbrug*, København, Copenhagen Business School

- Kahneman, D. & Tversky, A. (1979): "Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk", *Econometrica*, Vol. 47, nr. 2, s. 263-192
- Keynes, J.M. (1935/1954): *General Theory of Employment, Interest and Money*, London: MacMillan and Co.
- Kristensen, O.P. (2001): *Landbrugets Økonomi – Efteråret 2001*, København: Statens Jordbrugs- og Fiskeriøkonomiske Institut
- Kærgård, N. (2002): Det multifunktionelle landbrug og dansk landbrugs fremtid, i *Visioner for fremtidens jordbrug*, Jensen et al. (red.), København: Gads Forlag
- Larsen, I. & Jacobsen B.H. (2009): "Er der for meget spekulation i landbrugserhvervet?", *Tidsskrift for Landøkonomi*, nr. 4, s. 313-319
- Lacan, J. (1949/2006) "The Mirror Stage as Formative of the I Function as Revealed in Psychoanalytic Experience", i *Écrits – A Selection*, New York & London: W.W. Norton & Company
- Lacan, J. (1966/2006) "Seminar on 'The Purloined Letter'", i *Écrit – A Selection*, New York & London: W.W. Norton & Company
- Landbrug & Fødevarer (2009): *Dansk Landbrug i tal 2009*, København: Landbrug & Fødevarer
- Landbrug & Fødevarer (2010a): *Fakta om erhvervet 2010*, København: Landbrug & Fødevarer
- Landbrug & Fødevarer (2010b): Økonomisk optimisme i landbruget på sigt, i: *Økonomisk analyse*, 05.02.2010, København: Landbrug & Fødevarer
- Landbrug & Fødevarer (2010c): *Landbrugets gælds- og renteforhold 2009*, København: Landbrug & Fødevarer
- Landbrug & Fødevarer (2011a): *Landbrugets gælds- og renteforhold 2010*, København: Landbrug & Fødevarer
- Landbrug & Fødevarer (2011b): Fødevareindustriens konkurrenceevne, i: *Økonomisk analyse*, 15.04.2011, København: Landbrug & Fødevarer
- Landbrug & Fødevarer (2011c): *Konkurrenceevne for erhvervet 2011*, København: Landbrug & Fødevarer
- Landreth, H. & Colander, D.C. (2002): *History of Economic Thought*, Boston & Toronto: Houghton Mifflin Company
- Laustsen, C.B. (2005): "Fantasmologi", i *Poststrukturalistiske analysestrategier*, Esmark et al. (red.), Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag: s. 199-223
- Lewis, M. (2011): *Boomerang – Travels in the New Third World*, London & New York: W.W. Norton & Company

- Malthus, T.R. (1798/1998): *An Essay on the Principle of Population, as it affects the Future Improvement of Society with remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers*, London: J. Johnson [1.th edition]
- Mandelbrot, B.B. & Hudson, R.L. (2004): *The (mis)Behavior of Markets – A Fractal View of Financial Turbulence*, New York: Basic Books
- Markowitz, H. (1952): "Portfolio Selection", *Journal of Finance*, vol. 7, s. 77-91.
- Markowitz, H. (1959): *Portfolio Selection*, New Haven, CT: Yale University Press
- Martin, R. (2002): *Financialization of Daily Life*, Philadelphia: Temple University Press
- Olsen, J.V. (2008): *Investeringsadfærd blandt danske svineproducenter*, København: Fødevareøkonomisk Institut
- Olsen, J.V. & Lund, M. (2009): Incentives and Socioeconomic Factors Influencing Investment Behavior in Agriculture, i: *Global Agriculture (17th International Farm Management Congress)*, s. 503-515
- Pedersen, E.H. (1988): *Det danske landbrugs historie vol. IV 1914-1988*, København: Landbohistorisk Selskab
- Plovsing, J. & Nielsen, V.L. (2010a): *Regnskabsstatistik for landbrug 2009*, Danmarks Statistik
- Plovsing, J. & hjulsager, K. (2010b): *Landbrug 2009 - Statistik om landbrug, gartneri og skovbrug*, Danmarks Statistik
- Rasmussen, S. (2008): *Risikostyring i landbruget*, København: Fødevareøkonomisk Institut
- Rienecker, L. (1997): *Den Gode Opgave – arbejdsprocesser og kvalitetskriterier i opgaver på Humaniora*, København: Gyldendal
- Roberts, J. (2005): "The Power of the 'Imaginary' in Disciplinary Processes", *Organization*, vol. 12, nr. 5, s. 21-36
- Schinckus, C. (2008): "The financial simulacrum: The consequences of the symbolization and the computerization of financial markets", *The Journal of Socio-Economics*, vol. 37, s. 1076-1089
- Sommer, K. (2009): *Råvaremarkedet og dets Futures – Drives prisen af spekulation*, København: Copenhagen Business School
- Tett, G. (2009): *Fool's Gold – How the Bold Dream of a Small Tribe at J.P. Morgan Was Corrupted by Wall Street Greed and Unleashed a Catastrophe*, New York: Free Press
- Veblen, T. (1904): *The Theory of Business Enterprise*, New York: New American Library
- Žižek, S. (1991): *Looking Awry – An introduction to Jacques Lacan through popular culture*, Cambridge & London: The MIT Press
- Žižek, S. (1997): *The Plague of Fantasies*, London: Verso

- Žižek, S. (1999a): "The Matrix or two sides of perversion", *Philosophy Today*, Vol. 43, Celina
- Žižek, S. (1999b): *The Ticklish subject – The Absent Centre of Political Ontology*, New York & London: Verso
- Žižek, S. (2000): *Det skrøbelige absolutte – eller hvorfor er den kristne arv værd at kæmpe for*, København: Gyldendal
- Žižek, S. (2002): *Velkommen til virkelighedens ørken – Essays om verden efter den 11. september*, København: Informations Forlag
- Žižek, S. & Daly, G. (2004): *Conversations with Žižek*, Cambridge: Blackwell Publishing Ltd.
- Žižek, S. (2006): *How to Read Lacan*, London: Granta Books
- Žižek, S. (2010): *Ideologiens sublime objekt*, København: Hans Reitzels Forlag
- Wright E. & Wright E. (red.)(1999): *The Žižek Reader*, Oxford & Malden: Blackwell Publishers
- De Økonomiske Råd (2010): *Landbrug, Rekreative værdier i by og land, Energiforbrug og drivhusgasudledning, International klimapolitik, Økonomi og miljø 2010(forår)*, 25.02.2010

9.2 Artikler

- Andersen, H. (2010): Nationaliser jord og banker, i: *Vejle Amts Folkeblad*, 30.3.2010, s. 3
- Attrup, L. (2010): Fare for prisboble i landbrug, i: *Morgenavisen Jyllands-Posten*, 1.11.2010, Erhverv & Økonomi, s. 6
- Bay, H. P. (2010): Den nye tid!, i: *LandbrugsAvisen*, 3.9.2010, 3. Sektion, s. 6
- Bendtsen, S. & Sørensen, B. H. (2010a): Bank lokkede landmand til spekulation, i: *Berlingske Tidende*, 15.2.2010, Business, s. 4
- Bendtsen, S. & Sørensen, B. H. (2010b): Landmænd har spekuleret sig ud over afgrunden, i: *Berlingske Tidende*, 15.2.2010, Business, s. 4
- Bendtsen, S. & Sørensen, B. H. (2010c): Landmænd ved generelt meget om økonomi, i: *Berlingske Tidende*, 15.2.2010, Business, s. 5
- Bendtsen, S. & Sørensen, B. H. (2010d): Bankerne vil ikke høre på piveri fra landmænd, i: *Berlingske Tidende*, 15.2.2010, Business
- Bendtsen, S. (2010a): Finanstilsynet: Gældskrise vil give banker tab, i: *Berlingske Tidende*, 22.2.2010, Business, s. 4
- Bendtsen, S. (2010b): Redningsplan for landbruget ønskes, i: *Berlingske Tidende*, 22.2.2010, Business, s. 4
- Bonefeld, K. & Neergaard-Petersen, H. (2006): Landbruget i Las Vegas, i: *Maskinbladet*, 5.1.2006

- Brogaard, J. (2006): Finansstrategi for bedriften, i: *Plantekongres 2006*, s. 268-269
- Brogaard, J. (2008): Hvordan skal min gældsportefølje sammensættes i det nuværende marked? i: *Plantekongres 2008*, s. 137-138
- Burcharth, M. (2008): Amerika mangler moralsk statur til de globale udfordringer, i: *Information*, 7.6.2008, 2. Sektion, s. 4
- Børsen (2010): 'Mark-to-market'-fundamentalisme er medansvarlig for den finansielle krise, i: *Børsen*, 10.2.2010, blog
- Dahl, C. A. (2009): Hvordan ser dansk landbrug ud i 2020? i: *Plantekongres 2009*, s. 156-157
- Dyrekilde, B. (2010): Godsejere sidder på hænderne, i: *Børsen*, 15.9.2010, 1. Sektion, s. 10
- Døssing, F. (2007): Finansielle produkter, der passer til landbruget i et liberalt marked, i: *Plantekongres 2006*, 272-273
- The Economist (2010a): Know your onions, i: *The Economist*, 11.11.2010
- The Economist (2010b): Dr. Evil, or drivel? i: *The Economist*, 11.11.2010
- The Economist (2010c): Wheat prices: Field Events, i: *The Economist*, 9.9.2010
- The Economist (2011a): Buttonwood – Swiss Gold, i: *The Economist*, 23.7.2011
- The Economist (2011b): Financial Markets – Hit me baby one more time, i: *The Economist* 13.8.2011
- The Economist (2011c): Capital punishment, i: *The Economist*, 10.9.2011
- Enderlein, H. J. (2010): Alle kommer til at betale til landbrugets gæld, i: *JydskeVestkysten*, 24.7.2010, 1. Sektion, s. 17
- Frandsen, J. (2011): Flere må gå fra gården i år, i: *Maskinbladet*, 28.5.2011
- Fink, H. (2009): Risikostyring – En god forsikring, i: *Dansk Landbrugsrådgivning/Landbrugsinfo*
- Gaarde, I. (2009): Fødevarerparadoks: Vi skal finde viljen til at afbøde fattigdom og sult, i: *Information*, 17.11.2009, 1. Sektion, s. 20
- Glistrup, A. (2010): Lav en plan for bæredygtig vækst, i: *Landbrug Nord*, 23.2.2010, 1. Sektion, s. 17
- Handrup, M.L. (2007): Erfagruppe: Tjener flere penge på renteswap end på landbruget, *LandbrugsAvisen*, 19.1.2007, 1. Sektion, s. 26-27
- Handrup, M.L. (2009): Bankseminar: Hollandsk bank låner kun til de bedste landmænd, i: *LandbrugsAvisen*, 28.8.2009, 3. Sektion, s. 7
- Handrup, M.L. (2010): Schweizerfranc kan komme op i 7.50 kr., i: *LandbrugsAvisen*, 25.6.2010

- Handrup, M.L. (2011): Jordprisen steg i England, mens den faldt i Danmark, i: *LandbrugsAvisen*, 21.1.2011, Økonomi, s. 6
- Hansgaard, L. (2009): Realistiske budgetter og samarbejde med rådgiver, i: *Landbrug Syd*, 16.2.2009, s. 10
- Hansen, K. (2010): Udygtige landmænd kan tørre milliongæld af på skatteyderne, i: *180Grader*, 2.4.2010
- Hansen, K. (2011): Storbondens fallit, i: *LevendeLand.dk*
- Haubroe, L. (2009): Moderne landbrug med høj gæld, i: *LandbrugsAvisen*, 13.3.2009, 1. Sektion, s. 14
- Haugaard, H.C. (2006): Futures og optioner – hvis du vil optimere dit kornsalg, i: *Plantekongres 2006*, s. 266-267
- Haxthausen, T. (2009): Hurtige penge – og langsomme, i: *Flensborg Avis*, 10.2.2009, s. 19
- Hertel, S.H. (2009): Slut med at bekymre sig om risikoafdækningen, i: *LandboNord*, nr. 1, s. 10-11
- Høegh, P.D. (2010): Landbrug på mere støtte, i: *Skive Folkeblad*, 26.2.2010, 1. Sektion, s. 2
- Højholdt, M. (2010): Optimér transporten i høst, i *Agrologisk*, 14.5.2010, 1. Sektion, s. 20
- Ipsen, M. (2010a): Sælg dine afgrøder ud fra dækningsbidraget, i: *Effektivt Landbrug*, 13.8.2010
- Ipsen, M. (2010b): Fundamental analyse kan være lige så god som teknisk, i: *Effektivt Landbrug*, 9.8.2010
- Ipsen, M. (2010c): Risikostyring er en del af arbejdet, i: *Effektivt Landbrug*, 18.11.2010, 1. Sektion, s. 8
- Ipsen, M. (2010d): Kornpriserne står i et vadedest, i: *Effektivt Landbrug*, 9.9.2010
- Ipsen, M. (2010e): Nationalbanken: Landbrug kan få banker i problemer, i: *Effektivt Landbrug*, 17.5.2010
- Ipsen, M. (2010f): Spekulanter huserer på råvaremarkederne, i: *Effektivt Landbrug*, 5.8.2010
- Jensen, J. (2009): Råvarestrategier og cyklusser i råvaremarkedet, i: *Plantekongres 2009*, s. 58-60
- Jensen, M.H. (2008): Hvordan sikrer du dig bedst, når du handler korn?, i: *Plantekongres 2008*, s. 228-229
- Jørgensen, C.J. (2007): Valuta: Landmænd tjener millioner på valuta, i: *LandbrugsAvisen*, 20.4.2007, 1. Sektion, s. 22-23
- Jørgensen, C.J. (2010): Set og sket de andre år, i: *LandbrugsAvisen*, 27.10.2010, 1. Sektion, s. 10

- Jørgensen, P.E. (2005): Finansiering med loft over renten, *Landbrugsafdelingen Nykredit*
- Kjærsgaard, A. (2008): Puljeinvestering i aktier sikrer pensionen, i: *Landbrug Nord*, 3.11.2008, s. 11
- Kjærsgaard, A. & Ipsen, M. (2010): Kreditforeningen snød mig, i: *Effektivt Landbrug*, 27.5.2010, 1. Sektion, s. 3
- LandboNord (2008): Foreningsliv, i: *LandbrugsAvisen*, 15.2.2008, 1. Sektion, s. 14-15
- LandboNord (2007): Foreningsliv alle, i: *LandbrugsAvisen*, 16.11.2007, 1. Sektion, s. 14-15
- LandbrugsAvisen (2010): Her kommer gælden fra, i: *LandbrugsAvisen*, 9.4.2010, 3. Sektion, s. 6
- LandbrugsAvisen (2011): Det realiserede tab i 2010 er på 192.00 kr. i snit, i: *LandbrugsAvisen*, 8.3.2011
- Landbrugsinfo (2005): Landsudvalget for Driftsøkonomi; i: *Landbrugsinfos Nyhedsbrev nr. 5*, 26.9.2005
- Larsen, T.U. (2010): Strategisk tænkning som risikoafdækning, i: *Plantekongres 2010*, s. 131-133
- Larsen, V. (2010): Åbent brev til direktør i Dong Anders Eldrup og klimaminister Lykke Friis, i: *Landbrug Øst*, 10.8.2010, 1. Sektion, s. 13
- Larsen, U. (2011): Få styr på dine risici, i: *Nyt fra Nykredit Landbrug*, Forår 2011
- Lavrsen, L. (2010): Jorden har gjort dansk landbrug til et korthus i stormvejr, i: *Information*, 15.10.2010
- Leerskov, T. (2010a): Hvad indeholder en god analyse af risiko på min bedriften?, *Plantekongres 2010*, s. 134-136
- Leerskov, T. (2010b): Fremtiden tilhører de forberedte! – Lav en strategi for nedsættelse af risiko, *Plantekongres 2010* [supplement til Leerskov 2010a – downloadet fra http://www.landbrugsinfo.dk/Planteavl/Plantekongres/Filer/PL_PLK_2010_shw_F4_2_Trine_Leerskov.pdf (besøgt november 2011)]
- Lodberg, K. (2010): Dansen om guldkalven, i: *Lemvig Folkeblad*, 26.3.2010, 1. Sektion, s. 20
- Lützen-Laursen, B. & Brogaard, J. (2006): Hvedefutures er en spændende mulighed, i: *LandbrugsAvisen*, 22.8.2006
- Lützen-Laursen, B. (2007): Formuepleje i dansk landbrug kræver en strategi, i: *Plantekongres 2006*, s. 122
- Maskinbladet (2010): Landmænd ender i gældsfælden, i: *Maskinbladet*, 18.10.2010
- Mortensen, E. (2009a): Verbale øretæver til økonomer og banker, i: *Effektivt Landbrug*, 14.2.2009

- Mortensen E. (2009b): Fynske landmænd tager hul på tabuemner, i: *Landbrug FYN/Landbrugsnet*, 20.10.2009
- Mortensen, E. (2010): Psykologi er en vigtig faktor i finansverdenen, i: *Landbrug FYN/Landbrugsnet*, 29.6.2010
- Nielsen, L. (2008): Placer din formue optimalt, i: *Plantekongres 2008*
- Nielsen L. (2009): Få ro på finansieringen med en finansstrategi, i: *Plantekongres 2009*
- Nielsen, L. (2010) Kan man altid standse sit tab?, i: *LandbrugsAvisen*, 19.11.2010, 3. Sektion, s. 6
- Pagh, P. (2007): Fup og fakta, i: *Weekendavisen*, 2.2.2007, 1. Sektion, s. 6
- Parker, J. (2011): A special report on the future of food, i: *The Economist*, 26.2.2011
- Pedersen, H.F. (2006): Handel med futures: herunder gevinster, risici og krav til landmanden, i: *Plantekongres 2006*, s. 262-263
- Pedersen, G. D. (2011): Få overblik over finans- og råvaremarkederne, i: *AgroMarkets*, 24.9.2011
- Petersen, J.C. (2007): Finansiell risiko og personlig risikoprofil – er der balance?, i: *Plantekongres 2007*, s. 120-121
- Rasmussen, J. V. (2009): Landbrugets krise – set fra Australien, i: *LandbrugsAvisen*, 20.2.2009, 1. Sektion, s. 16
- Ravn, S. (2008): I Ukraine er der økonomi i planteavl, i: *Effektivt Landbrug*, 5.12.2008, s. 10
- Ravn, K. & Schjærning, J. (2009): Pas på med renteswaps, i: *LandboSyd*, 7.7.2009
- Schacht, M.K. (2010): Landbrugets lån kan tvinge lokalbanker i knæ, i: *MandagMorgen*, 19.4.2010, Ugens Tema, s. 27-29
- Schjærning, J. (2006): Finansrisici: Kend din virksomheds finansielle risici, i: *LandbrugsAvisen*, 22.12.2006, Agro, s. 24
- Schjærning, J. (2008): Risikoafdækning, i: *Produktionsøkonomi/Landbrugsinfo*
- Simonsen, A.K. (2011): Centrovices rådgiver også deltidslandmænd, i: *LandbrugFyn*, 30.8.2011
- Smitt, L. B. (2010): Hveden er sprøjtet færdig, i: *LandbrugsAvisen*, 2.7.2010, Agro, s. 10
- Springborg, S. (2007a): Sådan handler du korn, i: *LandbrugsAvisen*, 21.9.2007
- Springborg, S. (2007b): Nationalbankdirektør: Svineproducenter skal selv stille krav, i: *LandbrugsAvisen*, 2.11.2007, 1. Sektion, s. 20-21
- Thalbitzer, F. (2010): Futures kan afdække risiko, i: *LandbrugsAvisen*, 13.8.2010
- Thomsen, M. (2010): Finansfolk opfordrer til pause i barmarks-projekter, i: *LandbrugsAvisen*, 22.10.2010, 3. Sektion, s. 7

Troelsen, T. & Østrup, F. (2010): Sådan kommer dansk landbrug tilbage på fode, i: *Berlingske Tidende*, 22.1.2010, Kultur & Debat, s. 11

Vestager, M. & Østergaard, M. (2010): Kronik: En vision for vækst, der virker, i: *Politiken*, 28.8.2010, Debat, s. 3

Vestergaard, E. (2010): Gælden er det strammeste rammevilkår, i: *Økologi & Erhverv*, 17.12.2010, 1. Sektion, s. 2

Vilby, K. (2009): Ny kamp om verdens landbrugsjord, i: *KritiskDebat.dk*, 1.11.2009

Vorgod, M. (2007a): Commodity Risk Management – virksomheders styring af råvarerelaterede risici, i: *FinansInvest*, nr. 6/07, s. 6-13

Vorgod, M. (2007b): Styring af landmandens råvarerelaterede risici, i: *FinansInvest*, nr. 7/07, s. 5-8

Wiborg, T. (2009): Finanskrisen, kunden og banken, i: *Plantekongres 2009*, s. 62-63

Wolf, M. (2007): Unfettered finance is fast reshaping the global economy, i: *Financial Times*, 18.6.2007

9.3 Internetressourcer

AgroMarkets: "Ny sms-service til landmænd om handler"(pressemeddelelse). Besøgt oktober 2011.

<http://www.vfl.dk/Nyheder/NySmsServiceTilLandmaend.htm>

Den store danske – Gyldendals åbne encyklopædi: "Udvikling mod det moderne landbrug". Besøgt oktober 2011.

[http://www.denstoredanske.dk/Natur_og_milj%C3%B8/Landbrug_og_havebrug/Landbrug_generelt/landbrug/landbrug_\(Udviklingen_mod_det_moderne_landbrug\)?highlight=landbrug](http://www.denstoredanske.dk/Natur_og_milj%C3%B8/Landbrug_og_havebrug/Landbrug_generelt/landbrug/landbrug_(Udviklingen_mod_det_moderne_landbrug)?highlight=landbrug)

Den store danske – Gyldendals åbne encyklopædi: "Strukturændringer i det danske landbrug efter 1850". Besøgt oktober 2011.

[http://www.denstoredanske.dk/Natur_og_milj%C3%B8/Landbrug_og_havebrug/Landbrug_generelt/landbrug/landbrug_\(Struktur%C3%A6ndringer_i_det_danske_landbrug_efter_1850\)](http://www.denstoredanske.dk/Natur_og_milj%C3%B8/Landbrug_og_havebrug/Landbrug_generelt/landbrug/landbrug_(Struktur%C3%A6ndringer_i_det_danske_landbrug_efter_1850))

The Economist (2011c): "Central Bank to the rescue" (Free Exchange Blog d. 16 sep. 2011). Besøgt oktober 2011.

<http://www.economist.com/blogs/freeexchange/2011/09/euro-crisis>

Handelsbanken (2011): "Informationsblad- Swaps". Besøgt december 2011.

[http://www.handelsbanken.se/shb/inet/icentda.nsf/vlookuppics/handelsbankendk_infoblad_swaps_okt07/\\$file/infoblad_swaps_okt07.pdf](http://www.handelsbanken.se/shb/inet/icentda.nsf/vlookuppics/handelsbankendk_infoblad_swaps_okt07/$file/infoblad_swaps_okt07.pdf)

Harper, D.: "An Introduction to Value at Risk (Part I and II)". Besøgt oktober 2011.

<http://www.investopedia.com/articles/04/092904.asp#axzz1ggby57yQ>

Investopedia: "Hedge Fund". Besøgt december 2011.

<http://www.investopedia.com/terms/h/hedgefund.asp#axzz1ggby57yQ>

SVANEN Skov og Landbrug A/S: "Investeringsområde Landbrug". Besøgt november 2011.

<http://www.as->

[svanen.dk/dk_forside/investeringsmuligheder/aktuelle_investeringer/svanen_skov_&_landbrug_a/s/investeringsomraade_landbrug/](http://www.as-svanen.dk/dk_forside/investeringsmuligheder/aktuelle_investeringer/svanen_skov_&_landbrug_a/s/investeringsomraade_landbrug/)

Troelsen T. (2010): "Finansiering og ejer form i fremtidens landbrug". Besøgt september 2011.

http://www.lfmedlem.dk/Sektioner_og_Udvalg/Tolvmandssektionen/~media/lf/Om%20os/Udvalg%20mv/Tolvmand/Ejerformer%20og%20kapitaltilvejebringelse%20-%20Troels%20Troelsen.ashx

Zobbe, H. (2010): "Verdens fødevareforsyning frem mod 2050 og dansk landbrugs rolle", Fødevarøkonomisk Institut/Landbrugsinfo. Besøgt december 2011.

http://www.landbrugsinfo.dk/Planteavl/Plantekongres/Filer/PL_PLK_2010_shw_89_Henrik_Zobbe.pdf

9.4 Interviews

Interview nr. 1. Afholdt i juni 2011. Transskriberet interview er vedlagt som appendiks nr. 1

Interview nr. 2. Afholdt i juni 2011. Transskriberet interview er vedlagt som appendiks nr. 1

Interview nr. 3. Afholdt i juni 2011. Transskriberet interview er vedlagt som appendiks nr. 1

Interview nr. 4. Afholdt i juni 2011. Transskriberet interview er vedlagt som appendiks nr. 1

Interview nr. 5. Afholdt i august 2011. Transskriberet interview er vedlagt som appendiks nr.

1

11 Appendiks nr. 2 - Swapkontrakter

En swapkontrakt er en aftale om at bytte betalingsstrømme i en bestemt periode. I projektet arbejdes der med to hovedtyper af swapkontrakter: renteswapkontrakt og valutaswapkontrakt.

I en renteswapkontrakt byttes betalingsstrømme i den samme valuta, mens man i en valutaswap bytter betalingsstrømme i forskellige valutaer. Swapkontrakten er et fleksibelt finansielt produkt, der kan tilpasses landmandens behov. Løbetiderne er typisk mellem et og 15 år (Handelsbanken 2011)⁸⁵.

11.1 Valutaswap

En valutaswapkontrakt er en aftale mellem to parter om at bytte hovedstol og rentebetalinger i to forskellige valutaer. Det er muligt at bytte mellem en fast eller variabel rente i en valuta til en fast eller variabel rente i en anden valuta.

Valutaswapkontrakten kan bruges til at ændre risikoprofilen på både rente- og valutabetalinger. Som nævnt kan landmanden som modtager landbrugsstøtte i euro afdække sin kursrisiko mellem euro og danske kroner, ved at indgå en valutaswapkontrakt hvor han swapper sine euro til danske kroner.

På indgåelsestidspunktet aftales vilkårene for kontrakten. Vilkårene som bestemmes er primært de to forskellige valutaer, hovedstol, amortisering, løbetid og rentevilkår.

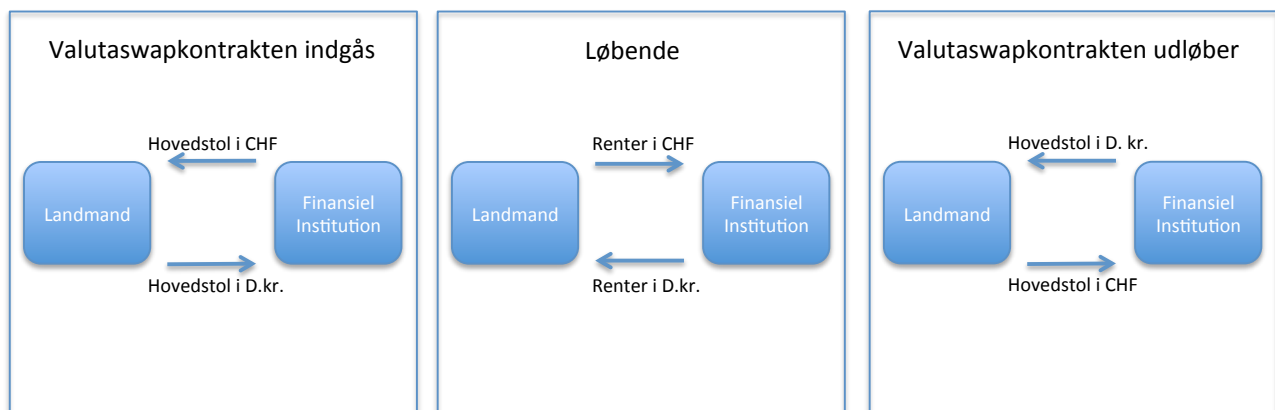
Valutaswap kan have tre forskellige udformninger:

- Der betales en fast rente i en valuta, og der modtages en fast rente i en anden valuta
- Der betales en fast rente i en valuta, og der modtages en variabel rente i en anden valuta eller modsat
- Der betales en variabel rente i en valuta, og der modtages en variabel rente i en anden valuta

Som standard udveksles hovedstolen både ved indgåelse og udløb (Chance 2008: 34 & 53-55). Udgangspunktet er den aktuelle spotkurs, som findes på markedet. For landmanden er

⁸⁵ Internetartikel.

risikoen her, at ændring i valutakursen mellem de to swappede valutaer gør det dyrere at tilbagebetale hovedstolen.

Figur 11:1 - Valutaswapkontrakt hvor landmanden konverterer et lån i D.kr. til et lån i CHF (schweizerfranc) - under kontraktens løbetid betaler landmanden renter i CHF.

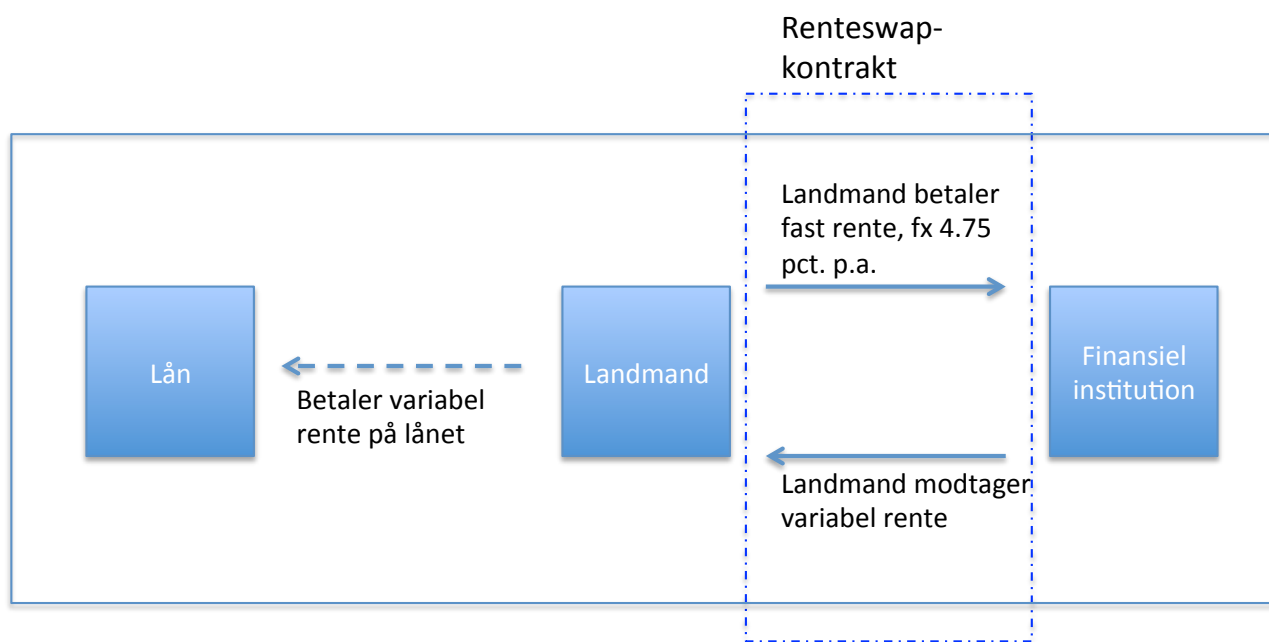
En valutaswapkontrakt kan på landmandens ønske ofte lukkes ned på et hvilket som helst tidspunkt. På termineringstidspunktet opgøres en markedsværdi, som kan have en positiv eller negativ værdi afhængig af rente- og valutakursens udvikling. Landmanden skal herefter enten modtage eller betale et nettobeløb svarende til den positive eller negative markedsværdi.

For en valutaswapkontrakt, hvor landmanden betaler fast rente og modtager en variabel rente, er landmandens risiko et fald i renterne. Ved et rentefald vil den faste rente, der betales, være højere end den tilsvarende markedrente, og ved en terminering skal landmanden betale penge. Stiger renterne, skal landmanden betale en lavere rente end markedsrenten og ved en terminering modtage penge. For en valutaswapkontrakt, hvor landmanden betaler variabel rente og modtager en fast rente, er landmandens risiko en stigende rente. Ved en stigende rente vil landmanden modtage en lavere rente end markedsrenten, og en terminering vil derfor koste penge. Er renterne faldende, vil landmanden modtage en højere rente end markedsrenten og vil ved en terminering modtage penge.

11.2 Renteswap

En renteswapkontrakt er en aftale mellem to parter om at bytte rentebetalinger. Det er muligt at bytte en variabel rente til en fast rente eller en fast rente til en variabel rente. Ligesom med

valutaswapkontrakten aftales vilkårene for renteswapkontrakten på indgåelsestidspunktet. Vilkårene som aftales er primært hovedstol, løbetid og den faste rente. Den faste rente fastsættes på markedsvilkår ud fra en given løbetid og afdragsstruktur. Den faste rente er gældende i hele kontraktens løbetid. Den variable rente fastsættes på baggrund af et pengemarkedsindeks eksempelvis CIBOR, EURIBOR eller LIBOR, som fastsættes enten kvartalsvis, halvårligt eller årligt (Handelsbanken 2011⁸⁶).

Figur 11:2 - Renteswapkontrakt hvor landmanden swapper en variabel rente for en fast rente.

Ligesom med valutaswapkontrakten kan landmanden på et hvilket som helst tidspunkt lukke ned for sin renteswapkontrakt. På termineringstidspunktet opgøres kontraktens markedsværdi, som kan have en positiv eller negativ værdi afhængig af rentekurvens udvikling. Landmanden skal herefter enten modtage eller betale et nettobeløb svarende til den positive eller negative markedsværdi.

For en renteswapkontrakt, hvor landmanden betaler fast rente og modtager variabel rente, er landmandens risiko et fald i renterne. Ved et rentefald vil den faste rente, der betales, være højere end den tilsvarende markedsrente, og ved en terminering skal landmanden betale penge. Stiger renterne, skal landmanden betale en lavere rente end markedsrenten og vil ved en terminering modtage penge. For en renteswapkontrakt, hvor landmanden betaler variabel

⁸⁶ Internetartikel.

rente og modtager en fast rente, er landmandens risiko en stigende rente. Ved en stigende rente vil landmanden modtage en lavere rente end markedsrenten, og en terminering vil derfor koste penge. Er renterne faldende, vil landmanden modtage en højere rente end markedsrenten og vil ved en terminering modtage penge (Chance 2008: 50-51).

12 Appendiks nr. 3 - Forward- og futureskontrakter

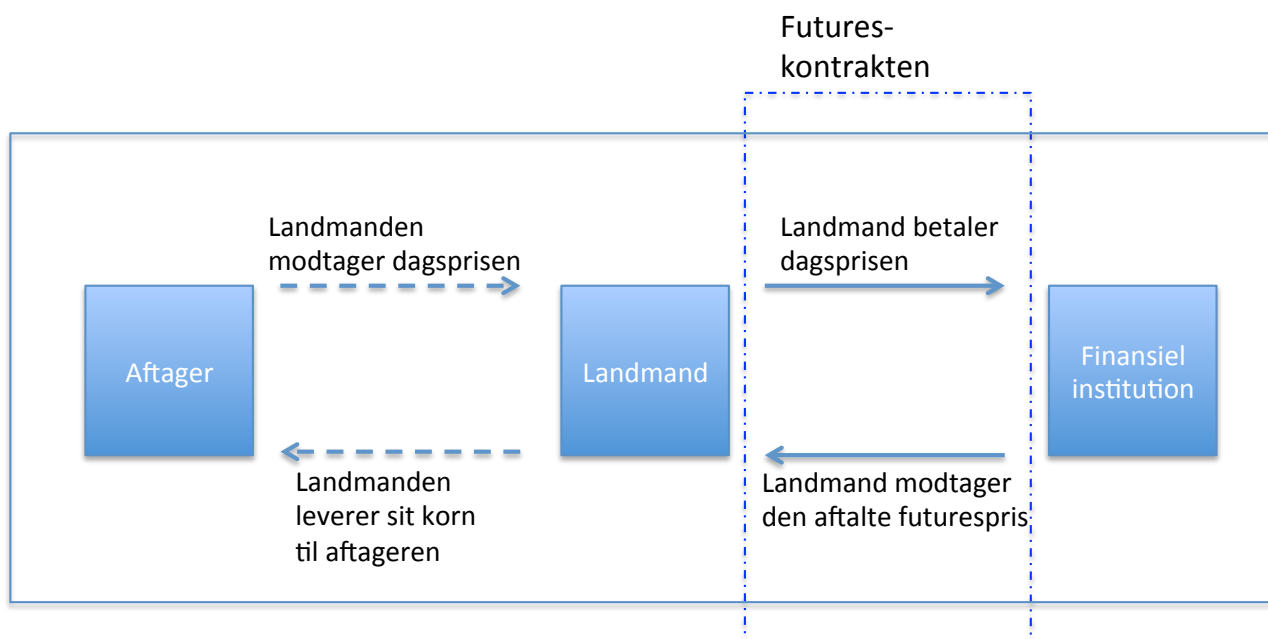
Futureskontrakten og forwardkontrakten ligner hinanden. De er begge finansielle kontrakter mellem to parter hvor der 1) aftales et køb eller salg af 2) en bestemt mængde af 3) en bestemt vare til 4) en fastlagt pris til levering på 5) et fastlagt tidspunkt i fremtiden. I landbrugssektoren er varen som regel korn. I forwardkontrakten aftales denne udveksling kun en gang, mens der i futureskontrakten aftales flere standardiserede udvekslinger ud i fremtiden (Chance 2008: 25-28). Fordelen for landmanden er at han tidligt i produktionsforløbet kan kende sin afsætningspris.

Ved futureskontrakter vil de to parter handle med en finansiell institution, som matcher køber og sælger. Den finansielle institution sørger for at minimere modpartsrisikoen ved at opkræve en margin af handelsværdien, således at hvis kontraktens værdi bliver negativ for den ene part, så har denne part allerede stillet en hvis sikkerhed som modpartens gevinst kan betales med. Den margin, som skal stilles som sikkerhed, er dog ofte kun nogle få procent af kontraktens værdi. Futureskontrakter anses derfor som gearede investeringer, da den kapital som parterne skal holde kun er en procentdel af investeringens nominelle værdi. En kontrakt kan lukkes ned ved at købe kontrakten tilbage.

I kontrakten kan der specificeres hvorvidt aktivet rent faktisk skal udveksles og hvordan denne udveksling skal ske. Ofte aftales futureskontrakterne uden levering. Et eksempel er landmand Rasmussen som har høstet 200 ton hvede i august. Han tilbydes 83 D.kr. pr. hundred kilo. Landmand Rasmussens produktionsomkostninger dækkes ikke herved og han vælger at vente med at sælge til efter nytår. Landmand Rasmussen ser på futurespriserne for hvede for at få en indikation af hvad forventningerne er til den fremtidige pris. På futuresmarkedet er forventningerne, at prisen vil være 136 euro pr. ton i januar, hvilket svarer til ca. 101 D.kr. pr. hundred kilo⁸⁷ (Lützen-Laursen & Brogaard 2006). Landmand Rasmussen er i tvivl om den reelle hvedepris vil stige så meget, så han beslutter sig for at skrive en futureskontrakt, som giver ham ret og pligt til at sælge 200 ton hvede til 101 D.kr. pr. hundrede kg. i januar. Til januar afregnes kontrakten ved at Rasmussen køber futureskontrakten tilbage. Forskellen på aftaleprisen og købsprisen på spotmarkedet ved tidspunktet for udvekslingen afregnes mellem Landmand Rasmussen og den finansielle institution. Der er ikke sket nogen fysisk levering, så kornet ligger stadig i landmandens lade.

⁸⁷ Ved kurs 743.42.

Han sælger det nu til spotmarkedets dagspris. Hvis den aftalte futureskontraktpris er højere end dagsprisen på hvede, så opnår landmanden en fortjeneste i forhold til hvis han bare havde solgt sit hvede på spotmarkedet i januar.

Figur 12:1 - Eksempel på en futureskontrakt på korn uden fysisk levering.

13 Appendiks nr. 4 - Lacans "Seminar on 'The Purloined Letter'"

Lacan giver i sit "Seminar on 'The Purloined Letter'" et illustrativt eksempel på, hvordan man må forstå en sådan symbolisering af det Reelle (1966/2006). Med Lacans eksempel vil jeg vise hvordan risikoanalysemodeller skaber en orden af statistisk sandsynlighed (symbolsk). Lacans eksempel tager, ligesom mange andre eksempler fra sandsynlighedsregningen, udgangspunkt i, at en mønt kastes op i luften.⁸⁸ Møntens ene side viser + og den anden side viser ÷. Udfaldet er fuldstændigt tilfældigt og der er en lige fordelt chance for at mønten lander på + eller ÷.

Nu kan kastene inddeles i serier af tre kast hver. Disse serier navngives X, Y og Z. Så i serie X befinder kombinationerne; [+++ , ÷÷÷], i Y; [÷÷÷ , ÷÷÷ , +++ , ÷÷÷] og i Z; [÷÷÷ , ÷÷÷]. Hvis udfaldet af kastene er tre gange +, så vil det markeres med et X, og efterfølgende med Y hvis det fjerde kast er et ÷ (se figur 6:3) (Lacan 1966/2006: 33-38). X,Y og Z fungerer på det symbolske niveau, mens + og ÷ fungerer på det Reelle niveau hos Lacan.

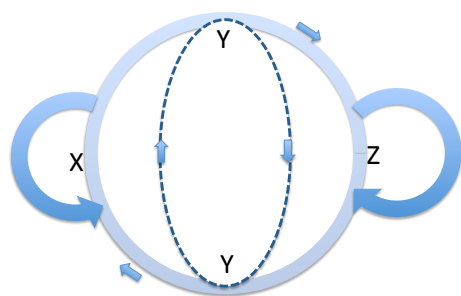
Numerisk matrix kategori	Y			
Møntens udfald	+	+	+	÷
Numerisk matrix kategori	X			
Antal kast	1	2	3	4

Figur 13:1 - Fire kast med en mønt.⁸⁹

Allerede her er der indsat en orden i form af en umulighed, idet at et X ikke kan efterfølges af et Z uden der har været et Y ind imellem kastene. Regelmæssigheden kan illustreres i figuren 6:4 nedenfor, som viser hvordan et X kun kan efterfølges af enten endnu et X eller et Y, mens et Y kan efterfølges af både et X, Y eller Z.

⁸⁸ Som i Lacans eksempel er møntkastet, men som i mit projekt er den tilfældige begivenhed som har indvirkning på landmandens investeringsaktiver. Denne forskel er underordnet, da mit brug af Lacans eksempel skal illustrere hvordan symboliseringen af det Reelle kan forstås.

⁸⁹ Baseret på beskrivelser i Lacan (1966/2006). Egen tilvirkning.

Figur 13:2 - Symboliseringen skaber nødvendighed og umulighed.⁹⁰

En anden lovmæssighed er at en sekvens, der starter med X og fortsætter med Y, kun kan afbrydes med X igen, efter der har været et lige antal Y'er. Og sekvensen kan kun afbrydes med Z efter et ulige antal Y'er. Lacan beskriver disse regelmæssigheder som "the series will remember the even or the odd rank..." (1966/2006: 36, original kursivering). Nedenfor ses tre eksempler på hvordan der skal et lige antal Y'er til før X igen kan afbryde sekvensen.

Antal kast	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19
Møntens udfald	+	+	+	÷	÷	÷													
Numerisk matrix kategori			X	Y	Y	X													
Antal Y'er før et X kan bryde kæden				1	2														
Møntens udfald	+	+	+	÷	÷	+	÷	÷	+	÷	+	+	+						
Numerisk matrix kategori			X	Y	Y	Y	Z	Y	Y	Z	Z	Y	X						
Antal Y'er før et X kan bryde kæden				1	2	3		4	5			6							
Møntens udfald	+	+	+	÷	÷	+	÷	÷	+	÷	+	+	+	÷	÷	+	÷	÷	÷
Numerisk matrix kategori			X	Y	Y	Y	Z	Y	Y	Z	Z	Y	X	Y	Y	Y	Z	Y	X
Antal Y'er før et X kan bryde kæden				1	2	3		4	5			6		7	8	9		10	

Figur 13:3 - Tre serier af møntkast.⁹¹

På trods af, at udfaldet af mønten er tilfældigt, er der med introduktionen af de numeriske kategorier X, Y og Z allerede introduceret flere regulariteter i form af *nødvendigheder* og *umuligheder*. Der må med *nødvendighed* være et ulige antal Y'er efter et X, før sekvensen kan brydes af et Z. Det er *umuligt* at Z kan efterfølges af X og vice versa.

Lacan beskriver, at:

The real outcome of the tosses being, moreover, left strictly to chance – we see separate out from the real a symbolic determination which, as faithful as it may

⁹⁰ Lacan 1966/2006: 35 (delvist gengivet).

⁹¹ Baseret på beskrivelser i Lacan (1966/2006). Egen tilvirkning.

be in recording any partiality of the real, merely produces all the more clearly the disparities that it brings with it. (1966/2006: 38)

Lacan viser hvorledes orden og regelmæssighed kan opstå *ex nihilo* ved symboliseringen af en tilfældighed (Bjerg 2011: 52). Den syntaks som skabes ved gruppering af symbolerne (Fink 1995: 19) virker naturgiven for beskueren.